

**ÉLETEM
A CIRKUSZ**
KRISTÓF ISTVÁN TÖRTÉNETE

Minden jog fenntartva ©
2021

Felelős kiadó: Kristóf Krisztián

Szerző: Sz. Látó Judit

Szakmai lektor: Kristóf Krisztián és Demjén Natália

Korrektúra: Czank Livia

A könyvben látható képek családi fotók,
valamint Urbán Ádám felvételei

ISBN 978-615-01-2481-0

Nyomdai munkák:
Centrál Dabasi Nyomda Kft.

Kötetdesign: SzTL

méla viking műhely

SZ. LÁTÓ JUDIT

ÉLETEM A CIRKUSZ KRISTÓF ISTVÁN TÖRTÉNETE

„A siker legyen vágy!”
KRISTÓF ISTVÁN

”

Mostanában mindig a cirkusszal álmodom.
Nem emlékszem a helyszínre, csak arra, hogy
olyan volt, mint egy sziget, pár nagydarab kővel.

Eszembe is jutott, ha azokat
a köveket elvinnék, milyen jó
kis cirkusztér lehetne.

Egy másik álmomban, utazó cirkuszban voltam,
és a manézsban folyt a víz.

Mérgelődtem is, hogy milyen rohadt ferde
ez az egész tér, kint szakad az eső és átfolyik
a cirkuszon, viszi ki a manézsból a fűrészport.

Sokszor álmodom a cirkusztól,
és azt hiszem ez természetes,
hiszen én mindig a cirkuszban vagyok.

Az, hogy fizikailag
a Sashalom utcában lakom,
csak egy dolog.

De én most is a cirkuszban élek.
Ott a ládám meg az utazótáskám
a szoba sarkában, és várom a szerződést,
mikor kell pakolni, mikor indulunk...

”

ELŐSZÓ

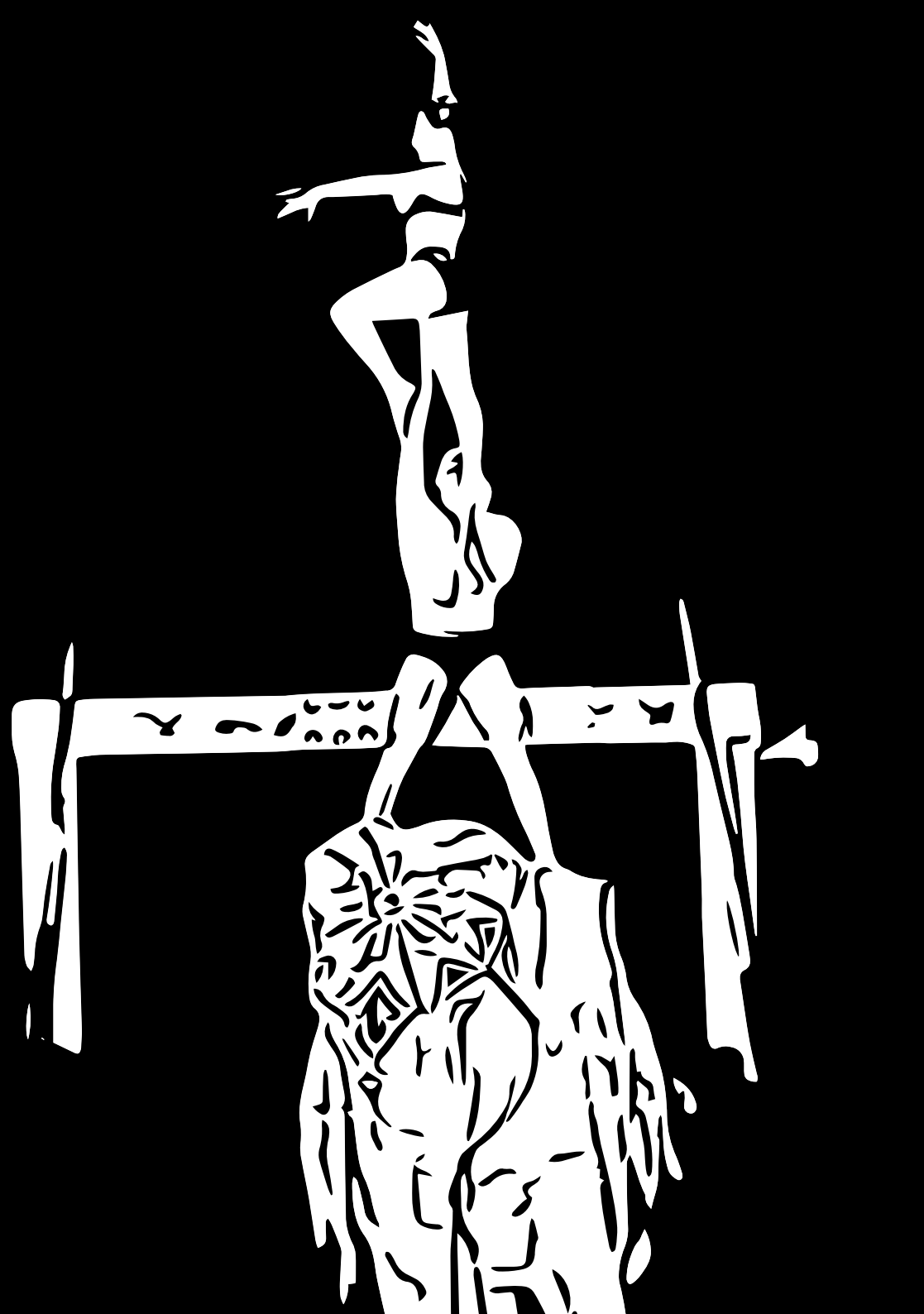
A cirkusz különleges világ. Egyszerre nyitott és zárt tér, sajátos törvényekkel és a benne élők furcsának tűnő szemléletmódjával. Évszázadok óta előítélet-mentesen fogad be mindenkit, de egy feltételt mindig támaszt: szeressék és tiszteljék a cirkuszt.

Az idő múlásával a világban és a társadalmunkban sok minden változik, és ez alól a cirkusz világa sem kivétel. A politika által sokszor megkérdőjelezve és néha kihasználva, egy olyan közösség ez, amely leginkább a napi túlélésre edukálta magát. Furcsa emberek vagyunk mi, egyszerre a világ polgárai és a világ csavargói, akik mindenütt, de igazán sehol sincsenek otthon. Egyetlen biztos pont és hely van az életünkben: a cirkusz. Ez egy szentély nekünk, amely biztonságot, megélhetést és nem utolsósorban örömet ad. Vannak olyan értékek, amelyeknek megőrzése esszenciális lehet a jövő számára. Erekllye ez nekünk, akik a jövőt úgy akarjuk építeni, hogy nem felejtsük a múltat. Édesapám 2021. szeptember 11-én ünnepli a 80. születésnapját. Isten éltesse még sokáig! Számomra ő sokkal több, mint apa. A legjobb barátom és vitathatatlanul a legnagyobb tanítómesterem. Szerencsésnek érzem magam, hogy a cirkuszban nőhettem fel, ahol a sorsom tulajdonképpen előre el volt döntve.

Ez a könyv édesapám nyolcvan éves életútján keresztül betekintést ígér a cirkusz csodálatos és sokak számára rejtélyes világába. Mindemelletts küldetése is van. Fontos, hogy megmaradjon apám szakmai értékrendje, és mindaz, amit szellemisége képvisel a cirkuszművészetben.

A könyvet azon olvasók figyelmébe ajánlom, akik szeretik a cirkuszt és kíváncsiak az artista élet kihívásaira, valamint arra, hogy e kivételesen szép mesterség hogyan tanít meg küzdeni, alkotni, élni és szeretni.

Kristóf Krisztián

**ELSŐ
FEJEZET**

Komédiások. Sokan pejoratív értelemben használják ezt a kifejezést, de én nagyon büszke vagyok a gyökereimre. Hogy kik voltak ők? Vásári mulattatók, akik annak idején együtt utaztak a Dérynével, lovas kocsikkal. Én is innen származom. Egy lóval húzott, három és fél méteres cirkuszi kocsiba születtem, a keszt-helyi vásártéren, tehát, ha valaki azt mondhatja, hogy komédiás, akkor az én vagyok. Visszagondolva a gyermekkoromra elmondhatom, hogy nagyon jól éltem.

Emlékszem a családi ünnepekre, hiszen a karácsony régen is ugyanolyan ünnep volt, mint most, igaz, nagy ajándékokat nem kaptunk. „Tél van, ne fázzon a gyerek!” - gondolták a szüleink, úgyhogy egyáltalán nem lepődünk meg Panni húgommal, amikor a fa alatt cipőt, pulóvert vagy nagykabátot találtunk. Egymástól sosem örököltünk ruhát, mert a testvérem kikötötte, „ami a Pityué”, azt ő ugyan nem hordja. A mi életünk már csak ilyen volt. A cirkuszos gyerekek általában praktikus dolgokat kaptak ajándékba. Emlékszem, apám az első külföldi, kelet-németországi turnéjáról egy Hohner márkájú harmonikát hozott meglepetésből. Miért ezt kaptuk? Mert így akart ösztönözni minket a zenetanulásra. Jó, kaptunk görkoresolyát is, na, de nem azért, hogy az utcán játszunk és guruljunk benne össze-vissza. Hanem azért, hogy csináljunk egy görkoresolya számot a cirkuszba. Meg kell hagyni, nagyon jó gondolatai voltak az öregnek! Én meg továbbra is csak álmodoztam egy bicikliről. Nagyon szerettem volna, de soha nem kaptam. Értettem az okát, hiszen logikus: cirkuszos gyerekként mit csinálhattam volna vele? A cirkusz sátor általában füves, gö-

röngyös területen állt, ami eleve alkalmatlan terep volt a bicajozásra. Utazáskor hova tettem volna? A lakókocsiban nem fért volna el. Akkor meg mit is kezdtem volna egy bicajjal, nem igaz? Elfogadtam, hogy cirkuszosként nekem más életem volt, mint a „civil” gyerekeknek. Már kölyök fejjel érettebben kellett gondolkoznom, és tudomásul kellett vennem, hogy hiába vágyakozom bizonyos dolgok után, egyszerűen nincs helye az életemben. Viszont a gyerekek már csak gyerekek marad, még akkor is, ha felelősségteljes cirkuszos: amikor nagyon vágytam bicajozni, kölcsönkértem a helyi gyerekektől. Cserébe pedig beengedtem őket a cirkuszba előadást nézni. Azt hiszem, ezzel az üzlettel mindenki jól járt!

De nem mindig voltam barátságban a helyi gyerekekkel. Ha észrevettem, hogy valaki „csak úgy” belógott, vagyis bemászott a ponyva alatt az előadásra, akkor bizony az öklömmel jól elmagyaráztam neki, hogy ezt azért nem kellett volna. Gyerekkoromnak ebben a szakaszában nagyon jól megtanultam verekedni. Istenem, de sokat bunyóztunk!

Így visszagondolva, ma már tudom, hogy ez az életforma nagyon fontos és értékes iskola volt, mert ahogy egy cirkuszos gyerek felnő, az sok olyan dologra megtanítja, ami később is hasznos lesz az életében: megvédeni az érdekeinket, megállni a saját lábunkon és nem utolsó sorban, megtanított alkalmazkodni. Én például régen akkor is tudtam aludni, ha világított a reflektor, vagy ordított az oroszlán. Még a „Brezsnyev” kályha csörömpölése sem zavart, pedig annak olyan borzasztóan hangos volt a csörömpölése - amikor a lakókocsikat vontatták az állomásra-, hogy az embernek még ébren sem nagyon bírta a füle. Na, én ehhez képest nagyon sokszor átaludtam ezt az utat. Régen jó volt az is, hogy mindig együtt lehetett a család.

A lakókocsik kicsik voltak. A miénkben volt egy hálószoba, három ágygal: két kiságy hátul, az egyik a húgomé, a másik volt az

enyém, a harmadik pedig egy nagy ágy, amin a szüleim aludtak. A válaszfal túloldalán volt egy kis konyha, sparhelttel. Asztalunk is volt, meg egy olyan kanapé féle, amire ülni tudtunk, és lavórban mosakodtunk, ez volt a fürdőszobánk. A wc kint volt, az udvaron. Rádió és televízió az én gyerekkoromban még nem volt. Alig tudja ezt ma, egy kényelemhez szokott ember elképzelni, igaz? Pedig akkoriban ez volt a normális, minden komédiás és cirkuszos így élt. Minket, gyerekeket reggeli után mindig kizavartak az udvarra játszani. Ha nem iskolában voltunk, akkor a cirkusz területe volt a játszóterünk. Micsoda szabadság volt ez! Emlékszem, Elza néni (I) zsíros kenyérének az ízére, rengeteget ettem belőle!

Ez úgy történt, hogy az Eötvös Cirkusz és a Richter Cirkusz gyakran összejött nyáron, a Balatonnál. Ilyenkor együtt játszottunk Eötvös Jóskával, akivel - bár egy évvel idősebb nálam-, nagyon hasonlítottunk egymásra, mert a szőke hajunk mellett az öltözékünk is igencsak egyforma volt: mezítláb és glottgatya.

„Jóska!” - kiabálta Elza néni, Jóska édesanyja, aki, ha észrevette, hogy együtt játszunk, engem is meghívott zsíros kenyeret enni. Évtizedekkel később, egyszer megkérdeztem Elza nénitől, hogy emlékszik-e még ezekre az időkre, mire ő nevetve azt felelte: „Persze, hogy emlékszem rád, csibész kölök!”. És igaza is volt, tényleg Jóska volt a jó gyerek, én pedig a rosszabbik, mert ha csibészkedni kellett, vagy fára mászni, mindig én voltam az első!

Sokszor éltünk nehéz időket, mégis úgy emlékszem, hogy boldog gyerek voltam. Viszonylag szorgalmas is, már ami az iskolát illeti. Hamar megtanultam a verseket, jó párra még most is emlékszem; a matekot és a történelmet szerettem, igaz, csak azt tanultam meg belőlük, ami érdekelt. Az iskolát egyébként sem úgy jártuk, ahogyan a többi gyerek, mert a cirkuszosok mindig ott járnak pár napot suliba, ahol a társulat éppen sátrat ver. Aztán csomagolnak és utaznak tovább. Nagy rutinom volt már ebben „Jó napot, három

napig itt lép fel a cirkuszunk, bejárnék tanulni” - mondtam az éppen aktuális iskolában, kezemben az ellenőrzőmmel. A tanár néni beültetett az osztályba, és beírta a füzetembe, hogy „Kristóf István, Keszthely, szeptember 8-13-ig részt vett a tanításban.” Igazság szerint nekünk, cirkuszos gyerekeknek mindig nagy sikerünk volt, úgymond „kuriózumok” voltunk, örültek nekünk az osztályban, mert amikor megjelentünk, nem kellett tanulni. „Megjött a cirkuszos, jaj de jó, mesélj valamit nekünk!” - mondták a srácok, és bizony még a tanárok is kíváncsian hallgatták a történeteinket. Mindenkinek érdekes volt az életünk. Aztán az ott töltött napok végén valahogy mindig ötösöket kaptunk.

Hazudnék azért, ha azt mondanám, hogy minden zökkenőmentes volt az iskolában, mert bizony akadtak gondjaim a magyar nyelvvel. Csakhogy erről nem én tehettem. Otthon egy különleges, kevert nyelvet beszéltek körülöttem. A családuk egyik része ugyanis sváb volt, a másik fele, a Winiczki pedig csehországi, ezért a magyar mellett egy-két idegen szót mindig belekevertek a mondandójukba. Volt ebben cseh és német, ráadásul még a magyar szavakat is gyakran torzítva mondták. A tanárok többször kérdezték tőlem az iskolában: „Nem hallod, hogy ebben a szóban két „té” betű van?”

„Nem” - válaszoltam. És ez bizony később sem változott, a magyar nyelvtannal a mai napig akadnak problémáim. Szerencsémre, a szüleimnek nem okozott gondot, amikor néha napján - a nyelvi akadályok miatt - gyengébben teljesítettem az iskolában, hiszen jól tudták, hogy nem lesz belőlem orvos vagy tudós. Én is cirkuszosnak készültem, amihez szorgalom kellett. Ez pedig nekem megvolt. Nálunk ismeretlen fogalom volt az, hogy nincs kedvem valamit megcsinálni a cirkuszban. Eszembe sem jutott ilyesmi, ezt a hozzáállást soha nem is értettem! Nekem mindig azt mondták, hogy „Menj próbálni!” vagy „Gyere, segíts bontani a sátrat!”, és nem piszkáltak azzal, hogy menjek tanulni vagy leckét írni. A cir-

kuszba született gyerekeknek egyébként is egyenes az út: ebbe a világba születtem, ez az életem, itt kell valami szépet, valami attrakciót csinálni, amitől aztán bekerülök a Fővárosi Nagycirkuszba!

A mi gyerekkorunk minden tekintetben más volt.

Nem hallgattunk egész nap zenét és telefonunk sem volt, egyedül csak a rádió szólt, de azt sem én hallgattam, hanem az öregem, és ő is csak a híreket figyelte. Nem akarom elítélni azt, hogy mi van ma. De ha megkérdezné valaki, elcserélném-e a gyerekkoromat a mostani tíz évesekkel, akkor a válaszom egyértelmű: nem! Ahogy látom, a mai gyerekek közel sem olyan boldogok, mint mi voltunk. Igaz, nekünk más dolgok voltak a fontosak. Emlékszem például Czája Ottó bácsira, aki cirkuszigazgató fia volt és artista, minde mellett pedig nagyon jól traktorozott. (Amikor a cirkusz utazott tovább, ő vontatta ki a lakókocsikat az állomásra.) Nagyon jóban voltam Czája bácsival, akivel kötöttem egy remek üzletet: elvittem a szerelmes leveleit Tona néninek, cserébe pedig a sátorbontás után megengedte, hogy vezessem a traktort. Csodás élmény volt ez nekem, gyerekként!

Őszintén mondom, nem cserélnék senkivel, mert nagyon szép életem volt. A szüleim pont annyit törődtek velem, amennyire szükséges. Jó, ma már felnőtfejjel tudom, hogy apám azért nem vitte túlzásba. Igaz, amikor látta, hogy szükség van rá, akkor ott volt és segített. Máskor meg hagyta, hogy csináljam, amit akarok.

Kisgyerekként, persze, még máshogy láttam őt. Mivel apámat el-
képesztő erővel áldotta meg a jóisten, az én szememben ő volt az, aki mindent tud és mindenkit legyőz. Rettenetes erejéről sok történetet hallottam. Például, amikor kilyukadt a pakk kocsikereke, és éppen nem volt kéznél az emelő, az öregem egyszerűen csak aláfeküdt és megemelte a lábával, így le tudták szerelni a kereket. Egy másik anekdota szerint, Szlovákiában, amikor három magyar artista szóváltásba keveredett hét helyi erős legénnyel, végül le-

bontották a kocsmaberendezését. Apám az egyik bátor úriembert olyan erővel hajította a magasba, hogy annak lábnyomai a plafonon maradtak. Ezeket a nyomokat később, éveken keresztül helyi kuriózumként mutogatták.

Aztán arról is meséltek, hogy amikor besurranót fogtak az utazó-cirkuszban, apám igencsak különleges módját választotta a tolvaj őrzésének: szétfeszítette a vaskerítést, bedugta az illető fejét, aztán visszanyomta annak rúdrait. Így nem kellett a csirkefogóra vigyázni a rendőrök megérkezéséig, hiszen bármennyire is erőlködött, nem tudta kiszabadítani a fejét a kerítés fogságából. Azt hiszem, így születnek a legendák.

Apám különleges ember volt, akinek megvolt a maga története.

Kivándorló szülők gyermekeként látta meg a napvilágot az Egyesült Államokban. Apám apja, vagyis a nagyapám, Kristóf Mátyás szintén nagyon erős volt, a bányában dolgozott. Miután a felesége, a nagymamám, Steiner Rozália beteg lett és meghalt, a nagypapa összecsomagolt a három gyermekével, és Amerikából visszaköltözött Európába. Egészen pontosan Franciaországban telepedtek le. Ez a költözés szomorú fordulatot hozott a gyerekek, vagyis apámék életében. A nagyapám új, francia barátnője ugyanis nem szívelte a kicsiket, és amilyen gyorsan csak lehetett, meg is szabadult tőlük. A két lányt varrodába adták, a már gyerekként is erős testalkatú édesapámat pedig egy kovács fogadta maga mellé, inasnak. Akkoriban egyébként ez nem számított különleges dolognak, megszokott volt, hogy a gyerekek dolgoznak.

Apám életébe a cirkusz hozta meg a változást.

Metz városában, ahol élt, gyakran vertek sátrat a vándorcirkuszok, a kovácsműhelyben dolgozó apámat-kisfiúként pedig elkápráztatta ez a világ. Aztán szó szerint magával ragadta. A történet szerint tizenöt éves lehetett, amikor összehaverkodott a városban szereplő cirkusz istálló-mesterével. Ennek a barátságnak köszönhetően apám

megszökött a kovácstól, és beállt a cirkuszhoz dolgozni. Nevelőszülei nem csináltak nagy ügyet az eltűnéséből. „Ha elment a gyerek, hát elment” - gondolták, és abban az időben ezt tényleg így kezelték. Nem számított hol van, ki vitte el, és mi van vele. Nem keresték.

Apámat hamar befogadta a cirkusz, megtalálta a helyét az új otthonában. Akárcsak a többi gyerek, ő is ott segített, ahol éppen kellett, hiszen egy utazó cirkusznál munka akad bőven. Miközben csutakolta a lovakat, és takarította az oroszlanokat, meg az elefántot, szépen lassan megtanult róluk mindent. Igaz, ennek a tudásának apám csak évekkel később vette hasznát, amikor az Aida nevű elefánttal dolgozott éveken át, mert a kezdet kezdetén még egészen másfelé húzta a szíve.

A cirkuszban akkoriban fellépett egy erőművész, „Breibart, a világ legerősebb embere”. Apámnak megtetszett ez a produkció, és mivel már tizenhét évesen a korát meghazudtolóan erős volt, ellesett belőle egy-két dolgot, „Hát ezt én is meg tudnám csinálni!” – gondolta, és el is kezdett gyakorolni. Nagyon látványos dolgokat csinált. Ilyen volt például a vashajlítás: először a combjához ütötte a vasat, ami már ettől meggörbült egy picit, aztán a térdéhez szorította, és így hajlította tovább. Végül a két combja között nyomta teljesen össze, így lett a harminckét centiméter hosszú és tizenhat milliméter átmérőjű vasból egy patkó. A közönség persze hitetlenkedett, azt hitték csupán szemfényvesztés, amit látnak, úgyhogy apám a kezükbe adta, fogják csak meg és hajlítsák tovább, ha tudják. Persze, ez sosem sikerült senkinek, hiszen apám ereje valóságos volt, nem trükk! Több produkciója is volt még, például a „Gömbvas” nevű, amikor a vasat az alsó karján hajlította el, vagy a „Spirál”, amikor a szájába vette és „Z” betűt formázott belőle. Ezt aztán még tovább is hajtogatta, egészen addig, amíg a vasdarab violinkulcs formájú lett.

Apám folyamatosan bővítette mutatványainak sorát, feszegette a határait, például a „szeges deszka” számmal, ami már inkább fakíros trükk volt: ráfeküdt egy szögekkel teli deszkára, a mellkasára pedig egy ugyanolyan szöges deszkát tettek, arra pedig egy üllőt. Ezután megkért egy nézőt, mert mindig behívott valakit, hogy egy tíz kilós kalapáccsal többször is üssön rá az üllőre. Még elképzelni is hátborzongató, igaz?! A „Kő” nevű produkciójában, úgymond önszuggeszcióba esett, és így dőlt rá két éles lemezre. Az egyik a nyaka alatt tartotta a testét, a másik a vádlijánál. Aztán rátettek a hasára még egy száz-százötven kilós követ, amit addig kellett ütnie a segédnek, amíg a hatalmas kő el nem tört. A slussz trükkje a „Ringelspiel” volt, amikor két nézőt összekötött egy szíjjal, aztán felemelte és megforgatta őket a levegőben. Végül, amikor letette a két embert, az egyikük rendszerint elesett, és ezen persze a nézők mindig nevettek. Ahogy cirkuszos nyelven mondjuk, jó kis komisz (2) szám lett belőle, így a végére. Mondanom sem kell, mindig nagy sikere volt az öregnek!

Évekkel később, amikor apám Franciaországból visszatért Magyarországra, már kész artistaként szerződött a Richter cirkuszhoz. Ott ismerte meg drága édesanyámat, aki akkor még csak tizenhét éves volt. Anyám borzasztóan szerelmes lett a jóképű és erős artistába.

Édesanyám, Winiczki Anna egy kis vándorcirkuszban született. Abban az időben az emberek nem nagyon törődtek azzal, hogy összeházasodjanak, így anyám a nevét nem a nagyapámtól, Richter Jánostól, hanem a nagyanyámtól kapta, akit szintén Winiczki Annának hívtak. Igazság szerint a nagymamának volt egy korábbi élettársa, Stanczer Rudolf, akitől két fiú gyermeke született. Ezután találkozott a Richter nagypapával, valahol Zalaegerszegen. Egymásba szerettek, és így utaztak tovább. Anyám már a Richter cirkuszba született és ott is nőtt fel. Légtornász volt, kis trapézt (3) csinált. Miután egymásba szerettek apámmal, anya artista karrier-

jének vége szakadt, mert sorban érkeztek a gyerekek: 1941-ben világra jöttem én, aztán 1943-ban a húgom, Panni. Tizennégy évvel később pedig, 1955-ben született az öcsém, Zsolt.

Anya ezután csak értünk élt. Édesapám volt a családfenntartó, erőművészként lépett fel, a világháború azonban mindent felborított. Bár eleinte szerencséje volt, mert amerikai állampolgárként egy darabig nem vitték el katonának. Ebben a nehéz időben mindenki úgy élt meg, ahogy tudott. A szüleim például cirkuszi, illúzió műsorral szórakoztatták az embereket a kocsmákban. Miért ott? Mert akkoriban nem volt még kultúrház, és a kocsmák voltak úgy mond a központi helyek, ott gyűltek össze az emberek. A szórakoztató műsor után mindig következett a tánc. Anyáméknak volt egy két hangszórós lemezjátszója, amin apám francia lemezei szóltak. Emlékszem, milyen nagyon szerették a fiatalok ezeket a dallamokat! Mi, gyerekek is kivettük a részünket a feladatokból, például én kezeltem a lejátszót. Nagyon felelősségteljes feladat volt ez, hiszen vigyáznom kellett, nehogy baja essen apám lemezeinek. Emlékszem, milyen óvatosan tettem a tűt a lemezre, nehogy véletlenül megkarcoljam! Természetesen, csintalankodtam is, ki akartam szúrni a fiatalokkal. Imádták a gyors zenéket, úgyhogy bosszúból csak azért is lassú tangót tettem fel. Aztán bosszankodtam: „A fene egye meg, ezek még erre is tudnak táncolni!”.

Bár vannak ilyen kellemes emlékeim, az igazság az, hogy nagyon-nagyon nehéz időszak volt ez az életünkben. Aki tudott, kicsi pénzzel fizetett ezekért a műsorokért, ebből kellett megélnünk akkoriban.

A háború aztán apámat sem kerülte el, 1944-ben bevonult katonának. Bár a háború első időszakában nem keresték, eljött az az idő, amikor már nem volt érdekes, ki milyen állampolgárságú, csak az számított, hogy fiatalember és harcba vihető. Gyötrelmes időszak következett anyám életében. Mivel én kisgyerek voltam, ezért saját emlékeim nincsenek, csak anya mondott valamit nagy

ritkán ezekről az évekről. Tőle tudom, hogy mindenünket elvették és éhezünk. Mesélte, hogy akkoriban még szoptatta a nálam két évvel fiatalabb húgomat, én pedig könyörögtem, hogy kérek én is. Mivel nem volt más, édesanyám anyatejet adott nekem is, csakhogy ne éheznek.

Akkoriban egy kályhával fűthető, négy méter hosszú lakókocsiban laktunk. Hidegebb időben folyamatosan rakni kellett a tűzre, hogy meleg maradjon bent, és ne fázunk. A borzasztóan hideg téli éjszakákon anyám virrasztott, ült a kályha mellett, hogy életben tartsa a lángot. Olykor előfordult, hogy nem bírt fent maradni, elnyomta a fáradtság, és ilyenkor a tűz is elaludt. Reggelre persze rettenetesen hideg lett a lakókocsiban. Előfordult olyan is, hogy ébredéskor éreztük, egy kicsit a hajunk is odafagyott a deszkához.

Időközben apám visszatért a frontról, ép bőrrel megúsza a háborút, igaz, ehhez félelmet nem ismerve ki kellett állnia az elvei mellett, és meg kellett hoznia egy döntést: dezertált. Hogy pontosan mi történt, azt én is csak apám elmondásából és a családi mesékből tudom. Ezen történetek szerint apám - aki egyébként ki nem állhatta a németeket -, a bevonulását követően egy német-magyar közös osztagba került. Kis csapat voltak, és az volt a feladatuk, hogy egy meghatározott útszakaszt védjenek az akkori Jugoszlávia területén. Ahogy teltek a napok, a partizánok mesterlövészei egyre több katonát lőttek ki apámék csapatából, járőrözés közben. Apámnak feltűnt, hogy a németek valahogy mindig csak a magyarokat küldték ki őrésbe. Elege lett ebből, ezért néhány katonatársával szövetkezni kezdett. Belátták, ha ez így folytatódik, élő céltáblaként meg vannak számlálva a napjaik. „Elhúzzunk innen!” - született meg a döntés. Annak érdekében, hogy még véletlenül se kaphassák el őket szökés közben, használhatatlanná tették a „partizánvadász járműveket”, magyarul a gépfegyverekből kilopták az ütőszegét. Nagy bátorság volt ez a szökés, hiszen nem tudhatták,

a túloldalon hogyan reagálnak majd a partizánok a feltett kézzel és fegyvertelenül érkező ellenségre. Apáméknak szerencséje volt, nem lőtték le őket, azonban a helyzetük hadifogolyként így is igen bizonytalan volt. A partizánoknál a foglyok általában esély helyett ástó kaptak, hogy a lelövésük előtt azzal ássák meg a saját sírjukat. Apámék kézzel-lábbal próbálták elmagyarázni a szökésük okát, vagyis, hogy azért léptek le, mert magyarként nem akarnak harcolni a németek oldalán. Mázli, hogy volt egy franciául beszélő szerb százados, akivel apám végre meg tudta értetni, hogy mi is történt, sőt azt is felajánlotta neki, szívesen harcolnának velük, a németek ellen. Így kerültek apámék a másik oldalra. Fegyvert kaptak és csatlakoztak a partizáncsaphoz.

Édesapám több mint egy évig volt jugoszláv partizánkatona, végül hadnagyi ranggal szerelt le. Kisfiú voltam még, amikor mind ez történt, de tisztán emlékszem a sapkájára, amit hazahozott emlékébe a frontról. A közepén egy átlótt lyuk volt.

Apám büszke volt a történetekre. Büszke volt arra, hogy dezertált. A háború után egyébként tárt karokkal várták az akkori Jugoszláviába, de ő, annak ellenére, hogy amerikai volt a keresztlevele és voltak francia papírja is -, magyar szülők gyermekeként Magyarországon akart élni.

A háború befejeztével, lassan újra elindult a cirkuszi élet. A Fővárosi Nagycirkusz is kinyitott. Apám sokat utazott vidéki fellépésekre az artista társaival, ezeket a szerepléseket pedig a Fővárosi Nagycirkusz akkori igazgatója, Göndör Ferenc szervezte. Hatalmas sztár lett itthon a negyvenes évek végére, „Cristoph, a francia Herkules, a világ legerősebb embere”- hirdették a plakátokon és a mozikban, a filmek előtt is vele reklámozták a cirkuszt. Később az erőművészet mellett állatszámot is csinált, azután hogy rábízták az Aida nevű híres elefántot. *(Róla a következő részben mesélek bővebben.)*

Gyerekként nagyon felnéztem apámra, bár - ahogy mondani szokás - megérte a pénzét az öreg. Sok minden volt az életében: haverok, szabadság, és ugye jöttek a hölgyek is. Viszont, tisztességesen el-tartotta a családját. Bármilyen nehéz is volt az életünk, mindig volt mit ennünk, mert apám szorgalmasan dolgozott, és mindent előte-remtett nekünk. Tőle tanultam meg, hogy a munka az munka, azt bizony meg kell csinálni, nincs pardon! Úgy emlékszem rá, hogy nagyon szigorú volt. Anyámmal együtt magáztuk őt, és volt még egy különös szokás a családukban: nem étkeztünk együtt. Apám megebédelt egyedül, mi pedig hármásban. Hol ugyanazt ettük, hol pedig mást. Most, hogy visszagondolok erre, furesának tűnik, vi-szont akkoriban nekünk így volt természetes.

Apám fegyelmezésében sem volt kegyelem, bár az igazsághoz hoz-zátartozik, hogy én egy átkozott rossz kölyök voltam. „Pityu!” - ki-áltotta, amikor valami „csintalanságot” műveltem és a tudomására jutott. Ilyenkor teljesen mindegy volt merre jártam éppen, ha meg-hallottam, hogy a nevemet üvölti, a lehető leggyorsabban szalad-nom kellett hozzá. „Menj vissza és gyere újra!” - közölte, ha nem érkeztem elég fürgén. Egyenes háttal, vigyázzba kellett állnom előtte, és csak ezután mondta el, hogy mit hallott rólam, mi volt éppen az aktuális bűnöm. Aztán „puff”, jött is a pofon, amitől álta-lában elestem. Nyilván nem volt ez olyan nagy ütés, mint amennyi-re erős volt ő valójában, hiszen akkor leszállt volna a fejem.

Mindig pont csak akkorát kaptam, hogy emlékezek rá. Aztán, ha véletlenül úgy alakult, hogy védekezésből elhúztam a fejem vagy fel-emeltem a kezem, akkor kaptam még egy pofont. De azért az öre-gem javára legyen mondva, ha egyszer megkaptam valamiért a bün-tetésemet, akkor utána soha többet nem emlegette fel a történetek, soha! Ezzel lezártnak tekintette az ügyet.

Mennyire fájtak ezek a pofonok gyerekként? Megszoktam. Ha el-követtem valamit, tudtam, hogy na, ezért megint kapni fogok, de

nem csináltam belőle problémát. Apám szigorú volt, de igazságos. Sőt, meg is védett, ha szükség volt rá! Emlékszem egy történetre, amikor az utcán ácsorogtam, egy szobor előtt, és megtetstettek a kavicsok a földön. Nagyon szép kavicsok voltak, játékre hívogatóan formásak, és én próbáltam kicsit zsonglörködni velük. Arra jött egy bácsi, aki észrevette, hogy mit csinálok, és máig nem értem miért, de el akart kergetni. „Te kurva kölyök, mit csinálsz itt, még elhordod a köveket!” – kiabálta dühösen. Hogy erőt is adjon a szavainak, a kezében levő lapáttal egy jó nagyot csapott a hátómra. Na, nekem se kellett több! Lehajoltam, és az előttem levő negyed tégladarabbal fejbe vágtam, aztán elfutottam, és meg sem álltam hazáig. Nem volt szerencsém, sajnos az ember a nyomomra bukkant. „Magáé az a szőke, kék szemű gyerek?” - kérdezte apámat - „Nézzé meg, hogy mit csinált velem!” - mutatott a bekötött fejére. „Igen, az a gyerek az enyém” - válaszolta apám, majd kifizette a százharminc forintos orvosi költséget. „Mi történt Pityu?” - kérdezte utána, én pedig elmeséltem neki mindent, őszintén, úgy, ahogy az történt. Türelmesen végighallgatott, aztán csak ennyit mondott: „Jól tetted. Semmi baj. Mindig véd meg magad, fiam!” Különös volt a kapcsolatunk. Tőle tanultam meg például horgászni. Van egy ide vonatkozó emlékem is, ami 1957-ben történt, Lengyelországban. Én ugyan még csak tizenhat éves voltam akkor, de élénken emlékszem, hogy kettesben elmentünk pecázni, és én rettenetesen büszke voltam magamra, mert több halat fogtam, mint ő. Magyarul: legyőztem az apámat! Lehet, hogy minden fiúgyerekben ott van ez az érzés, de nekem akkor kifejezetten jólesett legyőzni őt.

Visszatérve a háború utáni évekhez: apám az államosítás elől gyorsan eladta a katonai teherautóját, ennek az árából pedig vett nekünk egy nyolc méter hosszú lakókocsit, a Fővárosi Nagycirkusz akkori igazgatójától, Göndör Feri bácsitól. Nagyon modernnek

számított akkoriban, mert ebben már kényelmesen elfértünk, dupla fala volt, és ki lehetett nyitni az üveg tetejét! Apám sokat dolgozott, és gyakran szólították külföldre a cirkuszos szerződésai, mi meg maradtunk itthon, hiszen iskolába kellett járnunk. A korábban megszokott családi együttélés megszűnt, és ennek azért abban az időben, amikor nem volt telefon, csak posta és levél, megvoltak a maga nehézségei. Apám azért időről időre hazalátogatott. 1955-ben pedig bővült a családuknk, megszületett az öcsém, Zsolt. Ezt a nevet én választottam neki, az egyik padtársamat hívták így az iskolában és nagyon tetszett nekem ez a név.

Mai fejjel már szinte elképzelhetetlenül nehéz időket éltünk akkoriban. Télen - mivel még nem volt fűthető sátor- leálltak a cirkuszosok és mindenki szezonális munkából élt. Apám a Hungária körúti cirkusztelepen talált ideiglenes munkát, gépészként. Nem nagyon lehetett válogatni a feladatok között. Ha kellett autót szerelt és gépeket javított, máskor cirkusz sátrat varrt, így télen is volt egy kis fizetése, és kibírtuk valahogy ezt az időszakot. Anyám persze minden egyes fizetéskor aggódott, hogy apám mennyit iszik el a havi béréből.

Édesanyám végtelen türelemmel nevelt minket. Szegénykémnek egyáltalán nem volt könnyű dolga, mert állandóan veszekedtünk a húgommal, és bizony olykor még verekedtünk is. A gyerekes balhék ellenére, a szívünk mélyén azért imádtuk egymást Pannival, és soha nem árultuk volna el a másikat. Volt egy németjuhász kutyaunk, Gyöngyösnek hívták, aki jó pajtásunk volt, nagyokat játszottunk. Különösen a bújócskázást imádtuk vele. Felmásztam a fára, bele a dús lombjába, aztán jött húgom a kutyaival és csak annyit mondott neki: „Keress meg a Pityut!” Bármilyen magasán is voltan fent, Gyöngyös mindig megtalálta a fán.

Minden nehézsége ellenére, nagyon szép gyerekkorom volt. Anya minden nap főzött valamit, még ma is emlékszem az ételei ízére.

A dinsztelt hús volt az egyik kedvencem, a borsos tokány meg a másik, amit makarónival készített. Sokszor csinált madártejet, nyáron pedig levest cseresznyéből vagy meggyből. Amikor kevesebb pénzünk volt, körömpörköltet főzött, jó sok szafttal, amit imádtam kenyerrel kitunkolni. Bár mindkettőnket egyformán imádtott, azért tudtuk, hogy Panni inkább az apám kedvence, én meg az anyámé. Istenem mennyit hazudott miattam, hogy megvédjen! Még csak tizenhat-tizenhét éves lehettem, de már kinéztem vagy húsznak, ezért jöttek hozzám a lányok. Jók és rosszak. „Mikor ért haza a Pityu?” - kérdezte apám, mire anya azonnal rávágta, hogy „Ó, már itthon volt bőven éjfél előtt, tizenegykor!” Persze pontosan tudta, hogy reggel hatra értem haza, de mindig a cinkosom volt. Gyönyörű nő volt! Emlékszem, ahogy a félhosszú haját félre tűzve, kontyban hordta. Sokszor volt beteg az epéjével, és emiatt gyakran kezelték kórházban. Ilyenkor általában Richter nagypapánál raktak le minket, a cirkusznál. Olyan is előfordult, hogy apám valamilyen szegről-végről unokatestvérehez vittek minket, de annak sosem volt jó vége, mert utáltunk ott lenni, és mindent bevetettünk Pannival, még hazudtunk is, csakhogy vigyenek el minket onnan. Igazság szerint anyám is akkor volt nyugodt miattunk, amikor a Richter nagypapánál voltunk. Ott anyám húga, Böbe vigyázott ránk, ő gondoskodott rólunk, azt is mondhatnám, hogy anyánk helyett anyánk volt ezekben az időszakokban. A Richter nagymamát inkább elkerültük, és magunk közt csak vén boszorkánynak hívtuk. „Te, te igen, hogy is hívnak, gyere csak ide!” - mondta mindig, mert olyan sok volt az unoka, hogy soha nem tudta a nevünket. Őszinte leszek, nem szerettük őt, de szerintem senki sem szeretted, csak a Böbe, mert ő volt a kedvenc lánya. Richter nagypapával viszont nagyon jóban voltunk. Mindig fütyült nekem, én meg futottam hozzá, mert tudtam, hogy ez mit jelent: megérkezett a fagyaltos kocsi és a nagypapa vesz nekem egy fagyaltot! Ő mindig

kedves volt velem, neki nem számított, hogy rossz kölyök voltam. Van egy balatoni történetem is ezzel kapcsolatban, ha jól emlékszem, Balatonszárszón volt éppen a cirkusz. A tó partján, a csónakoknál lófráltunk a helyi gyerekekkel és észrevettük, hogy az egyik gyengébben van kikötve. Kibontottuk a kötelet, de nem akartunk semmi rosszat, csak egy kicsit csónakázni. A tulajdonos nem így gondolta, és pechünkre fülön csípett minket. Kérdezte, ki hol lakik, „Én cirkuszos vagyok” - válaszoltam. Hazavittek és elmondták a nagypapának, hogy mit csináltunk. „Na most aztán mindjárt jól megpofozlak!” - kiabálta a nagyanyám. „Hagyd, hagyd, én már adtam neki!” - sietett segítségemre nagypapa azonnal. Mert Richter nagypapa ilyen volt. Amikor mindenki szidott engem, ő - akárcsak az édesanyám - mindig kiállt mellettem.

Bánt, hogy nem voltam anyám mellett, amikor meghalt. A cirkuszos élet már csak ilyen: ha felnő a gyerek, elmegy, és ki tudja, hol van éppen, merre dolgozik a világban. A mi artista életünk a szépségei mellett nehézségeket is rejt, nem mindig tudunk ott lenni, amikor kell. Amikor itthon voltam vele, mindig jobban lett kicsit, életvidámabb. 1975 nyarán Németországban voltam éppen szerződésben, amikor anyám egyszer csak hirtelen meghalt. Igaz, hogy beteges volt, de nem számítottunk a halálára. Nagyon fiatalon ment el, hiszen még csak ötvenkét éves volt. Nagyon szerettem őt. Nagyon - nagyon szerettem!

Édesanyám halála után apám élte tovább az életét. Kapcsolatunk különös volt. Soha nem tudtam igazán, hogy haragudott-e rám, amiért ellenálltam neki és a saját artista utamat választottam ahelyett, amit ő szánt nekem. Amikor megszületett a fiam - vagyis apámnak lett egy unokája -, annyit azért mondott, hogy „Büszke vagyok rád! Huszonnyolc éves korodra megvan mindened, és most már van egy gyereked is”. Apám még megélte azt is, hogy cirkuszigazgató lett belőlem. Állítólag büszke is volt rám, de ezt nekem soha nem mondta. Mástól hallottam vissza.

Idővel eltávolodtunk egymástól. Valójában soha nem tudtam megemésztetni, hogy ismét megnősült és feleségül vett egy tizennyolc éves lányt. Mivel rajongásig imádtam anyámat, ezért ez a házasság elfogadhatatlan volt számomra. Mégis, ha apámnak szüksége volt rám, segítettem neki. Amikor elérte a nyugdíjkorhatárt, összevesztett a „Macivával” (4), így vissza kellett adnia Aidát, az elefántot. De nem bírta sokáig a tétlenséget, az otthon ülést, úgyhogy medvéket vett magának, és idomárként ismét a komédiában kezdett dolgozni. „Miért kell ezt csinálni?” - kérdeztük tőle a húgommal, hiszen tudtuk, hogy van nyugdíja, és mi is segítettük anyagilag, vagyis kényelmesen megélt volna fellépés nélkül is. Ránk nézett, és azt felelte: „Hát azt akarjátok, hogy meghülyüljek? Nekem menni kell, élni kell és dolgozni kell!” Vettem neki egy kisbuszt hogy legyen mibe pakolnia a rekviziteket, és egy utánfutós lakókocsit is, hogy normális körülmények között lakjon. Így törődtem vele és megtettem, mert megtehettem, de azért a távolságot megtartottuk egymás között.

Hetvenhét éves koráig, fiatalokat megszegyenítő erővel dolgozott. Az idomárság mellett csinálta az erőművészetet is: megforgatta a két embert a levegőben, és elhajlította a vasat. Igaz, most már vékonyabb volt az a vas, de megcsinálta!

Hetvenhét éves korában ért véget az útja.

Makón volt éppen a cirkusz. Apám ledolgozta az előadását, gondosan összepakolta a rekvizitjét, aztán a lakókocsijában hanyatt esett és meghalt. Agyvérzést kapott, de olyan súlyos volt az orvosok szerint, hogy azonnal vége lett.

Sokszor eszembe jut, milyen mázlista volt az öreg. A temetésén mondtam is magamban, hogy „Ezt a szerződést én is elfogadnám!”, hiszen ennél szebb halál nincs is egy cirkuszosnak.

De még élek. És már elmúltam hetvenhét éves...

A cirkuszos gyerekek egy csodálatos világban élnek. Míg más, A velem egykorú srác kiskutyáért vagy kiscicaért könyörgött a szüleinek, én gyakorlatilag egy elefánttal nőttem fel. Aida különlegesen kedves volt a számomra. A múltjáról innen-onnan hallottunk történeteket. Egyes hírek arról szólnak, hogy Hamburgból, Heinrich Hagenbeck állatkertjéből érkezett Magyarországra, 1938 szeptemberében, míg más beszámoló szerint, Hátsó-Indiából hozatta az új tulajdonosa. (Még az is lehet, hogy Hagenbeck állatkertje hozatta be onnan, hiszen akkoriban ő volt Európa legnagyobb vadállat kereskedése.) Rozsnyai Sándor közönségszolgálatos attrakciónak szánta a kölyök állatot, Arizona nevű mulatójába. A korabeli beszámolók szerint Aida két év körüli lehetett ekkor, és mégis olyan kicsi volt, hogy a partnereinek csak a derekáig ért. Ennek ellenére nagyon tehetségesen mozgott, „táncolt” a színpadon, később pedig még egy különleges fejszámoló produkciót is betanítottak neki. Attrakciója a „borotváló elefánt” volt, amit élvezettel csinált, és állítom, hogy egész életében szerette bemutatni!

A közönség imádta a tehetséges kiselefántot és rajongásuk különös kifejezéseként, állandóan cukorral etették. A történet szerint, Aida annyira rászokott a cukorkára, hogy ez már a munkájára is hatással volt: csak akkor akart dolgozni, ha megkapta az édességet. Érdekesség még, hogy Aida az állatkertben lakott a Városligetben, és szó szerint onnan járt dolgozni az akkori idomárjával, Huszár Sándorral. Végigstááltak az Andrássy úton, egészen az Operáig, onnan nyílt hátulról az Arizona mulató Nagymező utcai művészbéjájára.

Ahogy telt-múlt az idő, a kislefánt jócskán megnőtt és hatalmas testének bizony szűkös lett a szórakozóhely emberekre méretezett bejárata. Egyszerűen nem fért be az ajtón. Ezután egy ideig az állatkertben lakott, ahol azonban nagyon unatkozott, hiszen hozzá volt szokva a napi fellépésekhez. Emiatt került egy magáncirkuszoshoz, Antalek Dezsőhöz.

„Aida a mindent tudó elefánt! Ír, olvas, számol, zenél, táncol” - hirdették a plakátokon. És Aida tényleg nagyon tehetséges, tanulékony elefánt volt! Még a filmvilág is felfedezte és szerepet kapott Latabár Kálmán „Fel a fejjel” című filmjében. A korabeli elbeszélésekből tudom, hogy a filmforgatáson kezdetben azért akadtak vele problémák, mert a hatalmas testben bárány lélek lakozott: félt a reflektoroktól és a kameráktól. Úgy hallottam, hogy különleges barátság alakult ki a színész és az elefánt között, mert amikor Aida meghallotta Latabár hangját, azonnal odament hozzá. Persze, nem véletlenül! A színész napi négy-öt kiló cukorral kedveskedett neki.

Aida az ötvenes-hatvanas években hatalmas sztár volt, beutazta a fél világot, még Tokióban is fellépett. Olvastam egy 1954-es történetet, amely szerint Szófiában annyira imádta a közönség, hogy a kéthetesre tervezett szereplését hónapokkal meg kellett hosszabbítani. Táviratban egymás után érkeztek a kérvények, hogy „a pestiek engedjék még át egy kicsit Aidát a szófiai gyerekeknek”. A hatalmas testű állatot az újságírók is kedvelték. Írtak róla mesét és közel félszáz cikket, fényképes tudósítást készítettek róla. Olyanokat írtak, hogy: „A cirkusz elefántkirálynője”, „Megenyháttalan produkció”, „Az est fénypontja a borotváló elefánt”.

Több régi újságcikket is olvastam, amelyekből kiderült számomra, hogy a háború utáni nehéz időszak ellenére - amikor komoly kihívásokkal küzdöttek egyébként az emberek - rendkívüli figyelemmel és odaadással gondoskodtak Aidáról. Havonta mérték a súlyát és ügyeltek a gyomrára is: a napi ötven kiló széna mellett, a harminc

kiló zab, négy kiló répa és két kiló korpa adagját szigorúan két részletben kaphatta. Sőt, figyeltek még arra is, hogy a málnaszörpjét sima vízzel hígítsák, mert a szóda zavarta, csípte az ormányát. Mivel Aida időnként izületi problémákkal küzdött és fájtak a lábai, ezért a Széchenyi fürdő gyógyvizében úsztatták naponta, az állatkert víziló medencéjében.

Az államosítás 1951-ben minket, cirkuszosokat sem kímélt, a magán társulatoktól is elvettek mindent. Megalakult az Országos Cirkuszvállalat, az elkobzott felszerelésekből pedig új utazó cirkuszokat állítottak össze. Eszembe jutott most egy ide tartozó történet a „Szöcske” nevű traktorról, ami jól példázza azt, hogy ebben a korszakban hogyan is működtek a dolgok: az Eötvös Cirkusznak volt egy motorbicikli szerű lánctalpas járműve, amiből kiszerelték a négyhengeres Opel motort, mert szükség volt rá, kellett egy motorhibás traktorba. Az persze senkit nem érdekelt, hogy a motor passzol-e a másik járműbe. Híres is lett ez a traktor, mert a motorcsere után nem lehetett rajta sebességet váltani, ezért induláskor mindig ugrott egyet. Ezért lett a neve „Szöcske”. Valahogy így állították össze a cirkuszokat is. Így lett - többek között - az Alföldi Cirkusz, a Dunántúli Cirkusz, a Tiszántúli Cirkusz, vagy a Vidám Cirkusz.

Ezek a cirkuszok biztosítottak megélhetést a kismizmizett korábbi magán cirkuszosoknak. Ide szerződötték a magyar artistákat, akiknek az államosítás után - jó esetben - maradt egy lakókocsijuk, de az is csak azért, hogy legyen hol aludniuk.

Hatalmas érték volt az elefánt, egy vagyont ért ebben az időben. Aidát is elvették az addigi tulajdonosától, és az Országos Cirkuszvállalat Szegedi Gábor állatidomárra bízta, hogy ő dolgozzon vele tovább. Szegedi egyébként sokféle állathoz értett, oroszánt, lovat, de még vízilóvat is tanított. A tapasztalt idomár valamivel kihúzhatta a gyufát Aidánál. Sosem derült ki, hogy mi történhetett, mindenestre az elefánt valamiért „ráfordult” Szegedire, bent a porondon.

Fontos jelzés ez, amit értenie kell az idomárnak. Amikor az elefánt a fejével határozottan a gazdája felé fordul, akkor azt akarja mondani, hogy „Most csak rád fordulok, de lehet, hogy holnap meg is taposlak!”

Az eset után Aida soha többet nem fogadott szót Szegedinek. Ekkor jött a képbe apám, akinek volt valamennyi tapasztalata az állatokkal, hiszen - ahogy már említettem korábban -, a kezdet kezdetén állatapoló volt, és később is dolgozott idomárként, az eróművész mutatványa mellett. Érdekes módon Aida egyből elfogadta édesapámat, soha nem fordult ellene. Ettől kezdve együtt dolgoztak, így lett apámnak a Herkules erőszám mellett egy elefántszáma.

Aida a mindennapjaink része lett és a családunk tagjává vált.

Előadás után, édesanyám csinálta nekünk a vacsorát, de természetes volt, hogy apám nem hozzánk csatlakozott először, hanem az istállóba ment és ellátta az állatot. Szénát adott neki, aztán meg is ágyazott a hatalmas családtagunknak: az elefánt esetében ez annyit jelent, hogy két-három bála szalmát rakott a deszkákon álló Aida alá. Így ment ez minden áldott nap. Apám csak azután ülhetett le nyugodtan vacsorázni, miután ezekkel mind végzett, és tudta, hogy az elefánt rendben van. De elég volt csak annyi, hogy Aida egyet trombitáljon, az öregem már ugrott is fel az asztaltól és futott, hogy megnézze, mi történik az istállóban.

Mint minden cirkuszos gyerek, én is ott voltam apám sarkában, figyeltem, mit és hogyan csinál. Emiatt nagyon jól ismertük egymást Aidával, nem volt probléma odamenni hozzá és segíteni. Míg a civil gyerekek álmélkodva nézték a hatalmas állatot, addig nekem teljesen természetes volt, hogy átölelem a lábát.

Emlékszem, mennyire szerettem az elefántfürdetést! Ha volt a cirkusz közelében egy tűzcsap, apám engedélyt kért a tűzoltóságtól, hogy használhassuk Aida fürdéséhez. Micsoda élmény volt ez ne-

kem gyerekként! Amikor már jól átázott a bőre, akkor lehetett elkezdeni csutakolni. A fejénél és a nyakánál mindig nagyon koszos volt, mert ezen a részen össze volt gyűrődve a bőre, viszont az ormányával mindig ide dobálta fel magának a szénát, a szalmát, a fűrészport, na meg a sarat és a homokot is. Mivel én voltam a kicsi, engem küldtek fel, hogy rámásszak, és gyökérkefével jól megtisztogassam ezeken az érzékenyebb pontjain. Aida imádta ezt, hatalmas élvezet volt neki, na meg persze nekem is! Hihetetlen látvány volt, milyen pozíciókba billentette magát. Bár kifejlett, hatalmas állat volt, ilyenkor úgy viselkedett, mintha nem is lett volna több tonnás a súlya. Fejre állt örömeiben, aztán leült vagy feküdt és széttette mind a négy lábát, annyira élvezte a fürdést. Jó nagyokat nevtünk rajta!

Aida különlegesen érzékeny és figyelmes elefánt volt. Ezzel kapcsolatban is eszembe jut egy történet: Zsolti öcsém kétéves lehetett, amikor egyedül bement az istállóba. Mi észre sem vettük, csak azt hallottuk, hogy trombitál az elefánt. Futott is apám azonnal megnézni, miért jelez nekünk. Az istállóba érve látta, mi a baj: Aida azért jelzett, mert az öcsém az első két lába alatt mászott. Azért trombitált nekünk, mert a szagát érezte ugyan, de nem látta a kisgyereket és nem akart neki ártani. Hát ennyire nagyon okos állat volt!

Igaz, voltak azért gyenge pontjai is, mert félős volt és ijedős. Például, amikor sétáltunk vele az utcán, és véletlenül felkapott egy papírzacskót a szél, hangos trombitálással jelezte, hogy ez nem tetszik neki. Nagyon nem szerette, ha a háta mögött, ahol ő nem látta, zörgött valami.

Aida a kutyákat sem szerette. A saját szememmel láttam, hogyan zavarja el őket! Laza kötéllel gyakran kikötöttük őt egy fához, hogy friss levegőn legyen, és kedvére legelésszen. Amikor észrevette, hogy közeledik felé egy kutya, az első lábával rugdosni kezdte a földet, hogy fellazítsa a fűvet, aztán az ormányával kiemelt egy jó nagy adag gyepetglát és várt. Ahogy a kutya megfelelő távolságra, úgy is

mondhatnám, hogy „dobás közelbe” került, az első két lába közé engedte az ormányát, hogy minél nagyobb legyen a lendület, célzott és puff. Általában telibe is találta a célpontjait. Mulatságos jelenetek voltak ezek, mindig jó nagyokat nevettem!

Az évek során sok kalandot megéltem Aidával, mondhatom, hogy jól ismertem. Tudtam, hogy vannak úgymond „link” dolgai is. Séklinek hívjuk a cirkuszban azt az „U” alakú bilincset, ami egy nagy csavarral zárul az elefánt bokáján. Ez a bilincs egyébként nem okoz fájdalmat az állatnak, egy láncsal folytatódik, általában Aida is ilyenekkel volt kikötve éjszakára. Egy alkalommal nagy reccsenést hallottunk, apám pedig rohant ki, hogy megnézze, mi történt már megint. Aida kiszabadult valahogy a séklijéből, és éppen bontotta a sátor rúdjaikat. Apám jól leszidott, engem hibáztatott, mert azt hitte, hogy rosszul tekertem be az elefánt bokáján a bilincs nagy csavarját. Biztosan tudtam, hogy most ártatlan vagyok, úgyhogy kilestem, mit is csinálhat. Így derült ki, hogy bizony órákon keresztül képes volt az ormányával ütögetni a bilincs lezáró csavarját, amitől az meglazult és simán kiesett. Ilyenkor elindult és ahol tudott, rombolt egy kicsit. Ha elért egy vödröt, söprűt vagy egy lapátot, az biztos, hogy darabokra törte. Nagyobb baj akkor volt, amikor titokban hozzájutott a kajához, mert bizony képes volt befalni egy egész zsák sárgarépat! Utána persze olyan hasmenése lett, hogy nem győztük takarítani. És ugye, azt már nem is kell tovább mesélnem, hiszen mindenki el tudja képzelni, milyen macerás fellépni egy hasmenéses elefánttal.

Aida egyébként nagyon barátságos állat volt, embert nem bántott. Illetve, hogy pontos legyenek: csak akkor ütött, amikor valamilyen igazságtalanság érte. Bulgáriában történt is egy ilyen eset, 1959-ben. Apám csináltatott neki egy lajtos kocsit, hogy mindig legyen elég vize. Ez a kocsi mindig az istállóban állt, tele friss, hideg vízzel. Néhány artista előszeretettel használta az állat vizét a dinnyék

hűtésére. Egy nagyon meleg nyári napon, az egyik fiatal akrobata, Ilija, vitte a dinnyéjét, hogy lehűtse az elefánt lajtos kocsijában. Igen ám, csakhogy Aida szintén nagyon szerette a görögdinnyét, és amikor észrevette, hogy ott van egy a fiú kezében, már nyúlt is érte az ormányával. Ilija persze nem adta neki, inkább játszadozott vele egy kicsit, ezzel jól megsértve az ormányos barátunkat. Az incidens akkor történt, amikor Ilija kis idő múlva jött vissza a dinnyéért és balszerencséjére az elefánt előtt kellett elmennie. Aida pont elérte az ormányával, és a korábbi sérelemért egy hatalmas pofont adott a fiúnak. Ez volt a bosszúja a dinnye miatt, az elefántok ugyanis nem felejtnek! Aida sem szerette, ha szórakoznak vele, pláne, ha még ismeretlen is volt az illető. Az ilyen embernek mindig odacsapott. Nagy bajt, vagy sérülést nem okozott senkinek, inkább csak egy jelzés volt a részéről. Ez nem volt olyan vészes, rosszabb esetben mondjuk repült egyet az ember. Sokkal veszélyesebb az, amikor az elefánt pofon helyett elkap, és maga felé húz. Na, ilyenkor már baj van, mert az állat olyan dühös, hogy akár meg is ölheti az embert. Aida soha csinált ilyet.

Mi ketten nagyon jóban voltunk, sőt, az volt az érzésem, hogy Aida a barátjának tart. Miből gondolom ezt? Mesélek egy példát. Amikor Bulgáriában voltunk turnén, és utaztunk egyik helyről a másikra, előadás után nekem kellett kísértálnom vele az állomásra az állatszállító vonathoz. Késő este volt, borzasztóan sötét, ráadásul a környék tele volt kóbor kutyával, és az utunk során gyakran támadtak ránk ezek a gazdátlan, vad ebek. Ma is élénken él bennem, ahogy együtt harcoltunk Aidával. Közösén rúgtuk, ütöttük őket. Általában győztünk, de olyan is előfordult, hogy nem maradt más választásunk, csak a menekülés. Aida mindig megvárta, hogy belekapaszkodjak a nyakában lógó láncba és csak azután kezdett el futni. Ilyenkor éreztem, hogy vigyáz rám. Nagyon szerettem őt, és szerintem tudta, érezte, hogy számíthat rám. Talán ezért is viselkedett velem jól, a közös fellépéseink alatt.

Először 1952 nyarán dolgoztunk együtt a porondon, a Dunántúli cirkusznál. Az akkori rendszerben ugyanis volt egy olyan szokás, hogy augusztus huszadika alkalmából mindenki felajánl valamit. Amolyan önkéntes munka volt ez, a nemzeti ünnepünk tiszteletére. Apámnak remek ötlete támadt: „Pityu fogja felvezetni az elefántot”. Nagy dolog volt ám ez nekem gyerekként! Egy buggyos bő gatya volt a fellépő kosztümöm, mellénykével és egy turbánnal a fejemen. „Kisfiú a nagy elefánttal” - ez volt egy hónapig a produkciónk. Jó, nem volt ez egyébként egy nagy szám, mert csak annyi volt a dolgom, hogy megfogtam Aida ormányát és együtt körbesétáltunk a porondon. A slussz trükkünk az volt a végén, hogy megfogtam a fülét, erre ő feltartotta az első lábát, felemelt, én pedig felültem a nyakába. Aztán a nyakáról tovább másztam a fejére, és ott végül felálltam.

Hihetetlenül okosak egyébként a cirkuszi állatok. Pontosan tudják, hogy mikor van előadás, és azt is, hogy akkor többet engedhetnek meg maguknak a porondon, mert az idomár a közönség előtt nem annyira szigorú. Egy-egy ilyen „rosszalkodós” előadás utáni próbán persze mindent kifogástalanul megcsinálnak a renitenskedők, nehogy összetűzésbe kerüljenek a „kétlábú főnökkel”.

Ha úgy vesszük, Aidához kötődik életem legnagyobb ellenszegülése is, amit apámmal szemben megengedtem magamnak. Artista iskolás voltam, és a tanulás mellett az elefánt segédápolójaként dolgoztam. Amikor kellett, utaztam is apámékkal, emlékszem például az 1956-os csehországi magyar turnéra, ahol áprilistól októberig pucoltam Aidát. Jó kis munka volt ez nekem, hiszen így tanulóként, iskola mellett már pénzt is kerestem. A terv az volt, hogy ápolóból idővel segédidomár leszek, hogy megtanulhassak mindent, és később átvegyem apámtól az elefánt számot. Igen ám, csak hogy ez nem az én tervem volt. Akkoriban az Amerikai úton béreltünk egy telket, ott éltünk a lakókocsinkban. Egyik este

apám boldogan jött haza, azzal a hittel, hogy rendbe tette a fia életét. Azt gondolta, ha átveszem tőle a számot, nekem biztos állásom lesz, amíg Aida él.

„Nem, én légtornász szeretnék lenni!” - közöltem. Persze hatalmas botrány lett belőle.

„Ja, így fiam, akkor eredj! - vágott vissza apám - Eddig eltartottalak, de most már elmúltál tizenhat éves. Ha nem azt csinálod, amit én kérek tőled, akkor tartsd el magad!”

„Rendben!” - válaszoltam magabiztosan, mert én akkor már pontosan tudtam, hogy mit akarok csinálni a cirkuszban.

Egyik legutolsó emlékem Aidával Athénban volt. Az Akropolisztól nem messze állt a cirkuszunk, a következő megálló pedig Ciprus volt, ahova hajóval utaztunk. Igen ám, csak hogy a hajóig, vagyis a pireuszi kikötőig valahogy el kellett juttatni az elefántot. Elég nagy távolság volt ez, körülbelül huszonöt kilométer és természetesen én voltam, akinek meg kellett oldani ezt a feladatot. Mondhatom, igazán emlékezetes gyalogút volt ez, Aidával együtt küzdöttünk a kilométerekkel. Egy szakaszon mellette sétáltam, aztán amikor elfáradtam, felültem a hátára. Lassan haladtunk, nagyon lassan, mert Aida minden fűcsomónál és fánál megállt eszegetni egy kicsit. „Kérlek szépen, menjük már tovább!” - noszogattam, aztán megfogtam az ormányát és így vezettem tovább. A hatalmas tömege miatt egyébként is fáradékony állat volt, de ez az út kifejezetten megviselte. A végére már menni sem nagyon akart, annyira kimerült. Emlékszem a behajózására. Istenem, mennyire félt! Gurtnikat tettek a hasa alá és daruval emelték fel. Szegénykém csak trombitált és trombitált teljes erejéből, mert nem értette, mi történik vele.

Évekkel később dolgoztam még együtt Aidával, ami szintén örök emlék maradt számomra, hiszen feleségemmel, Iivel ez volt az első közös produkciónk. Feldmann László rendező kérésére egy

úgynevezett „pas de deux” (5) emelő számot adtunk elő, az akkorra már négy tonnára erősödött elefánton. Az elefánt sokáig a családunk része volt, apám évekig dolgozott még vele, és csak 1971 környékén adta le. Én pedig elindultam a saját utamon.

Aida későbbi sorsának alakulásáról már csak a hírekből tudok valamennyit. Miután apám befejezte vele a munkát, még dolgozott egy kicsit az új idomárjával. 1973-ban azonban kiújult az ízületi betegsége, ezért idő előtt, külön vagonnal, szakemberek kíséretében haza is hozták a jereváni fellépéséről. Nem sokkal később egy tízfős szakemberekből, orvosokból álló konzílium meghozta a végleges döntést: ugyan még csak alig múlt negyven éves, de inkább pihenni, vagyis nyugdíjba küldték Aidát. A terv az volt, hogy életének utolsó időszakában a veszprémi Kittenberger Vadasparkban él majd. A helybeliek olyan nagyon várták a világhírű cirkuszi elefántot, hogy társadalmi munkában, rekord gyorsasággal építették meg az istállóját! A Veszprémi Napló 1974-es cikke szerint még egy „betonszállító” gépkocsit is átalakítottak, hogy biztonsággal tudják majd utaztatni. Aida azonban soha nem ért el Veszprémbe. Az indulása előtt váratlanul elpusztult.

Mindig légtornász akartam lenni, mert nekem ennél egyszerűen nincs szebb a cirkuszban. Az én szememben a légtornász mindig is a cirkusz királya volt, aki fentről néz le a közönségre. A levegő nekem a szerelem. A magasság nem okozott gondot, mert soha nem voltam félős, és mivel erős fizikumú gyerek voltam, a kezdetektől úgy terveztem, hogy egyszer majd fogó leszek. Így talán érthető, miért is volt teljesen reménytelen édesapám vágya, hogy idomár legyek.

A húgommal artista iskolába jártunk, és miután ellenszegültem és összevesztem apámmal, nem volt más választásom, csinálnunk kellett egy közös számot Pannival. Elkezdtünk a levegőben gyakorolni, az udvarunkon próbáltunk. Szövetségesünk és támogatónk az édesanyánk volt, aki egykori légtornászként nagyon hasznos és fontos szakmai tanácsokkal látott el minket. Kiállt értünk, amikor kellett, és segítséget kért apánktól, ha szükségünk volt rá. Amikor szóltunk anyunak, hogy kellene „zahngébiss” (6), akkor ő csak annyit mondott: „Beszélek apátokkal”. Nem tudom, végül mivel győzhette meg az öreget (és még az is lehet, hogy nem kellett anyyira győzködni), mindenesetre apám segített. Mivel akkoriban még nem úgy volt, ha kellett valami felszerelés, akkor csak megrendeltem az interneten vagy megvettem a boltban, ráadásul még fogtechnikus sem volt, aki segíthetett volna, ezért apám a saját kezével készített mindent. A „zahngébiss”-hez például a petróleumlámpa zsinórját használta, mert ennek az anyaga vastag volt, puha és erős. Erre kellett ráharapnunk, aztán ezt a lenyomatmintát körbevarrta és megtömte vattával. Keményebb volt ugyan, mint a bőr, viszont tartósabb is, és erős házi cérnával szép ritkásan meg lehetett varrni. Ez a „zahngébiss”, egyébként a mai napig megvan. Megőriztem.

Anyánk tehát mellettünk volt az otthoni gyakorlásaink alatt, felügyelte a mozdulatainkat. Figyelte, hogy biztonságosan helyezük a fára a kötelet, jó hurkot készítsünk és megfelelően tegyük rá a kampót, aminek a végén volt az a bizonyos „zahngéss”, amit a szánkba vettünk és lógtunk felhúzott lábakkal. Anya mérte az időt és biztatott, hogy tartsunk ki, bírjuk még, egyre hosszabb és hosszabb ideig. Bár voltak előttünk példaképek, idősebb artisták, akik csináltak ahhoz hasonló levegő számot, mint amelyet mi is szerettünk volna a húgossal, mi még inkább csak a tervezető fázisban voltunk. Igazság szerint, pontosabb elképzelésünk még nem volt Pannival, csak annyit tudtunk, hogy légtornászok akarunk lenni. De ekkor még nagyon messze voltunk attól, hogy cirkuszban dolgozhassunk.

Bár erős voltam, nagyon sokat kellett gyakorolnom, hogy jó fogó legyek, mert az ehhez megfelelő izomzat a ziccben való munkától fejlődik és erősödik célravezetően. És ugyanilyen fontos volt megtanulnom a technikát is. Oda kellett figyelni például a lendületre, mert ha az nem jó, akkor nem fogom tudni megfelelő magasságra eldobni a társamat. Nem volt irány, mindent meg kellett tanulnom. Szerencsém is volt, mert mindig úgy alakult, hogy jó mesterektől tanulhattam. Az egyik ilyen nagyszerű tanárom Reno bácsi volt.

A Richter Cirkusznál volt szerződötve egy olasz család, úgy hívták őket, hogy a „Renoék”. Nagyon jó parterrugrók (7) voltak. Reno bácsi sokat gyakorolt a fiával, Misivel és a lányával, Stellával. Mivel apám jóban volt velük, megkérte Reno bácsit, hogy amikor ráér, foglalkozzon velem is egy kicsit. Tőle tanultam meg handstandot állni (8) és flik-flakot ugrani (9).

Stella később férjhez ment az idősebb Richter Józsefhez, Reno bácsiék pedig Misi fiúkkal együtt visszamentek Szicíliába. Érdekes az élet. Évek múlva találkoztunk újra Misivel, és mondhatom, na-

gyon különlegesre sikerült a viszontlátás. 1964-ben a Hunor csoporttal kaptunk egy szerződést Olaszországba. (A Hunor csoportunkról később még részletesen mesélek). Siracusa-ban léptünk fel, a gyönyörű Orfei Cirkuszban, ami abban az időben Európa egyik legszebb cirkusza volt, az előadásaik állandóan telt házzal mentek. Mi voltunk a szünet utáni első szám a Hunor csoporttal, mivel beszerelő szám voltunk, vagyis be kellett húzni az apparátot és felhúzni a hálót. Éppen a masztnál álltam, amikor megszólított valaki: „Mondja, maguk tényleg magyarok?”. „Igen Misi, magyarok vagyunk” - válaszoltam neki. Én azonnal megismertem, hiszen az arca ugyanolyan maradt, de ő már nem emlékezett rám, hiszen gyerekek voltunk, amikor legutóbb találkoztunk. A mai napig nagy szeretettel emlékszem Reno bácsira, aki az első trénerem volt. Neki köszönhetem, hogy amikor bekerültem az artista iskolába, már nagyon sok mindent tudtam.

Pannival nagyon komolyan készültünk a közös számunkra, minden nap gyakoroltunk, nem is keveset! Csakhogy a légtornászok (ellentétben például a zsonglőrökkel) sajnos hamarabb elfáradnak. Az akrobaták ugyanis sokkal jobban igénybe veszik a testüket, mint bárki más a szakmában, ezért úgymond, limitálva van a próbaidejük. Amíg egy zsonglőr öt-hat órát is képes egyhuzamban gyakorolni, a légtornászok és az akrobaták a fizikai megterhelés miatt nem bírnak ugyanennyit.

Később a próbateremben (mostani Maciva Művésztelep) úgy gyakoroltunk a húgossal, hogy lepróbáltunk mondjuk egy óra húsz percet, utána pedig tartottunk egy órányi pihenőt. A pihenő sok esetben nem azt jelentette, hogy ücsörögtünk és lógtunk a lábunkat, hanem játszottunk a többi artistával, azokkal, akik velünk egy időben gyakoroltak éppen az artista iskolában. A játékunk pedig az volt, hogy kiprobáltuk egymás trükkjeit. Fontos megemlítenem, hogy az önálló gyakorlásaink alatt nem voltunk felügyelet

nélkül. Bár olyan nagyon vigyázni nem kellett ránk, de a teremben mindig ott ült az úgynevezett „próba felügyelő”. Nagyon jó ötlet volt ez annak idején a Macivától, hiszen ezzel munkalehetőséget adtak azoknak az idős artistáknak, akik egyébként csak otthon ücsörögtek volna. Így pedig legalább hasznosnak érezhették magukat a próbateremben. Mi, fiatalok sokat köszönhattünk nekik, hasznos és fontos szakmai tanácsokat kaptunk tőlük. Mindezekre visszagondolva mondhatom, nagyon szép időszaka volt ez a fiatal korunknak, mert rengeteget fejlődünk.

A viharosra sikerült ellenszegülésem után, bizonyítási vágytól égve elindultam és megkerestem édesanyám bátyját, Richter Józsi bácsit, akinek volt egy saját cirkusza, a Sport Cirkusz. Érdekes története van ennek a cirkusznak is: miután az egykori Richter Cirkuszt államosították, összeálltak a testvérek, és nem adták fel, gyakorlatilag az alapoktól indultak újra. Sátor hűjén, kultúrházakban léptek fel a műsorukkal. Közben spórolgattak, míg összejött annyi pénzük, hogy tudtak venni ponyvának való anyagot és, ebből varrták meg az úgynevezett arénát, ami csak a kör ponyva volt meg a karók (az úgynevezett rúdstanglik (10)), azonban a sátor teteje még hiányzott. Viszont a nézőknek már fizetnie kellett, hogy bejöhesse-nek és megnézhessek a műsort. Később, amikor újra lett egy kis megtakarított pénzük, végre lett tető és be tudták fejezni a sátrat. Ez lett végül a Sport Cirkusz.

Bekopogtam tehát a nagybátyámhoz: „A húgommal csinálunk egy levegőszámot - mondtam neki - Józsi bácsi, adnál-e nekünk munkát? Szerződtenél minket?” Kedvelt minket az öreg, „Persze, Pityu, gyertek!” - válaszolta. Így kezdtünk el dolgozni a duett levegő számunkkal, 1958 márciusának közepén, a Sport cirkusznál. És már rendes gázsiért!

Azt gondolom, hogy kezdő artista koromban, szakmai szempontból az életem legnagyobb szerencséje 1959-ben volt. Ekkora

apám már úgy ahogy megbékélt és támogatott minket. Azon túl, hogy megtervezte és elkészítette a zicc handvoltage (11) számunk rekvizitjét, a ziccet, amiben ültem, külföldi szerződést is intézett nekünk. Amikor Bulgáriába ment dolgozni az elefántszámmal meg az eróművészettel, jelezte az igazgatónak, hogy a gyerekeinek is van egy levegőszáma. Apámnak köszönhetően mi is megkaptuk a szerződést Pannival, így együtt utazunk Bulgáriába. Arra már nem emlékszem, hogy mennyi gázsit fizettek, de azt tudom, hogy én akkor ott sokkal többet kaptam szakmailag, mint ami anyagiakban mérhető. Ugyanis volt ott egy fiatal csoport, akiknek Nyikolaj Panov volt a tanára. Az a Nyikolaj Panov, aki Spanyolországban az oroszlanok felett háló nélkül nyolcasozott (12) egyik nyújtóról a másikra, és akinek arannyal van kiírva a neve az orosz cirkuszmúzeumban. Ő volt tehát a tíztagú csoportnak a főnöke, együtt élt és dolgozott az artista gyerekekkel. Mivel kezdő szám voltak, délelőtt és az előadások után is próbáltak. Volt két ziccük és lent két nyújtójuk: a tíz fős csapatuk pedig három fogóból és nyolc obermannból (13) állt, ami gyakorlás szempontjából azt jelentette, hogy mindegyiküknek kellett volna fél órát próbálni, fejenként. Igen ám, csak hogy elfáradtak a fogók, ami ugye lerövidíti a gyakorló időt.

Én minden előadás után ott ültem és néztem őket, figyeltem, hogy mit csinálnak. Érdekelt szakmailag, hiszen én is ziccet csináltam! Egyik ilyen alkalommal Panov észrevett: „Te csak itt ülsz - szólt oda nekem -, menj már fel az egyik fogó helyébe! Nem kell megfognod a trükköt, csak nyújtsd ki a kezedet, hogy lássa az obermann, mit kellene megfogni”. Panov kímélni akarta a fogóit, hiszen láttam én, hogy az egyik kimerült már, a másiknak pedig be van dagadva a lába. „Jó” - mondtam és már pattantam is fel a helyemről, irány a zicc! Elkezdtem velük gyakorolni: ahogy a mester kérte, kitettem a kezemet, aztán az egyik alkalommal az obermann meg is fogta. Na, nekem sem kellett több! Ezután már én is bátran

megfogtam az ő kezét! Megtetszett ez az öreg Panovnak, mert látta, hogy mindig ott vagyok velük, próbálok és szenvedek. Bizony szenvedtem, mert sokszor fájt, nagyon fájt a gyakorlás. Vértett a kezem, vértett a lábam, de nem törődtem vele, nem számított, hiszen bizonyítani akartam! Igen, bizonyítani magamnak, meg az apámnak, hogy megélek egyedül. Igaz, hogy most a „szenvedés” szót használtam, de én akkor, ott egyáltalán nem kínlódásként éltem meg. Érdekes dolog - és ez benne talán a leggyönyörűbb -, hogy a sebesülések ellenére örömmel próbáltam, mert pontosan tudtam, ha meg akarok csinálni egy trükköt, akkor azért kőkeményen meg kell dolgoznom!

Meg is lett a kitartásom eredménye. „Oké, akkor mostantól reggel is jössz velünk próbálni – mondta egyik nap Panov mester -, és hozd magaddal a Pannit is!”

Segítettünk nekik a gyakorlásban, cserébe pedig Panovnak mindig volt egy fél órája ránk, hogy mi is fejlődhessünk. És nem is akármilyen edzésben volt részünk! Fantasztikus volt!

Az én kezembe adta a legjobb obermannt, Panni pedig a legjobb fogóval gyakorolhatott. Olyan trükköket tanultunk meg így, amelyeket azelőtt sosem csináltunk még fent. Ugyanis nem is hallottunk arról, hogy ilyeneket is lehet.

Látványos volt a fejlődésem, és olyan fogó lettem, ha bárki fel tudott mászni hozzám a létrán, azzal megcsináltam a szaltót. Később, a világ egyik legjobb fogójának tartottak, és ezt Panovnak köszönhetem, mert nagyon jó alapiskolát adott nekünk. Tőle tanultam meg, mi a különbség „fogó” és „fogó” között. Heteken át magyarázta azt is, hogy kell jól eldobni egy szaltót. „Amikor eldobod, a hasadat is tedd bele!” - mondta, én pedig próbáltam és próbáltam, míg egyszer csak sikerült: a szaltó, amit eldobtam, fél méterrel magasabb lett! „Na, végre!” - nyugtázta a mester. Három

hónapig folyt a munka, keményen edzettünk. „Három tempó forverc (14), gyerünk, csináld! Aztán jöhet a másfél szaltó! - utasította Panov a húgomat - Rendben, most már bemelegítettél, úgyhogy csinálhatjátok a duplát!” Magyarországon akkor még a visszakézbe egy szaltó volt a csúcs, az számított a legnagyobb légtornásznak, aki ezt meg tudta csinálni. A húgom pedig a duplát csinálta. Ezek után talán érthető, hogy amikor hazajöttünk a húgossal, mindjárt lett is munkánk, teljesült a vágyunk! 1960. május elsején már felléphettünk a Fővárosi Nagycirkuszban.

A LEGJOBB AKARTAM LENNI

Nagyon komfortos érzés, amikor az ember biztos önmagában. Én az voltam. De ezt az érzést nem adták ingyen, keményen megdolgoztam érte.

Kölyök koromban én akartam lenni a világ legjobbja. Lehet, hogy ez hülyeség, de gyerekként már csak így gondolja az ember. Később aztán, ahogy nagyobb lettem, már megelégedtem azzal a gondolattal is, hogy „az egyik legjobb” legyek. Ez az elhatározás végig is kísért az egész eddigi életemet, legbelül ugyanis mindig többre vágytam annál, minthogy szimplán csak megéljek az általam bemutatott produkciókból. Nagyon fontos volt számomra, hogy az, amit csinállok, értékes legyen. A Hunor csoportot is mindig én hajtottam: „Gyerünk próba, próba, próba!”. Persze, ez a mentalitás kevésbé volt érthető abban az időben, amikor az elvégzett munkától függetlenül mindenki egyformán megkapta a napidíját. Az artisták nagy része úgy gondolkozott, hogy „amit most csinállok, az is bőven elég”, vagy „minek gyakorolni és kínozni magam, pláne olyan trükkökbe belemenni, ahonnan le is eshetek?” (Igaz, hogy háló volt alattuk, de az esés attól még fájhat).

Én máshogy gondolkodtam. „Ha valamit csinállok, az jó legyen!” – én ezen elv szerint dolgoztam. A sportot tudnám idehozni példának: versenyzőként is lehet valamit kicsit jól csinálni; azonban ha olimpiai bajnok szeretne lenni az ember, akkor ezért az eredményért meg kell szenvedni, és mindig többre kell törekedni. Ugyanígy van a cirkusz világában is. Lehet világszínvonalú produkcióról álmodni, de ezt nem adják ajándékba! Kemény, kitartó munkával lehet csak eredményt elérni.

Az akrobatikában ez úgy működik, hogy ha egy nehéz trükköt akarok megtanulni, mondjuk a deszkáról egy „kopf standot” (15), akkor azt jól meg kell alapozni és a trükköt fokozatosan fel kell építeni. Egyszer sikerül, utána nem, de szép lassan kezd összeállni és egyre többször lesz jól végrehajtva a gyakorlat. Idővel aztán a próbán elérünk oda, hogy mondjuk tízből nyolcszor tökéletes, és csak kettő „jön le”, vagyis nem sikerül. Amikor ez megvan, akkor megpróbáljuk kivenni a londzs-ból (16), és később betenni a számba. Így bővül újabb és nehezebb, szakmailag értékesebb elemekkel a produkció. Egy régi artistamondás szerint „Az első sikerüljön!”, hiszen a néző az előadáson ezt látja.

A gyakorlás természetesen akkor sem áll meg, ha folyamatosan dolgozom a porondon, mert ez egy állandó, véget nem érő munka. A fejlődés kényszere a szakmánkban is folyamatos, hiszen ez alapján érkeznek a felkérések.

Engem a cirkusz világ úgy ismer, hogy jó fogó voltam. Hogy mitől lesz valaki jó? Például attól, hogy korrigálja azt, amit a repülő ember esetleg elront, mert már az indulás pillanatában látja, hogy „ez hosszú”, vagy „túl rövid” lesz. Sokan meg tudnak felelni addig, amíg nincs probléma, és a repülő ember tökéletesen forog. Viszont a jó fogónak az sem baj, ha kevésbé jól kivitelezett a trükk, mert korrigálni tudja. Mindezt persze úgy, hogy a közönség semmit nem vesz észre az egészből, hiszen sikerül. Nagyon fontosak vagyunk mi, fogó emberek!

A kikopások a térdem alatt véreztek és fájtak, de soha nem mondtam, hogy elég. Küzdöttem, hogy bebizonyítsam: én leszek az egyik legjobb a világon! Csak az volt a fontos, hogy a trükknek, amiben én vagyok a fogó, mennie kell, azt az előadásban meg kell csinálni! És ez rajtam soha nem múlt.

Volt-e rossz napom? Hajjaj! Csakhogy a rossz nap és az artista munka két teljesen külön dolog. Cirkuszosok vagyunk, és nem

számít, hogyan érzem magam éppen, mert a nézőnek elvárásai vannak és természetesen az igazgatónak is, aki szerződtetett. Velem is előfordult, hogy nehezen mentem be a porondra, mert mondjuk az előadás előtti próbán a jegesmedve éppen széttépett egy idomárt, és egyike voltam azoknak, akik kitakarították a véres fűrészport a manézsból. Nem túl gyakoriak az ilyen balesetek, de megtörténnek. Ilyenkor összefog a cirkusz, takarítunk, és megy tovább az előadás. Nekem, artistaként pedig úgy kell bemennem a porondra, mintha semmi nem történt volna. Nem, ez egyáltalán nem érzéketlenség, mert vannak érzelmeink, viszont amikor dolgozunk, félre kell tenni a szorongásainkat és teljesíteni kell. És ott, a manézsban mi tényleg mindent félreteszünk, mert csak a produkció számít és a közönség!

A cirkuszban nem lehet valamit félig csinálni, mert arra senki nem kíváncsi. A porondon nincs fél szaltó! Ráadásul fogóként a felelősségem is nagyobb. Mert, ha egy „repülő” artista hibázik, ő esik le. Viszont a fogó, akinek az a dolga, hogy „elkapjam, eldobjam, és megint elkapjam”, nem engedheti meg magának, hogy egy pillanatra is lazítson, mert felel a másik artistáért. Ennek a felelősségnek a tudata pedig egész artista létem alatt ott volt bennem.

Soha, egyetlen pillanatra sem felejtettem!

Már akkor is tudtam, hogy egyszer majd csoportban szeretnék dolgozni, amikor még csak artista iskolás voltam. Volt egy film, a „Trapéz”, amiben Tony Curtis, Gina Lollobrigida és Burt Lancaster játszották a főszerepet. Nagyon sokszor megnéztük a moziban Hunfi Gabival és Deltai Karcsival, kívülről tudtuk a szövegét. Artistaképzős diákként arról álmodoztunk, hogy egyszer mi is sikeresek leszünk. Annyira komolyan vettük a gyakorlást és az edzést, hogy a plusz órákért még szabályt is szegtünk: nyitva hagytuk az iskola öltözőjének az ablakát, hogy este visszamászhattunk titokban próbálni. Pechünkre a házmester kiszúrta a dolgot, meglátta a fényt és kileste, mit csinálunk, aztán fel is jelentett bennünket. Másnap a tanárunk, Ödön bácsi - Szakács Ildikó nagypapája - pedig tovább mondta mindezt az igazgatónak. Egyébként szerettük Ödön bácsit, és tudtuk, hogy nem tehetett mást, muszáj volt jelentenie minket. „Ha még egyszer ilyet csinálnak, ki lesznek rúgva!” - közölte ellentmondást nem tűrő hangon az igazgató, Baross Imre bácsi. Persze a szüleinket is behívták az iskolába.

Ma már tudom, hogy nagy butaság volt ez a titkos edzés. A trapézon, felügyelet nélkül gyakorolni nagy merészség volt, mert ha véletlenül „összelengünk”, összeütközünk, akár komoly sérülést is szerezhettünk volna. Na de ki gondolt erre annak idején?! Fialok voltunk és nagyon elszántak. Mondanom sem kell, az eset után sem hagyott alább a lelkesedésünk, tervezgettünk tovább, mit és hogyan kellene csinálnunk. Már a nevünk is megvolt, azt találtuk ki, hogy mi leszünk a „Hungary Boys” és Las Vegasban fogunk dolgozni, aztán a párizsi d’Hiver cirkuszban is, és mi leszünk az attrakció! Ültünk Deltai Karcsinál, a mamája főzött nekünk egy vödör teát, ettük a zsíros kenyeret és álmodoztunk a jövőnkéről.

A Hunor csoportot nem mi alapítottuk, és nem akkor kapta a nevét sem, amikor mi légtornászok lettünk. Korábban is léteztek már, „partnernyújtó” (17) akrobaták voltak a földön: Deltai Karcsi, Hunfi Gabi, László Imi és Páviács Éva. Jól ismertük egymást, hiszen ketten közülük ugye a barátaim voltak, és együtt premiereztünk velük 1960-ban, a Fővárosi Nagycirkuszban. Ők az artista iskolában, a partner nyújtóval végeztek, mi pedig Pannival, a Sport Cirkuszból érkeztünk a duó levegőszámmal. Az iskola nem támogatta a közös álmunkat, ezért gyakoroltunk titokban Deltai Karcsival, Hunfi Gabival és a húgommal. 1962 telén meg is született a közös produkciónk, egy magas nyújtó szám. Segítségünkre volt a Fővárosi Nagycirkusz akkori igazgatója, Barton Nándor, aki nagyon értett a levegő számhoz, mivel korábban légtornász volt, és egy légtornász csoportot is működtetett, a Barton csoportot, ami-ben a felesége volt a fogó.

Barton kivitelezésében elkészült a rekvizitünk (18) is, ami nem volt ugyan tökéletes, de pont jó volt ahhoz, hogy elkezdhesük a munkát. (Ezzel csináltuk az első szerződésünket is 1963-ban, ami egy hosszabb, hónapokig tartó turné lett.) Az alap rekvizit egy összefüggő keret volt, ami úgy nézett ki, mint egy két és fél méter széles és nyolc méter hosszú medence. A problémánk az volt vele, hogy a keret túl merev volt és nagyon kemény. Ez leginkább nekem okozott nehézséget, fogóként. Úgy kell elképzelni, hogy a két rúd közé betettem a lábam: a négy és fél milliméteres acél cső egyik része a lábfejemenél volt, a másik a térdhajlatomnál, és én voltam az egyedüli dinamikát csillapító (nyúló) elem. Muszáj volt változtatnunk ezen, mert többször is előfordult, hogy a rugalmatlan merev acéleső meggörbült a lábam alatt, akkora „húzásokat” kaptam a forgók elkapásánál. Ennek köszönhetően elég hamar túlerőltettem a térdeimet. Sajnos túl hamar... A rekviziten jelentős volt a változtatás: a fiúk átálltak a korábbi kényes papír nyújtóról

a szertornában is használatos acél nyújtóra. Az összefüggő merev keret helyett, most külön volt felszerelve a két nyújtó és a zicc. Az obermannoknak eleinte nehézséget okozott ez az átállás, mivel nem lehetett teljesen fixre meghúzni a nyújtókat, és egy picit mindig mozgott. Nekem, fogóként viszont ez a megoldás sokkal jobb volt, mert amikor bejött egy trükk, ami engem megrántott, akkor a zicc is mozoghatott és a rugalmasságának köszönhetően engem is kímélt.

Így alakult ki végül egy elfogadható apparát (19). Később aztán - egy újabb ötletnek köszönhetően - ezt is továbbfejlesztettük, és csináltunk rá egy hintát... de erre majd később még visszatérek.

A Hunor légtornász csoportunknak nagy előnye volt, hogy - bár nyújtó és később hinta is volt fent - befértünk egy átlagos méretű sátor cirkuszba. Ellentétben például az észak-koreai vagy orosz nagy levegő számokkal, akik gyönyörűek ugyan, de mondjuk a Fővárosi Nagycirkuszban már nem férnek el. Nekünk nem is volt gondunk a szerződésekkel, folyamatosan dolgoztunk!

Az évek során több változás is történt a csoportban. 1961-ben kiszállt Páviácsis Éva, 1963-ban pedig László Imi is elhagyta a Hunor csoportot. Imi története igen érdekes, mert jól példázza, hogy a cirkuszban tényleg bármi előfordulhat. Ő azért szállt ki, mert elkezdett félni. Mi erről egyébként nem tudtunk, mert nem szólt. Én csak azt vettem észre, hogy előadáson izzad a tenyere. Ez pedig nagyon nagy probléma a mi szakmánkban, mert egy nedves tenyérrel érkező obermann nem lehet biztonsággal elkapni. Sőt, egy levegő számnál ez kifejezetten veszélyes! Egyszer váratlanul el is engedett a szorítása, és a nyújtóról egyenesen a hálóba esett. Másnap aztán összepakolt, és a tudtunk nélkül haza disszidált. Velünk befejezte a munkát. Így maradtunk négyen: Hunfi Gabi, Deltai Karcsi, Panni és én. 1964-ben aztán újra bővült a csapat: Szilágyi Pistával és a feleségével, Deltai Sárival ismét hatan lettünk. A lét-

számban ezután már csak egyszer volt változás, 1970-ben, amikor Hunfi Gabi nem érkezett meg az ausztriai turnénkra. Úgy döntött, hogy a feleségét választja a csoport helyett, és titokban disszidált Olaszországba. A probléma csak az volt, hogy erről nekünk elfelejtett szólni. Talán attól tartott, hogy valaki feldobja, nem tudom. Nagyjából megértem, mert az élet valahol erre kényszerítette, csak a módja lehetett volna más. Így maradt végül az utolsó felállás, az „5 Hunor”: Szilágyi Pisti, Deltai Sári, Deltai Karcsi, Panni húgom és én. Nem könnyű egy csapatnak együtt dolgozni. Ha azt mondanám, hogy a Hunor csoporton belül nem volt feszültség, akkor nem mondanék igazat, de komolyabb veszekedés nem volt. Ha valami nem ment, küzdöttünk tovább és gyakoroltunk, hiszen mindenkinek az volt az érdeke, hogy sikeresek maradjunk.

A Hunor csoportban mi gyerekkori barátok voltunk és valahol család is, egyszóval jól ismertük egymást. Volt-e vezető? A Hunor csoportban mindenki egyformán fontos volt, mégis, az élet valahogy úgy hozta, hogy én voltam a „megbeszélés nélküli” vezető. Ez akkor volt fontos, amikor ügynökökkel és igazgatókkal kellett szerződésekről tárgyalni. Talán azért alakult ez így, mert egy picit jobb volt a nyelvérzékem, és idegen nyelveken hamarabb tudtam megszólalni.

1963-ban megnősültem, de a feleségem nem lett a Hunor csoport tagja. Ilivel külön produkciót csináltunk „Két Kristóf” néven: egy perzs (20) számot 1964-ben, meg egy duó kisdieszka számot 1966-ban, és innentől kezdve három produkcióval utaztunk. Folyamatosan dolgoztunk, jó előre meg voltak a szerződéseink, azonban voltak zökkenők. 1968-ban Torinóban voltunk éppen szerződésben - a Hunor csoport és a Két Kristóf, amikor megrándult a derekam. Sajnos nem egy egyszerű rándulás volt ez, mert kórházban kötöttem ki, ahol kiderült, hogy nagyobb a baj, mint gondoltuk: gerincrepedés. Begipszeltek. Ez az eljárás nem volt túl kellemes: felfektettek egy speciális asztalra, ahol csak a nyakamnál és a csípőmnél voltam

alá támasztva, a köztes részen pedig volt egy lemez, aztán elkezdték rám tekerni a gipszet, végig a gerincem mentén. Amikor már jól körbetekertek, felállítottak és kihúzták a lemezt. Nem sokat bírt rajtam ez a „páncél”, mert sajnos elrontották a gipszelést és szét-tört rajtam. Újra gipszeltek, „biztos, ami biztos” alapon, jól rám tekerték. Annyira szorosra sikerült, hogy levegőt is alig kaptam, még pihenő állapotban is problémát jelentett és csak négykézláb bírtam aludni. A cirkusz tovább utazott Torinóból, és amikor megérkeztünk Bolognába, megelégettem a gipszet; fogtam a nagykést és levágtam magamról. Kérdezte is a cirkuszigazgató, hogy mi történt, hol van a gipszem. „Leszedtem, mert már jól vagyok. Nem fáj semmim!” - feleltem. Szerencsére tévedtek az orvosok, nem volt repedés a gerincemen, csak egy ideg csípődhetett be. Viszont, ahogy teltek az évek, egyre gyakrabban fordult elő.

1968-ban történtek még változások, a feleségem ugyanis terhes lett, ezért hosszabb időt itthon töltöttünk. Ez idő alatt fejlesztettük tovább a rekvizitet, a korábban már említett hintával. A világon egyedülálló fejlesztés volt. Hogy jutott eszünkbe? Igazság szerint, Deltai Karcsi szeretett volna egy hinta számot csinálni, mert nagyon megtetszett neki ez a zsáner, amikor együtt dolgoztunk Olaszországban egy cseh hinta számmal, a Fercos családdal. Csakhogy a hinta a földön van, viszont én továbbra is fent szerettem volna dolgozni, légtornászként. Ekkor jött az „ezermester”, okos és kreatív Szilágyi Pista a nagyszerű ötletével: mi lenne, ha felvinnénk magasba a hintát? Pista nem is tétlenkedett, kidolgozta az egész rekvizitum tervét és elkészítette pici makettben, hogy mi is el tudjuk képzelni, hogy nézne ki a valóságban: „nyújtó, nyújtó, itt a zicc a fogó és akkor, a hátsó híd alatt lenne egy hinta, amiből a nyújtó felett át lehet repülni a ziccebe”. Igen ám, csakhogy azok a hinták, amik a földön vannak, mindig nagyon magasra mennek, és magasra lökik az artistát is; nekünk ez így nem jó. Erre a prob-

Lémára Pista nagyon okosan kitalálta, ha dupla szírat csinál a hintának és lerövidíti az elsőket, akkor a szerkezet, ahogy a platformja eléri az első nyújtónak a magasságát előre is tol, nem csak felfelé. És ez így már tökéletesen működött! Ebből lett végül az a Hunor szám, amire igazán büszke vagyok, mert ezzel a hintás rekvizittel egyedülállókk lettünk. A világon még senki nem csinált ilyen számot a levegőben! Jóval később jöttek csak a többiek, de az első mi voltunk, a Hunor csoport!

Ezen a számunkon dolgoztunk itthon, amíg Ili terhes volt. Ebben az időszakban sajnos nem volt Fővárosi Nagycirkusz, mert lebontották az öreg épületet, így, jobb híján az apám Columbus utcai házának udvarán gyakoroltunk; csőlábakra építettük fel az apparátot.

A háló sajnos nem tudott elég magasán lenni, körülbelül egy méter volt kifeszítve, ezért a hálóba csak egy londzs kötéll segítségével lehetett esni. Ilyen körülmények között gyakoroltuk a trükköket, amiket a hintáról akartunk csinálni. Szilágyi Pista lett a bohóc, vagyis a „kómis” (21). Felesége, Deltai Sári nagyon tehetséges volt, ő tudta a nyújtó felett a dupla forvec-et (22) kézbe forogni, ami hatalmas dolog volt akkoriban!

Az első próbán az öcsém, Zsolt volt a „kísérleti nyúl”. Zsolt biztosító kötéllal a derekán elsőnek ugrott ki a hintából. Az ugrásába azonban egy kis hiba csúszott, mert a londzs egyik szára váratlanul beakadt a hinta egyik fogantyújába, emiatt Zsolt oldalra rándult és fejével nekicsapódott az első nyújtónak. Szerencsére komolyabb baja nem lett, később azonban kiderült, hogy ez az eset mégiscsak mély nyomot hagyott benne. Amikor 1971-ben befejezte az iskolát, szerettem volna bevenni a levegőszámba, ezért hívtam, hogy jöjjön velünk Koppenhágába. „Én félek ott fent, ne haragudj!”-válaszolta. Később medveidomár lett, és sokáig apámmal dolgozott együtt, később hátat fordított ennek a világnak, sikeres vállalkozó lett, és én nagyon büszke vagyok rá!

Visszatérve apám udvarára: a szabadtéri próbáink miatt ki voltunk szolgáltatva az időjárásnak, de ott ki tudtuk kísérletezni az új apparát adta lehetőségeket és bemérni az új méreteket, valamint a távolságokat. Később a próbát a ligetben felállított Maciva sátorban folytattuk. Ebben az időben született meg a fiam, Krisztián, úgy-hogy már ő is ott volt velünk, Ili babakocsiban tolt a próbáinkra.

Műsorral kapcsolatos emlékek? Sok van. Emlékezetes 1966/1967 tele, amikor a bécsi Stadthalleban léptünk fel, a karácsonyi műsoron. Már maga a hely is rendkívüli volt, mert két helyszínen zajlott az előadás: külön volt egy színpad és egy manézs is. A manézs fölött, tizenkét méter magasán volt felszerelve a trapéz szárról-trapézsárra dolgozó fliegende (23) apparátja. Mi a másik helyszínen, vagyis a színpad fölött kaptunk helyet. Nem könnyű szerelni egy stadionban, mert a cirkuszhoz van igazítva a fix kötérendszerünk, a cirkuszok méretei pedig nagyjából egyformák: ott a négy maszt (24), ahhoz kötünk, valamint a kupolában is megvan a helye mindennek. Na most, ezek mind hiányoztak ebben az óriási sporteseményekben.

Emlékszem, amikor szereltünk fel, lenéztünk és láttuk, hogy alattunk fél méterre volt a legfelső lámpasor, vagyis a nyújtó apparátunk körülbelül tizenhat méter magasán lehetett! Még a Stadthalle művészeti vezetője is elcsodálkozott. „Ott lesz fent a produkció? Olyan magasán?” - kérdezte. „Igen!” - feleltem és úgy láttam, hogy neki is meglepetést okozott a nem mindennapi magasságunk. „Ez igen uraim, le a kalappal!” - bólintott, és érezhető volt hangjában az elismerés.

Másnap folytattuk a szerelést, és szokás szerint utoljára építettük fel a hálót. Igazság szerint nyugodtak voltunk, mert azt gondoltuk, hogy majd az ülésrendszerre gond nélkül rá tudjuk rögzíteni a háló kötéseit. Azt terveztük - hiszen egyértelmű volt-, hogy az apparát magasságához emeljük a hálót. Igen ám, de kiderült, hogy azok az ülések mobilok voltak, és ezért nem lehetett rögzítésre használni.

Oda nem tudtuk lekötöni a biztonsági hálót, így ezt nem lehetett magasra szerelni. Jött a helyi illetékes és kérdezte: „Maguk cirkuszosok, hát nincs meg a rúdjuk?” Hogy érthető legyen: a cirkuszban egy rudat tesznek a háló alá. Ez a rúd normál esetben kettő méter nyolcvan centi, és a nyolc méteren levő apparáthoz ideális. Ehhez képest, mi most tizenhat méter magasban voltunk! Vagyis a megszokottnál hat-nyolc méterrel távolabb került a hálónk. Mit tehattünk volna? Mivel másnap volt a premier, felszereltük a hálót a megszokott, normál magasságra. Aztán, amikor felmentünk az apparátra és lenéztünk, láttuk, hogy elég nehéz lesz beleesni, olyan kicsinek tűnt alattunk.

A háló mérete, persze, ugyanakkora volt, csak abból a magasságból, ilyen messze az apparáttól összehoztam. Lenéztem és arra gondoltam, ha itt leesik egy trükk, akkor vajon a hálóba esik majd a repülő artista? Őszintén megmondom, félttem. Tanakodtunk is, hogy mit csináljunk. Esetleg szereljünk lejjebb? Először ez jó megoldásnak tűnt, hiszen a kötési pontok megvoltak. Csakhogy akkor lementünk volna olyan szintre, arra a magasságra, ahol a fliegendések szereltek, ezt viszont a büszkeségünk nem engedte. A vége az lett, hogy győzött a hiúság és a „nagy pofánk”, vagyis maradtunk a magasban. Ehhez hozzátartozik még az is, hogy a premier előtt próbálhattunk volna, de mindenki félt egy kicsit. Hunfi Gabi közölte, hogy ő bizony nem csinál semmit, majd holnap, az előadáson. Csatlakozott hozzá Deltai Karsai is, így egyedül a hűgöm vette át a bemutató előtt a trükkjeit.

A turné egy hónapig tartott, nem is emlékszem pontosan, úgy harmincöt-negyven előadásunk lehetett, viszont, ami a legfontosabb: hibátlanul, azaz *pacc (25)* nélkül csináltuk végig! Az előadások végén persze mindig nagyon büszkék voltunk magunkra, azonban nagyon kellett figyelniük, mert most nem úgy volt, „ha egyszer ledolgoztunk, akkor a holnapi előadás már oké”. A fené-

ket! Ugyanis, amikor a produkció végén az úgynevezett „fecs két” csináltam - vagyis hátamra érkező fejessel belezuhantam a hálóba, két alkalommal is elszakadt a háló kifeszítő kötele. Szerencsére, ezek nem annyira életveszélyes dolgok, a sztoriban pedig nem is ez a lényeges, hanem a nagyképűségünk: hogy be voltunk ugyan szarva, de egy centivel sem mentünk volna lejjebb. Volt ebben rizikó, nem is kevés! A közönség látta és értékelte, kivívtuk magunknak a sikert. A nézők is úgy vannak vele, hogy a cirkuszkupolája (teteje) alacsonyan van, de ha az artista fent dolgozik, akkor az a közönség számára is magasnak tűnik. Viszont, ha egy húsz méter magas sportcsarnokban dolgozik az ember, tíz méteren, akkor annak ellenére, hogy a cirkuszhoz képest sokkal magasabban van, a közönség mégis alacsonynak fogja látni.

Ez a szerződés egy másik szempontból is emlékezetes volt. A szervezők ugyanis már az elején a lelkünkbe tapostak azzal, hogy miniket raktak első számnak, vagyis az előadás legelejére. Miért éreztük ezt sértésnek? Mert mi úgy mentünk oda, mint attrakció. Legalábbis mi azt gondoltuk, de nem így lett. Mi, artisták tudjuk, hogy a cirkuszban első számnak lenni nem annyira jó, mert a közönség még mozgolódik, hiszen mindig vannak késők, akik miatt fel kell állni, egy szó, mint száz: az elején nem figyelnek annyira. Mindezek ellenére, szerencsére hatalmas sikerünk volt! A művészeti vezető évekkel később is emlegette a Hunor csoportot, és azt gondolom, hogy ez a szereplésünk még pluszban hozzátett a nemzetközi hírnevünkhöz. Vagányak voltunk vagy inkább vakmerőek? A fene se tudja. Mindenki van hiúság, bennünk, artistákban pedig pláne! Eszembe jut egy másik történet is, ami a Fővárosi Nagycirkuszhoz kötődik. Az egyik előadás előtt szölk, hogy a Ringling Brothers and Barnum & Bailey cirkuszigazgatója a díszvendég a nézőtéren, szóval mutassuk meg, mit tudunk. Volt egy trükk, amikor Hunfi Gabi a nyújtóról csinált egy dupla szaltót a kezembe, ami nem

ment még túl jól a próbákon. Ennek ellenére bevállaltuk ezen a nagyon fontos előadáson, de nem sikerült. Gabi leesett. A páholyban ott ültek a fontos emberek: Budai Imre a Maciva vezérigazgatója, mellette a Ringling igazgatója, na és természetesen az akkori vezetés krémje. Emlékszem, miután Gabi leesett, felültem a zicbe és láttam, hogy Budai ingatja a fejét: „Mi van?!” - nézett rám kérdően. Én meg visszaintegtem neki, hogy „nyugalom, majd a következő”. És a következő tényleg sikerült! Fennmaradt! Igazság szerint, mi ezt úgy ismételtük meg, hogy tudtuk: nagyon kicsi az esélye annak, hogy sikerüljön. Viszont belőlem automatikusan a flegmaságot és a „csak azért is” érzést váltotta ki, ahogy akkor Budai oda-integtetett nekem. (Jó, persze mázlim is volt, ami bejött.) Mindjárt lett is egy amerikai szerződésünk a Ringlinghez, ahol végül mégsem léptünk fel. Pedig az elsők között voltunk, akiknek a Ringling testvérek szerződést ajánlottak.

Két magyar csoportra kötöttek szerződést a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalattal: az egyik volt a Váradigródeszka csoport, a másik pedig mi, a Hunor csoport. Karácsonykor kellett volna kezdenünk, viszont nekünk már volt egy korábban aláírt, februárig tartó olaszországi szerződésünk. A Ringlinget ez sem zavarta. Mivel nagyon akartak minket, kivételesen még abba is belementek, hogy csak február után csatlakozzunk hozzájuk.

A Váradigródeszka csoport előbb kiutazott. Böbe nagynénikémmel, aki az egyik Váradigródeszka (Weisz Gyurkának) a felesége volt, tartottuk a kapcsolatot. Akkoriban telefon még nem volt, ezért a kézzel írott leveleiből tudtuk meg, milyen is az élet valójában a Ringlingnél. Csak összehasonlításképpen: az olasz turnén kényelmes szállodában laktunk, és étteremben ettünk, ehhez képest Amerikában egy két és fél méter széles vagonban kellett volna lakni és az ölnkből enni. Ráadásul a napi díjunk is ugyanannyi lett volna Amerikában, mint amennyit az olasz turnén kerestük: tizennégy dollár. Egy fil-

lérrel sem több. Alkudozni kezdtünk a Macivával. Azért velük, mert ebben az időben mi, magyar artisták, valamennyien a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat alkalmazottai voltunk. Ez azt jelentette, hogy a vállalat tárgyalta le és kötötte a szerződéseinket. Majd a külföldi szereplésekért járó gázsinkat „főnökként” a Maciva kapta. Miután a vállalat levette a nekik járó részt, mi megkaptuk az otthoni havi fizetésünket, valamint a külföldi szereplés után járó, előre kiszámolt fix napidíjat.

A Ringling felkéréssel kapcsolatban közben kiderült, hogy a korábban megbeszéltekkel ellentétben többet kellene porondon lennünk, mint ami egyébként az itthoni kollektív szerződésünkben szerepelt. Vagyis a többlet munkánkért a Macivának plusz gázsit kellett volna fizetnie nekünk. Persze, ez már nekik sem tetszett, közölték is, hogy a Hunor csoportnak mégsem teljesíthető a turné. Így történt, hogy végül nem kellett Amerikába utaznunk. Helyette évekig dolgoztunk Olaszországban.

A Ringling cirkusszal kapcsolatban van még egy emlékem. 1971-ben, amikor a Benneweis Cirkusznál, hátul a befutóban találkoztam az új tulajdonossal, Kenneth Feld-del. Kérdezte tőlem, hogy mikor megyünk hozzájuk Amerikába, mire én azt feleltem, hogy eszem ágába sincs fellépni náluk. Ennek aztán nemzetközi híre is ment a cirkusz világában: „Kristóf nemet mondott a Ringlingnek!”. Nagy dolog volt ez abban az időben, amikor sok artista a kezét-lábát törte volna, csak hogy kikerüljön a Ringling testvérek cirkuszába. Én viszont megtehettem ezt, mert soha nem volt gondunk a szerződésekkel. Keményen megdolgoztunk ezért a sikerért, és soha nem is voltunk kiszolgáltatottak!

Emlékezetes még az 1970-es orosz turné is. Először az hittük, hogy Moszkvában fogunk fellépni, aztán az állomáson kiderült, hogy utazunk tovább, egyenesen Penzába. Fáradtak voltunk, a kísértés próbált nyugtatni minket: „Nincs is olyan messze Penza!

Itt van az a közelben.” Na, szóval az a „közel” valójában hatszáz kilométer volt. Ezen a történeten később is sokat nevtünk még, és emlegettük is, amikor valami nagyon messze volt.

A hosszú útért kárpótolt minket, hogy nagyon szép cirkuszban dolgoztunk. A szállásunk is elfogadható volt, annak ellenére, hogy nem szállodában laktunk. A cirkusz egy lakótelepi házban bérelte ki az artistáinak az első és a második emeletet. A lakásunknak volt berendezett konyhája egy különleges jégszekrényvel: a konyhaablak alatt ki volt bontva a fal és téglá helyett fával burkolták, ez előtt volt a hűtőszekrény. Így az orosz hideg miatt - mínusz tizenöt fok volt - minden megfagyott, ami a hűtőben volt. Az egész épületben ezzel az igencsak egyedi módszerrel volt kiváltva a jégszekrény szüksége. Istenem, de sokat nevtünk rajta!

A három hónapos szerződésünkben eltelt már másfél, amikor érkezett egy olyan hír, amitől frászt kaptunk: tudomást szerzett rólunk a kemerovói pártvezetőség, és jelezték, hogy ők is sok szeretettel várnak minket. Mint kiderült, abban a szibériai kisvárosban még soha nem járt magyar artista, úgyhogy oda kell mennünk. Egyáltalán nem akartunk ott fellépni, azonban a Rosgos Cirkusz igazgatója, aki az atyáuristen volt Oroszországban, kijelentette, hogy de, bizony mennünk kell!

„Nekünk el kell menni Kemerovóba. Tudsz róla valamit, hogy ott milyen?” – kérdeztem Theresa Durovát, aki egy vegyes állatszám-mal lépett fel az orosz műsorban. (A Durov család egyébként világhírű állatidomár család volt). Theresa nagyon kedves volt, szinte az első pillanattól kezdve jó barátságba kerültünk. Még beszélgetni is tudtam vele, köszönhetően az iskolában tanult, na meg az 1960-as orosz turnénk alatt rám ragadt orosz tudásomnak. Theresa fejéhez kapott, ahogy meghallotta a város nevét. Ez nem volt túl biztató.

Kiderült, hogy Kemerovóban a kinti hőmérséklet általában mínusz harminc fok körül van, de olykor a mínusz negyven is előfordult,

mivel egy szibériai kisvárosról van szó. Ennek a ténynek a tudatában egyáltalán nem hangzott túl jól, hogy a fellépéseink helyszíne egy kis régi fa cirkusz lenne. Még a Macivát is felhívtam, hogy mi inkább haza megyünk, de Kemerovóba biztosan nem. „Nem tudok mit csinálni Pityu, muszáj oda mennetek!” - zárta rövidre a kérdést Heitz Gyuri bácsi. (Ő volt a Maciva főrendezője és a művészeti osztály vezetője, aki összeállította és felelt az orosz turné sikeréért.)

Mit volt mit tenni, elutaztunk Kemerovóba.

Aggódva szereltünk be a kicsike cirkuszba, amit fából ácsoltak, és tartottunk attól, hogy a felszerelésünk le fogja szakítani az épület tetjét. Szerencsére azonban nagyon stabil kis épület volt és recsent ugyan egyet-egyet, de meg se moccan. Később kiderült, hogy alaptalan volt a hideg miatti félelmünk is, mert nagyon meleg volt a cirkuszban. Szén volt bőséggel, így a fűtés nem okozott problémát, tekintve, hogy Kemerovó az ország egyik fontos bányavárosa. Ha őszinte akarok lenni, akkor be kell látnom, hogy az itteni ellátásunk sokkal magasabb színvonalú volt, mint Penzában. Tökéletesen kiszolgáltak minket! A legjobb szállodában laktunk, és mindig rendelkezésünkre állt egy gépkocsi, amikor a lányok vásárolni mentek. Utólag beláttuk, hogy kellemes csalódás volt ez a kemerovói szerződés!

Az évek során azért történt olyan is, amit ma már nagyon bánok, még akkor is, ha nem tehattünk róla. Sajnálom, hogy nem vettünk részt az újonnan felépült Fővárosi Nagycirkusz nagyszabású nyitó gálaműsorán, 1971. január 14-én. Igaz, hogy benne voltunk a műsorfüzetben, és tervben is volt, hogy érkezünk - mert jönni akartunk -, végül mégis máshogy alakultak a dolgok.

Olaszországban dolgoztunk, az egyik legnagyobb olasz cirkusz-nál, a Moira Orfeinél. Gyönyörű, hatalmas, ötezer személyes cirkusz volt ez, két manézssal: az egyik a jég, a másik a hagyományos

porond volt. Ez a szereplésünk egyébként már egy korábban lekötött szerződés része volt, és amikor ezt aláírta a Maciva, még nem lehetett tudni, pontosan mikor lesz a Fővárosi Nagycirkusz új cirkusz épületének a nyitása és az átadása. Azokban a napokban, amikor itthon szóba került a nyitó gála, mi éppen Szicíliában voltunk a Moirával. Amikor már nagyjából tisztázódott, hogy január 14-én lesz a nagy nap, a Maciva felvette a kapcsolatot velem és Walter Nonesszal, az olasz cirkusz igazgatójával, mert nagyon szerették volna, hogy a Hunor csoport is ott legyen a megnyitó gálán. Igen ám, csak hogy az év legelső hónapja az olaszoknál fontos ünnep. Annyira fontos, hogy az iskolások még vakációt is kapnak ilyenkor, mert január hatodikán érkezik „Befana”, aki az olasz hagyományok szerint az ajándékot hozó boszorkány. Az igazgató tudta, hogy nagyon fontos ünnep a Fővárosi Nagycirkusz újrainyitása, ezért - nagy nehezen - beleegyezett és végül hazaengedett minket. Egy kikötése volt, hogy tíz napot lehetünk csak távol, de egyetlen nappal sem többet. Érthető volt a feltétele, hiszen éppen akkor náluk is egy gála következett, amire már elővételben eladták az összes jegyet. Ragaszkodott ahhoz, hogy ezen az előadáson a Hunor csoport is jelen legyen. Megegyeztünk, hogy visszaérünk.

Azt gondoltuk, most már minden rendben, csak hogy 1971 januárjában egész Európa behavazódott, de annyira, hogy még Szicíliában is rengeteg hó esett! Ez pedig olyan akadályt jelentett, hogy be kellett látnunk: teljesen lehetetlen tíz nap alatt oda-vissza megjárni az utat a kis buszunkkal. (Akkoriban nem volt még horvát-szlovén autópálya, ezért át kellett volna autózni Ausztrián.) Egyébként, ha nincs hó, még akkor is csak nagyon szorosan és rohanósan lehetett volna megcsinálni az utat. A hó azonban teljesen keresztül húzta a számításainkat, és ezt a rizikót nem lehetett beállalni! A magyar igazgatóság megértette ezt, igaz, nem nagyon volt más választásuk.

Őszinte leszek, akkoriban nem bántuk annyira, hogy így alakult, de ma már sajnálom, hogy nem tudtunk jelen lenni az újonnan felépített csodálatos cirkuszunk megnyitására. Igaz, akkoriban még fogalmam sem volt, hogy később még szorosabbá válik a kötődésem a Fővárosi Nagycirkusszal...

Elértünk egy színvonalat, világhírűek voltunk. Ehhez a munkához azonban a fogónak és a repülőnek is jó formában és egészségben, azaz komplettnek kell lennie, ezt komoly sérüléssel nem lehet csinálni. Persze, fiatal korában az embernek eszébe sem jut, hogy a fellépések és a gyakorlások, vagyis az artista munka, mennyire igénybe veszi a testünket, az egészségünket. Én is csak azzal foglalkoztam, hogy imádom ezt csinálni, és a világ egyik legjobb fogója akarok lenni! Érdekelte is engem akkor, hogy ennek később majd milyen következménye lehet? Miért is gondoltam volna arra, hogy esetleg harminc vagy negyven éves koromban akár tolókosiba is kerülhetek? Őszintén, eszembe sem jutott. Mint ahogy az élsportoló, úgy az artista sem foglalkozik mással, csak azzal, hogy ott és akkor hajtsa a kitűzött célját!

És akkor jött ez az átkozott derekam, a folyamatos lumbágós állapot. Olyan is előfordult, hogy nem tudtam felállni. Volt szó műtétről, de azt egy orvos sem tudta megígérni, hogy utána rendben leszek.

Koppenhágában voltunk 1971-ben, a Benneweis Cirkusznál. Gyönyörű kőcirkusz volt, nagyon szerettem ott dolgozni. Három produkcióval léptünk fel: a Hunor csoporttal a levegőben, valamint Illivel a perzs és a deszka számunkkal. Mi voltunk a sztár artisták! És nekem beállt a derekam. Az igazgató a haját tépte, mert előre eladott, vagyis teltházas előadásaink voltak. Hiába mentem el orvoshoz, nem tudott csodát tenni. Azt mondta a gyógyuláshoz minimum egy hétre, de inkább tíz napra is szükségem lehet.

Nem foglalkoztam az orvossal, dolgoztam tovább. Fél órával az előadás előtt mindig jött a doktor úr, és adott két injekciót a gerin-

cembe, amivel valamelyest jobban lettem és tudtam már dolgozni. Az orvos minden alkalommal elmondta, ha így folytatom, az egyik nap hirtelen le fogok bénulni. Nem foglalkoztam ezzel. Az injekcióknak köszönhetően mindig elmúlt a fájdalom, és mentem újra a porondra. A tünetek azonban egyre sűrűbben jelentkeztek, és ebből már én is értettem, hogy tényleg baj van. Nem is azért aggódtam, hogy lebénulok. Inkább attól félttem, hogy előadás közben történik majd valami, ami miatt nem tudom végig csinálni a számot. Az ilyesminek nagyon hamar híre megy a cirkusz világában, és akkor majd azt mondhatják, hogy „Jó, jó, szuper produkció a Hunor csoport, de sérülékeny”. Vagyis bizonytalanná válik a produkciónk és nem merik majd megvenni, félnek szerződést adni. A cirkuszban nincs olyan, hogy „majd beugrik helyettem más”, ha én kidőlök.

Az évek során elég sokszor begipszelték a teljes törzsemet.

Imádtam a levegőben dolgozni, mai napig abba vagyok szerelmes. Ha az ember valami olyat tud, amit kevesen tudnak utána csinálni, és tényleg jó benne, akkor nem könnyű otthagyni azt. Élénken emlékszem arra a napra, amikor kiderült, hogy végérvényesen ennyi és nincs tovább. Munka közben kiment a derekam és éreztem, hogy ott, abban a pillanatban annyi, nem is tudtuk befejezni a Hunor csoporttal a számot. Beledobtam magam a hálóba, pontosabban lelógva beleestem, aztán kisegítettek onnan. A húgom csak annyit mondott: „Pityu, ez így nem megy tovább. Ne csináljuk.”

Ki kellett mondani, hogy vége.

Ekkor már egy ideje foglalkoztatott a befejezés gondolata, de ezt kimondani egy csoport esetében hatalmas felelősség. Hiszen ott voltak a partnereim, velük mi történik? Ha ők tovább maradnak légtornászok, kell helyettem egy új fogó, és ez nem megy gyorsan, a megtalálásához idő kell. Nem is találtak olyan fogót, mint én, ezért át kellett állítani a produkciót. Ahogy kiszálltam, a Hunor nevet sem használták többet. Vége lett.

Ahogy abbahagytam a légtornászatot, egyre kevésbé okozott tüneteket a derekam. Ilivel tudtunk dolgozni, mert a duó számunkban másféle terhelés ért, olyan, ami nem okozott akkora gondot a gerincemnek. A probléma ettől függetlenül persze fennmaradt, sajnos egy sima mozdulatnál is ki tudott újulni a lumbágós problémám. Mostanában is járok orvoshoz, de úgy gondolom, hogy ezt a pár évet kibírom műtét nélkül, derékfájással.

1958-ban kezdtük a fellépést a húgommal, aztán jöttek a Hunor csoport csodálatos, sikeres évei, aminek 1972 nyarán lett vége. De örökké ott él bennem ez a levegőszám.

Aida fürdetése, Dunántúli Cirkusz (1954)

Aida emelőszám lível, Szaloniki (1963)

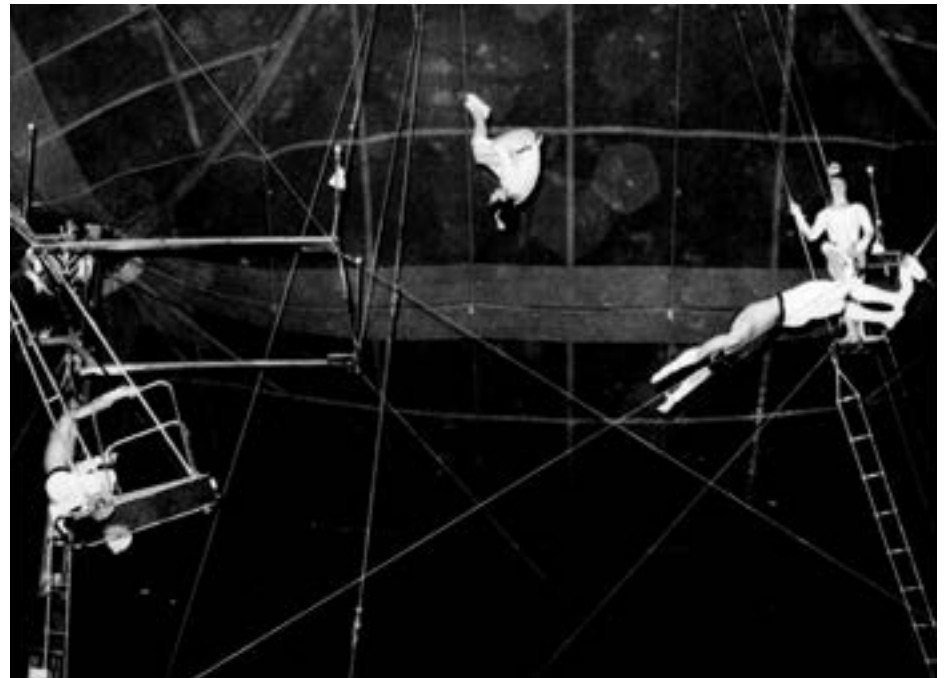
Apám és én, Szaloniki (1963)

Panov-csoporttal, Gabrovo (1959)

lível a strandon, Várna (1962)

Hunor-csoport hintával – Elfi Althoff Jacobi 1970

Panni és én, Fővárosi Nagycirkusz (1960)

Én (1960)

Ilke (1960)

Aida, Arizona plakát (Vajda Tamás gyűjtemény)

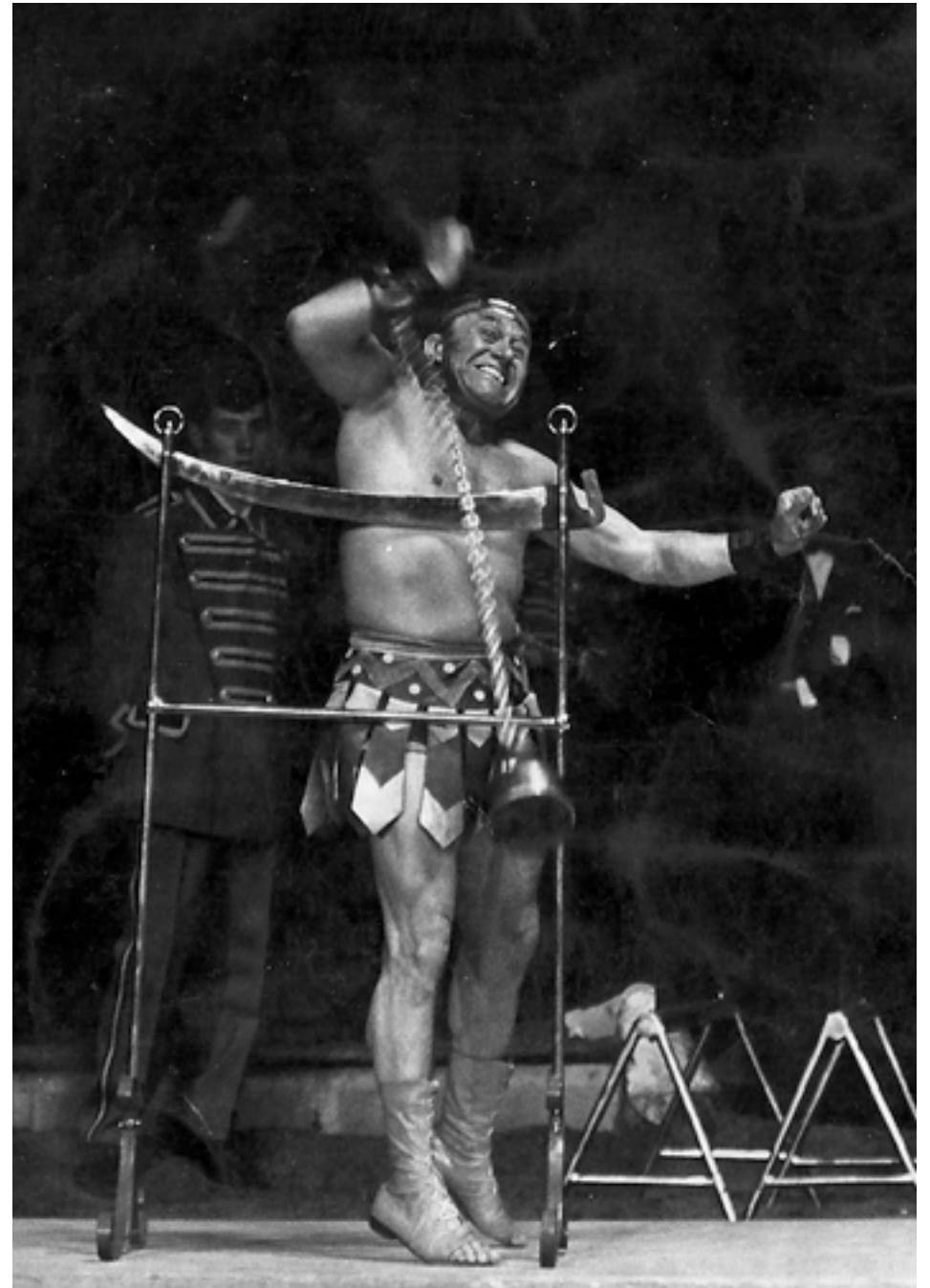
Anyu (1960)

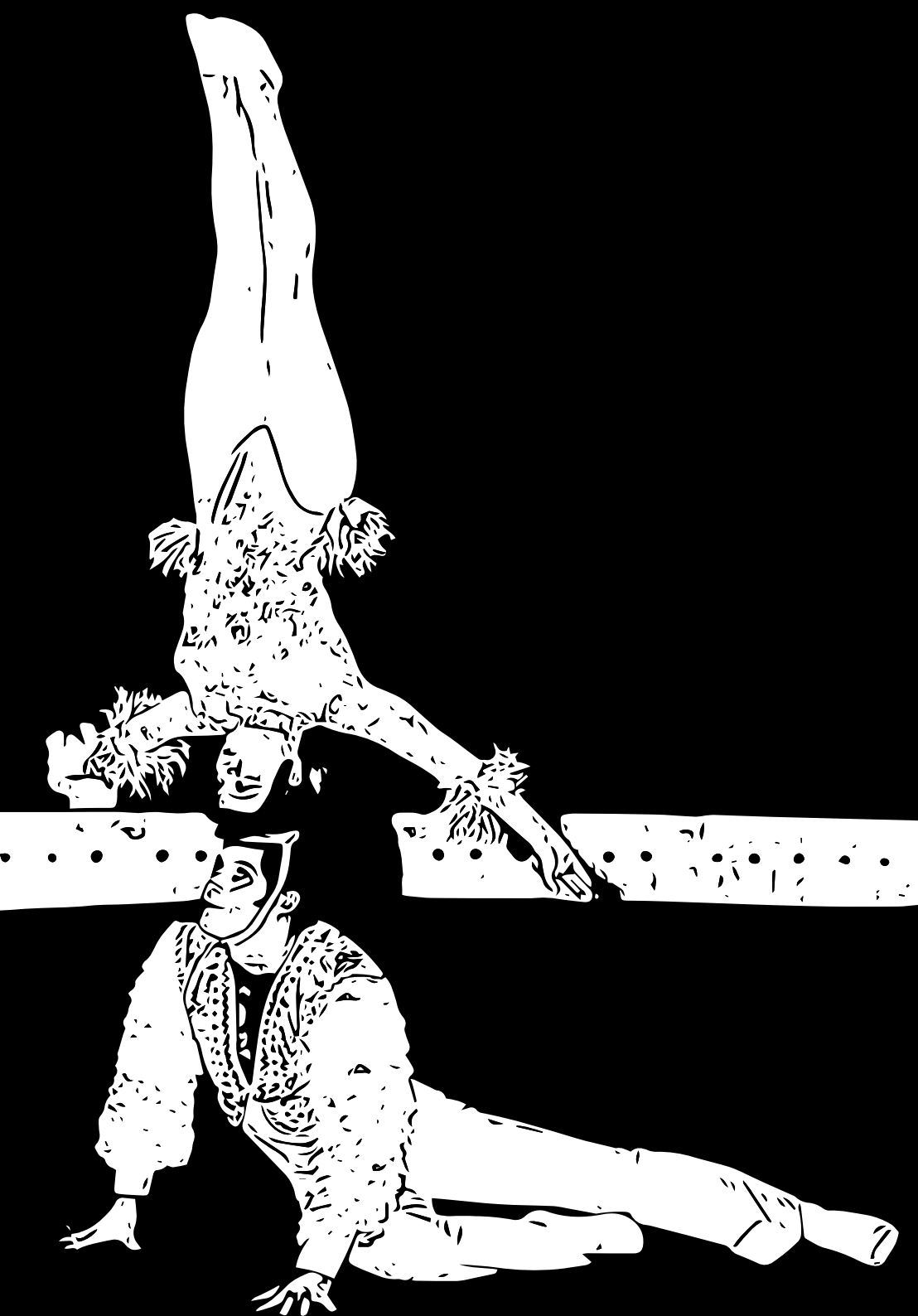
„Szöcske” (Szilágyi József), Panni és én (1962)

Hunor-csoport, Olaszország (1965)

Apám, a „Francia Herkules” (1970) – Dánia

MÁSODIK FEJEZET

ESKÜVŐ, KÜLÖNLEGES HELYSZÍNNEL

Mostanában sokszor gondolkodom Ilire és a közös életünkre. Nem véletlen, hogy őt vettem el feleségül! Drága életem, ha most itt ülne mellettem, biztosan azt mondaná, hogy „Franc a pofádat Pityu, annyit udvaroltam neked!” - mert ő tényleg nagyon szerelmes volt belém.

Még gyerekek voltunk, amikor azt mondtam neki, ha nagyobbak leszünk, elveszem feleségül és csinálunk egy Morvai-féle deszka számot. Ez a zsáner magyar eredetű, Morvai Gyuszi csinálta meg először a nevelt lányával, Valikával. Megérdemelten lettek híresek, mert komoly trükköket csináltak, és szuper gázsíért léptek fel Európa legjobb varietéiben. Később - még előttünk- mások is átvették ezt a deszka számot, például a „Binder Binder” vagyis Binder János. Ők ugyan technikailag nem tudták Morvai Gyusziék szintjét hozni, de megjelenésben felülmúlták őket, és eltértek az addig megszokottól: varieté stílus, szép kosztüm, és látványos tolldísz, ami akkor jött divatba.

Emlékszem az első puszinkra is: Ili tizenkét éves volt, én meg tizenöt. Szinte már gyerekkorunktól olyan természetes volt, hogy ő hozzám tartozik. A szakma is elkönyvelte és a korunkbeli fiúk is tudták, hogy a Sallai Ilikét békén kell hagyni, mert ő Pityué!

Az egykori Gorkij fasor harmincnyolcas szám alatt volt a Művészek Szakszervezetének háza, aminek két termét télen megkapta az Artista Szakszervezet. Itt gyűltünk össze szombatoként, a szezonzárás után. A kisebbik teremben az idősebb artisták kártyáztak, sakkoztak és beszélgettek, a nagyobbikban pedig mi, fiatalok táncoltunk. Emlékszem, nagyszerűen éreztük magunkat, mert minden adott volt a remek szórakozáshoz: még lemezejátszónk is volt!

Mindig nagyon vártuk ezeket a szombatokat, mert nekünk, úton levő fiatal artistáknak csak ilyenkor volt lehetőség egymással találkozni, ismerkedni és udvarolni. Ez persze nem azt jelenti, hogy alkalom adtán ne csaptuk volna a szelet - ahogy mi hívtuk - a privát lányoknak. Dehogynem! Mivel azonban a cirkusz egy nagy, zárt család, így az esetek többségében végül mégis inkább a szakmából választottuk a párunkat.

Ili anyja és az én anyám nagyon jó barátnők voltak, messziről még rokonok is, na de nincs ebben semmi különleges, hiszen szinte minden cirkuszos így van ezzel. Ha most elkezdenénk kutatni a családfákat, biztosan kiderülne, hogy valamelyik nagymama vagy nagypapa valakivel már házasságban volt korábban, de legalábbis közeli rokonságban.

Ahogy az igazán jó barátnőknél szokás, anyáink is rendszeresen összeültek, hogy jól kitargyaljanak mindent és mindenkit. Rajtam nem múltott, hogy legyen beszédtemájuk, hiszen gyakran jártam a Moulin Rouge-ba, ahol igencsak kedveltek engem a táncosnők: egy szó, mint száz, megértem a pénzem. Édesanyám panaszkodott is emiatt sokat Ili anyjának, Ilonka néninek, aki ennek köszönhetően szinte mindent tudott rólam. Később lett is ebből bonyodalom! Még össze is vesztek a barátnők miattunk, hiszen bármi is történt, bármit is csináltam, anya mindig engem védett. Ilit pedig féltette a saját anyja. „Ha te nem adod a lányodat, én sem adom a fiamat!”, - vágta oda egyszer anyám Ilonka néninek.

Egy közös turnén kértem meg Ili kezét, 1962-ben.

Mondtam az apjának, hogy komolyak a szándékaim, és ahogy abban az időben szokás volt, engedélyt kértem, hogy udvarolhassak. „Rendben. Csak arra kérlek, Pityu, hogy ne csapd be a lányomat!” - kérte tőlem Sallai Misi bácsi, mert imádta a lányát. Ahogy emlékszem, Ili édesanyja nem fogadta kitörő örömmel a jövőnkkel

kapcsolatos terveinket. „Mi van, terhes vagy? - kiáltott fel Ilonka néni, amikor Ili elújságotla neki, hogy jövőre megesküszünk. - Se eljegyzés, se semmi?”

Ilikém szomorúan mondta el nekem, hogy az édesanyja részéről felmerült némi probléma az esküvőnkkel kapcsolatban. Én azonban megnyugtattam, és biztosítottam arról, hogy helyrehozom a dolgot.

Esteledett már, amikor Iliék Hungária körúton parkoló lakókocsijához értem. Ahogy beléptem az ajtón Sallai bácsi elkiáltotta magát „Ilonka gyere, itt van Pityu! Jött a leánykérés miatt!”. Láttam, hogy Ili anyja az ágyon fekszik. „Menjen a francba! Nem adom a lányomat!” – közölte és mérgesen a fal felé fordult. Sallai bácsi azonban nem hagyta annyiban a dolgot, és próbálta menteni a helyzetet: „Ilonka ne csináld ezt, kérlek!”

A történet aztán úgy folytatódott, hogy megtartottuk az eljegyzést. Természetesen, ahogy illik, gyűrűvel!

Hiába voltunk azonban jegyesek, ebben az időszakban még külön éltünk Iliével: ő a lakókocsijukban a szüleivel, én pedig a szoba-konyha-fürdőszobás, úgynevezett „szükség otthonban” a családommal. Az esküvőnkre a nagybátyámtól, Richter Józsi bácsitól kértem kölcsön tízezer forintot. „Megvan a szerződésünk Józsi bácsi, tehát ezt a pénzt vissza tudom majd adni” - ígértem neki (és később be is tartottam a szavamat). Ebből fizettük az esküvői ebédet a Liget étteremben: volt húsleves, rántott hús és savanyúság. A megmaradt pénzből futotta még az esküvői ruhákra is. Sok mindent fedezett ez a kölcsön, hiszen egészen más világ volt még akkoriban.

Ezekben az években még nem igazán lehetett kész öltönyöket kapni a boltokban, ezért, ha elegánsan akartunk valahol megjelenni, varratnunk kellett. A cirkuszosok nagy része csóró volt ugyan, de az irigyelt sztár artisták azért „Salamon” öltönyben jártak a Moulin Rouge-ba mulatni. Akkoriban nagyon menőnek számított a Jókai téri Salamon nevű szabónál öltönyt varratni! Még csak kölykök vol-

tunk, de már kuporgattuk a pénzünket, és könyörögtünk a szüleinknek, hogy nekünk is lehessen egy Salamon ruhánk, na meg Lakatos cipőnk, ugyanis ez volt a másik nagy sláger. Ha volt egy elegáns cipőd az Opera mögötti Ó utcából, akkor te már valaki voltál.

Iliével mi is varratuk az esküvői ruháinkat. A feleségem menyasszonyi ruháját egy ismerőse készítette a Baross utcában. Nem volt nehéz dolga a varrónőnek, hiszen korábban több fellépő kosztümöt is készített Ilinek, így pontosan tudta a méreteit. Velem már nem volt ilyen könnyű dolga a férfisabónak! Légtornászként a széles vállaim és a hosszú kezeim miatt soha nem voltak hagyományos méreteim. Egyébként azóta sem kapok magamra rendes zakót, mindig varratnom kell.

Mai napig bekeretezve őrzöm az esküvői fotóinkat, Ili gyönyörű menyasszony volt!

Az esküvőnk dátumát a közös turnénk indulásához igazítottuk, 1963. február 23-án házasodtunk. A polgári szertartás az egyes számú házasságkötő teremben volt, onnan mentünk a Fővárosi Nagycirkuszba. Érdekes, hogy a Fővárosi Nagycirkusz valahogy mindig része volt az életemnek, hiszen gyerekként vágytam arra, hogy felléphessek a porondján, aztán az esküvőmhöz is köze lett, jóval később pedig ismét fontos évek helyszínévé vált.

Visszagondolva, ma már örülök, hogy a szertartás utáni bulit a cirkuszba szerveztük, bár a helyszínválasztásnak akkoriban praktikus oka volt: ezt kaptuk meg ingyen. A zenekarunk - Zsilák Gyuszi, Mogyorósi Ferkó, Picard Öcsi, Baross Imike és Körösenyi Karcsi - egész éjjel játszották a talpalávalót, ezt kaptuk tőlük ajándékba. Egyébként az egész esküvőnkéről elmondható, hogy mindenki azt adott bele, amit tudott. Más időket éltünk... Akkoriban mindenki „egyforma” volt, úgy értem, anyagilag. Tudtuk, hogy holnapután is van mit ennünk, de azt, hogy utána mi lesz, senki nem tudta.

Most, hogy visszagondolok arra az időszakra, biztosan mondom, ennél szebb esküvőnk nem is lehetett volna, mint amilyen ott volt, a Fővárosi Nagycirkuszban!

A nászéjszakát a Royal Hotelben töltöttük, de sokat nem lazíthatunk, hiszen két nappal később már indult a vonatunk. Elkezdődött a kalandos „nászutas” turnénk...

OLYAN VOLT Ő NEKEM, MINT A KEZEM, MEG A LÁBAM

Ili az egyik legjobb artista volt az országban. Úgy állt fejen, mint más a lábán, és ha ugrani kellett, akkor azt is hibátlanul megcsinálta. A perzstől egyáltalán nem félt, szinte „szaladt” a vasrúdon, hogy majd szédületes magasságban fejen álljon. Mindig tökéletesen hajtotta végre a feladatokat. „Asszonyom, maga a kis lába ujjától a haja tövéig a legkomplettebb artistanő, akit valaha láttam” - mondta neki a világhírű Knie Cirkusz igazgatója, Senior Freddie Knie, miután látott bennünket a Benneweis Cirkusz műsorában.

Szakmailag nagyon tudatosan készültünk a közös életünkre.

Bár a deszka volt a közös gyerekkori vágyunk, mégsem ez lett az első számunk, a perzs mellett döntöttünk inkább. Ez tűnt a legésszerűbb első produkciónak, hiszen nem a nulláról kezdtük. Ili csinálta a „kopfstandot” és a „handstandot”, nekem kellett csak megtanulni a rudat a fejemen egyensúlyozni. Az esküvőnk előtt, a lánykérés évében, 1962-ben, amikor Ili még az apjával és a bátyjával dolgozott a Sallai golyó számban, én meg a húgommal a Hunor csoportban, már elkezdtem gyakorolni Szöcske barátom segítségével egy saját készítésű perzszel. Egy cső végére fából homloktartót szereltünk, felkötöttünk rá súlynak két darab huszonnégy kilós kalapácsot, aztán ezt a házi készítésű rudat londzsal felhúztuk, én alá álltam és a homlokomra engedték. A gyakorlás tulajdonképpen abból állt, hogy ezt a közel ötven kilós rudat egyre hosszabb ideig tartottam a homlokomon. Szöcske nézte az időt és számolta a perceket. „Hány perce tartom már?” - kérdeztem tőle, mire ő folyton azt válaszolta: „Még csak három perc volt!”. Mindig becsapott egy kicsit. A perzsnél azt kell megtanulnia az untermannak (26), hogy az egyensúlyt megérezze, és időben reagáljon, ha dőlni kezd a rúd.

Az obermann, aki fent van, azonnal észleli ezt, viszont a helyzetéből adódóan ugye nem tehet semmit. Az untermannak - bármi is történik - stabilan kell tartania, ezt pedig csak rengeteg gyakorlással lehet elérni. Szerencsére azonban ez is olyan, mint a biciklizés: ha egyszer megtanulja az ember, rögzül a tudás.

Amikor 1963-ban összeházasodtunk, Ili nemcsak a feleségem lett, hanem a másik felem is a munkában. Mi lettünk a „Két Kristóf”. Az esküvőnk után azonnal indult az első közös „nászutas” turnénk, ahova ugyan már házaspárként utaztunk, de még külön dolgoztunk.

Az első megállónk Szófia volt. Mondhatom, hogy félig-meddig hazajöttünk, mert Ilivel mind a ketten dolgoztunk ott korábban. Sajnos, azóta már leégett az a gyönyörű szófiai cirkusz, ahol annak ellenére nagyon jól éreztük magunkat, hogy borzasztóan kevés pénzt kerestünk. Az a négy leva, ami a napidíjunk volt, pont egy „Budapest tárla” volt elég az étteremben, vagyis gyakorlatilag egy ebédrel meg is ettük az aznapi keresetünket. Másfél hetente kaptunk fizetést, és bizony gyakran előfordult, hogy az utolsó két napon csak teára és zsíros kenyérré maradt pénzünk. Igazság szerint, be kell ismernem, a gazdálkodás nem volt az erősségünk. Mindezek ellenére mi mégis mindig jókedvűek és boldogok voltunk Ilivel.

A turnénk következő úti célja Görögország volt. Itt már kaptunk ugyan szálláspénzt és napidíjat, de továbbra is átkozottul szűkösen kellett élnünk. (A másodosztályú napidíjunk és a szálláspénzünk ötven százaléka volt csak a miénk, a többi a munkáltató vállalatunk, a Maciva kapta.) Na már most, ha mindez még nem volna elég: még a lakáskeresést és az ezzel járó problémákat is nekünk kellett megoldani. Szerencsére azonban Szalonikiben és Athénban sikerült viszonylag jó áron privát lakást bérelni, így azért olcsóbban megúsztuk, mintha szállodában laktunk volna. Kényelmesen éltünk a bérelt kis lakásunkban, emlékszem, istenieket főzött a feleségem! Ilikémnek egyébként - artista gyerekként - viszonylag gyorsan fel kellett nőnie

a háztartásbeli feladatokhoz, hiszen, amikor külföldi turnén voltak, neki kellett gondoskodni az apjáról és a bátyjáról. Még csak tíz éves volt, de már ő főzött rájuk. Egyszer elmesélt nekem egy történetet. Amikor Németországban léptek fel a helyi varietékben, a csodájára jártak a szomszédok. A főbérelőjük ugyanis mindenkinek elújságotla, hogy „Nézzétek meg, ez a gyerek estig dolgozik, fellép és pénzt keres, aztán főz, mos, takarít!”

Na, de visszatérve a „nászutas” turnénkhoz, Görögország után hajóra szállt a cirkuszunk, a következő úti célunk Ciprus volt. Itt már csatlakozott hozzánk Ili húga, Éva, aki azért jött, hogy lassan átvegye a feleségem helyét a Sallai golyó számban. Bár korábban felmerült annak a lehetősége is, hogy az esküvőnk után én csatlakozom a produkcióhoz, de hamar beláttuk, ez nem jó ötlet. Hiszen én mégis csak légtornász vagyok! A turnén egyébként velünk volt az időközben elkészült nyolc méter hosszú perzsünk is, amivel folyamatosan gyakoroltunk. Ili felmászott biztosító kötélben, én pedig tartottam.

A februárban indult turnénk november közepéig tartott, és több szempontból is felejtethetlen maradt számunkra. Egyrészt azért, mert a hónapokig tartó utazás során több országot bejártunk és fantasztikus élményeket szereztünk, másrészt viszont, mert átírta a korábbi terveinket. A hajós utunk során ugyanis történt egy incidens. Mivel a műsort turnéztató kinti producer meglépett és nem fizetett helyi segédmunkásokat, a Maciva nagy sátrának a bontásához és elpakolásához alig maradt ember. Mi, a Hunor csoport hátra maradtunk, és az apparátunk elpakolása után ebben is segítettünk. A társulat többi tagja viszont (otthagya a lebontandó sátrat) elindult, és a hajón elfoglalták a kabinokat. Később a fedélzeten derült ki számomra, hogy csak az alagsorban kaptunk helyet, az emeletes ágyakon, együtt az addigra már mámorban fetregő ittas zenészekkel. Nagyon dühös lettem és közöltem a társulat vezetőjével, hogy bedobom a tengerbe, ha nem szerez nekünk Ilivel egy rendes kabint. Megkap-

tuk. Azonban ennek az incidensnek köszönhetően, a turné után nem egy újabb cirkuszi szerződés következett, hanem a laktanya. Mindez abban az időszakban, amikor egyébként a sorköteles artisták megúszták a katonaságot, mert valahogy mindig alulra kerültek a listán, hogy ne kelljen bevonulniuk. (Ha pedig huszonhárom éves korig megúszták, akkor már túlkorosak lettek, és akkor már azért nem vitte el őket a honvédség.)

Ma már persze tudom, hogy szerencsém volt a katonasággal, mert komoly botrány lehetett volna amiatt, hogy vízbe dobással fenyegettem meg a társulatvezetőt. A hajós incidens miatt kapott fegyelmiimnek köszönhetően megkaptam a behívómat. Miért gondolom, hogy van összefüggés? Mert megtudtam, hogy Budai Imre, a Maciva akkori igazgatója összekötetésben volt a Honvédelmi Minisztériummal, és írt nekik egy levelet, mely szerint „Van egy tehetséges fiatal artista, de renitens. Meg kellene nevelni.” És igen, ezekben az években ez bizony így működött. Ha egy fiatal artista azt mondta, hogy „ide vagy oda nem akarok menni”, vagyis ellentmondott, akkor Budai elvtárs közölte vele: „Ja, ha így állunk, akkor mész katonának!”

A mai napig hálával gondolok az ügyintéző tisztre a Kiegészítő Parancsnokságon. Ki tudja miért, de nagyon rendes volt velem és elintézte, hogy „átszámozzanak”. Az eredeti számom szerint ugyanis tüzer lettem volna Lentiben, amiről tudni lehetett, hogy az egyik legrosszabb hely volt az országban. Ráadásul még eltávon sem tudtam volna hazajönni, mert mire a vonatom Budapestre ér, már le is jár a kimenő idő. A tisztnek köszönhetően végül a budapesti Zrínyi Miklós Katonai Akadémiára kerültem, „őr- és kiszolgálónak”. Istenem, milyen borzalmas volt a huszonnégy órás őrég! A Hungária út és a Laktanya sarkán volt az a bódé, amiben állnom kellett, szigorúan. Fújt a szél, mínusz huszonöt fok volt és a hónap az apró jege szétvágta az arcomat.

Ezt leszámítva egyébként szerencsém volt! A századparancsnokunk ugyanis építészmérnöknek készült, és csak azért dolgozott a kato-

naságon, hogy az egyetemi tanulmányai miatt el tudja tartani az öt gyermekét. Magyarul „antikatoná” volt, nem is vette véresen komolyan a szabályokat, gyakran hívott például gombfocizni az irodájába. Szerintem egyébként akkor kedvelt meg engem, amikor egy gyakorlaton az egyik társam segítségére siettem. Gázálarcban és teljes mentfelszerelésben kellett futni, de a bajtársunk nem bírta és rosszul lett. Én ölbe kaptam és szaladtam vele az orvosi ügyeletre. Sokszor panaszkodtam neki amiatt, hogy a katonaságon töltött két év tönkretetheti a feleségemmel közös artista karrierünket. A parancsnok megértette a problémámat és különleges engedélyt adott: minden délután, öt óra után, a Hős utca felőli kis kapun beengedték hozzám Ilit, és mehettünk gyakorolni a katonaság tornatermébe!

Az őrmester később még azt is megengedte, hogy kimenjek Ilihez, és kint is aludjak. Csak arra kellett ügyelnem, hogy reggel hatra pontosan visszaérjek, ami nem volt probléma, hiszen csupán öt megállót kellett utaznom trolin. Olykor azért előfordult, hogy ráfáztam, mert ahogy visszaértem, már következett az őrsváltás és mehettem a huszonnégy órás szolgálatba a bódéba. Ilyenkor mindig félttem, nehogy elaludjak.

Közelgett a katonák esketése, ami nagy ünnepnek számít. „Kellene egy ünnepség. Te cirkuszos vagy, van valami ötleted?” - kérdezte a parancsnokom. Bölintottam, „Persze, hogy van!”. Természetesen artistákat hívtam. Mivel vendégek voltunk a Moulin Rouge-ban, és dolgoztunk a Kamera Varietében, sok mindenkit ismertem. Jött fellépni többek között S. Nagy István, Lóránt Lenke, Németh Lehel, Kabos Gyula, valamint apám is, erőművészként. Hatalmas sikere volt a műsornak, azt mondták, sosem volt előtte ilyen! Naná, hogy nem. Hiszen gyakorlatilag bevittem a cirkuszt a katonaságra!

Az eskütétel utáni banketten, Reményi vezérezredes hosszú asztalánál csak két kiváló katona ülhetett a szüleivel. Én voltam az egyik. Még egy jutalmat kaptam a műsorért: két és fél hónap katonaság

után hazaküldtek és megkaptam a katonakönyvemet, mint kiképzett lövész. Emlékszem, amikor a leszerelésem után bementem a cirkuszba, és szembe jött velem Budai elvtárs, csodálkozva kérdezte: „Mi van Kristóf, civilbe, civilbe?”. Benyúltam a mellényzsebembe, elővettem a személyigazolványomat és büszkén mutattam: „Véglegesen, véglegesen!” (A történet pikantériája, hogy évekkel később, ugyanez a Budai Imre nevezett ki végül engem a Fővárosi Nagycirkusz igazgatójának.)

Miután Ilivel 1964-ben elkezdünk dolgozni a perzsszel, két évvel később véletlenül megint úgy hozta a sors, hogy ugyanabba az olaszországi cirkuszba szerződünk Szilágyi József, becenevén Szöcske barátommal. Ezt azért fontos megemlítenem, mert a barátomnak nagy szerepe volt abban, hogy végül mégis lett duó deszka számunk! Igazság szerint, először az volt a terv, hogy a Hunor csoportnak lesz egy másik száma is, és ehhez csináltattuk a deszkát. Elkezdünk próbálni, azonban hamar beláttuk, hogy ez mégsem jó ötlet. Így megmaradt a rekvizit, vagyis a deszka.

Az olasz cirkuszban, ahol dolgoztunk, a karácsonyi szezonra, úgymond erősítésként, leszerződtek a „Binder Binderéket”, a kisdeszka számmal. „Miért nem csináltok ti is egy ugyanilyen számot a feleségeddel?” - kérdezte tőlünk az igazgató, Liana Orfei. Jókor jött ez a kérdés, hiszen régi vágyunk volt Ilivel a kisdeszka. „Ha megcsináljuk, szerződtesz minket?” - kérdeztem vissza, mire Liana azonnal rávágta: „Igen!”

Elkezdünk próbálni Ilivel, ami, őszintén szólva, nem ment könnyen, mert nagyon sokat veszekedtünk. Egyszer még azt is mondtam Ilinek, hogy veszek egy csákányt és összetöröm a deszkát, mert mindig csak vitatkozunk miatta. A próbákon egyébként természetes, hogy sokszor pattanásig feszül a helyzet. Hogy miért veszekedtünk? Mert nem ment a trükk. Egymás fejéhez vágtuk, hogy „elrontottad”, „miattad nem sikerült” és „miért nem figyelsz oda

jobban”. Egy szó, mint száz, folyamatosan egymást hibáztattuk. És itt jön képbe megint Szöcske, a barátom. Őszintén szólva, ha ő akkor nincs ott velünk, valószínűleg nincs deszka számunk. (És gyakorlás közben biztosan megöltük volna egymást Ilivel.) Szöcske nem békülni segített nekünk, hanem gyakorolni. Amikor például morgolódtam, hogy „A francba ezzel a rohadt deszkával, nem kell!”, akkor másnap ő kopogott a lakókocsink ajtaján: „Gyerünk próbálni!”. Pont ennyi kellett ahhoz, hogy egymásra nézzünk Ilivel és folytassuk a gyakorlást. Hiszen a szívünk mélyén mind a ketten tudtuk, hogy igenis akarjuk ezt a deszka számot. A gyakorlás körülbelül egy évig tartott, pontosan addig, amíg ott volt velünk Szöcske. Közvetlenül egy héttel azelőtt, hogy a barátom tovább utazott volna a (Picard) csoportjával az újabb szerződésükre, Ilivel bemutattuk a duó kisdeszka számunkat. Azt hiszem, nem túlzok, ha az mondom, ez a szám még ma is bőven megállná a helyét!

Visszagondolva a történeteinkre, ma már csak mosolygok, és azt gondolom, hogy minden úgy volt szép, ahogy történt. Még a veszekedéseink is. Mert azok mindig csak a próba vagy az előadás idejéig tartottak. Ha vitáztunk, annak az esetek nagy részében a munka volt az oka. Borzasztóan össze tudunk veszni Ilivel, és ilyenkor bármi előfordulhatott. Ha kiabáltam vele, visszakiabált vagy hozzám vágta a papucsát. Néha még verekedtünk is. És igen, olyan is volt, hogy mindez az előadáson történt. Ha nem stimmel valami, Ilikém ezt ott, azonnal a tudomra adta, persze ebből a közönség soha nem vett észre semmit. Hogyan is vették volna, hiszen apró, de annál határozottabb jelzések voltak ezek: elég volt például anynyi is, hogy nagyobb lendülettel mászott fel a perzssre, én pedig a fejemen tartva őt, minden lökésnél éreztem, hogy most bizony haragszik rám a feleségem.

„Nem mindegy, hogy milyen az a pofon” - jegyezte meg egyszer egy bölcs, tapasztalt kollégám. És tényleg így van ez. Mert a mi vi-

lágunkban van „a szakmai pofon”, amit tilos összekeverni a „rendes” pofonnal. (A fiam, Krisztián például soha nem kapott tőlem pofont. Ebben közrejátszott, hogy gyerekkoromban én sokat kaptam, és akkor megfogadtam, ha szülő leszek, soha nem fogom megütni a gyerekemet! Soha!)

A szakmai pofon, amilyen hirtelen elcsattan, olyan hamar el is száll. Megyünk tovább és nem is emlékszünk rá, hiszen a munka alatt, a próba közben történt. Azt hiszem, ezt nem is érti meg az, aki nincs benne ebben. Pedig tényleg nincs ebben semmi különös. Mi, artisták ketté tudjuk választani a munkát a magánéletünktől, és elfogadtuk, hogy a munkánkból adódó problémák olykor hangoznak és „csattannak”, hiszen veszélyes dolgokat csinálunk, sokszor az életünkkel játszunk. Ezért a munkáért élünk, ebben szocializálódtunk, így nőttünk fel. Gyerekként láttuk az előttünk levő idős artistákat, hogyan szidják egymás anyját az előadás után, de azt is láttuk, hogy tűzbe mennek egymásért. Az a csodálatos ezen a pályán, és ez tényleg csodálatos, hogy amikor vége volt a próbának, vagy az előadásnak, a harag is elmúlt.

A veszekedéseink után, mintha mi sem történt volna, Ili ismét felmászott tíz méter magasba dolgozni. Lehet, hogy az előző nap megfojtottuk volna egymást, de másnap újra rám bízta az életét. Bármi is történt, Iliel mindig nagyon ragaszkodtunk egymáshoz. Amikor még csak udvaroltam neki, és az élet (pontosabban egy cirkuszi szerződés) elváltattott minket egy kis időre, Ili minden nap írt nekem egy levelet. Nagy részüket a mai napi őrzöm.

Szép élet volt a miénk. A magánéletben és a munkában is kiegészítettük egymást. Ez egy nagyon különleges kapcsolat, nem is hiszem, hogy a privát életben előfordul hasonló. Nekem Ili egyszerűen olyan volt, mint a kezem meg a lábam. Sok mindent megéltünk együtt, voltak mulatságos helyzeteink. Például egyes cirkuszok „szétválasztottak” minket, vagyis azt találták ki az igazgatók,

ha van két számunk, ráadásul az előadás különböző részeiben, akkor legyen más a nevünk is. Így lett a rúd számunk a „Két Kristóf”, a duó deszka pedig a „Két István”.

A másik vicces eset 1968-ban történt, Genovában. A Liana Orfei Cirkuszban léptünk fel. Ili magyar kosztümben dolgozott, és a haja olyan kislányos módon, két copfban volt összefogva. Én pedig mindig idősebbnek néztem ki a koromnál. Az egyik előadást végignézte egy nagy kereskedelmi cég akkori magyar igazgatója, aki odajött hozzánk a műsor után: „Milyen helyes kislánnyal dolgozik!” - mondta. „Az a kislány a feleségem.” - feleltem nevetve, de a hitetlenkedő arcát látva biztos voltam benne, hogy egyáltalán nem hisz nekem. Később is jókat derültünk Iliel ezeken a történeteken.

Az artista életnek azonban vannak más oldalai is.

Fiatal házasok voltunk, amikor egy ciprusi turnén szerepeltünk a magyar előadással. Öt font volt a napi díjunk, szállásköltséggel együtt, ami annyit jelent, hogy összesen ennyi pénzből kellett volna szállodat is fizetnünk. Igen ám, csak hogy az elfogadható szálloda nagyon drága volt, két-három font éjszakánként, vagyis akárhogy számoltunk, alig jutott volna pénz minden egyébre. Ügyeskednünk kellett, hogy minél több maradjon a fizetésünkből. Nagyon egyedi megoldások születtek, a cirkuszi zenészek például összedobták a pénzüket és öten kibéreltek valami rémes, alagsori szobát. Fiatal házasként ez a megoldás nekünk annyira nem tetszett, úgyhogy ki kellett találnom, hogyan tudnék szuper komfortos szállást építeni magunknak. Volt a gradin (27) szállító kocsis, ami tíz méter hosszú volt, két és fél méter széles, jó magas oldalfalakkal. Ennek a végében állítottam fel azt az egy masztos kis kutya sátrat, amit a kutyaszámos Gazdag Ibike ajánlott fel nekünk. A körülményekhez képest kényelmesen be is tudtuk rendezni, hiszen matracunk, asztalunk, de még székünk is volt. Villanyt

kaptunk, rezsót pedig vettünk magunknak. A végére egy egészen komfortos kis lakást sikerült összehozni!

Örök emlék marad Nicosia. Nyár volt és akkora forróság, hogy abból az egy darab udvari zuhanyzóból, ami a rendelkezésünkre állt, csak meleg víz folyt. Szenvedtünk a hőségtől. Magunkra tekertük a lepedőt és abban álltunk a zuhany alá, aztán így, a vizes ruhába csavarva aludtunk. Mivel a forróság miatt nem bírtunk a sátorban maradni, a kocsni alá feküdtünk, mert ott legalább járt egy kicsit a levegő. Az artista élet olykor-olykor nem csak a porondon erőt próbáló. Mindent meghatároz a cirkuszos életmód és nagyon sok dolgot felül is ír: úgy kell ennünk, úgy kell strandolnunk, úgy kell szeretkeznünk, hogy előadásunk lesz. A kérdés mindig ott van: ehetek-e annyit, amennyit éppen megkívánok és ihatok-e hozzá annyi bort, amennyit éppen a kedvem tartja? A válasz egyszerű, ugyanis ez mind attól függ, hogy aznap (vagy a következő nap) hány előadásom lesz.

Óriási különbség van egyébként az előadás és a próba között. Próbák alatt vigyázni kell a súlyunkra, mert előfordulhat, hogy másfél, két kilót is magunkra szedünk. Viszont, amikor előadás van (pláne, ha kettő is egy nap), akkor a stressz miatt egy grammot sem hízik az ember.

Én mindig nagyon szerettem enni, erre sosem sajnáltam a pénzt, azonban az aktív artista éveink alatt Ilivel csak este étkeztünk. Ez úgy nézett ki, hogy reggelire és ebédre nem sokat ettünk, nyáron ráadásul még keveset is ittunk, mert a sok víztől izzadtunk. Aztán amikor vége volt az előadásnak, jöhetett a bőséges vacsora!

Hogy kellett-e vigyázni magunkra? Hajjaj! Többek között azért nem sieltünk, és focizni is csak módjával lehetett, pedig fiatal korunkban mindegyik cirkusznak megvolt a saját focicsapata. Amikor közel dolgozott két cirkusz, nagy focimeccseket vívtunk egymással. Bár mindig vigyáztunk magunkra és egymásra, a cirkuszigazgatók nem nagyon

örültek az ilyen találkozónak. Olaszországban az igazgató például kijelentette, hogy aki lesérül, az nem utazik tovább a cirkusszal, ott marad a placcon, és csak akkor csatlakozhat újra, ha meggyógyult.

Az egész életünket befolyásolja a munkánk. Legalábbis nekünk befolyásolta. Előadás előtt egy órával Ilihez már szólni sem lehetett, mert ez volt az ő ideje: fürdés, smink, cigaretta, kosztüm felvétel, aztán irány a munka. Ilinek fontos volt ez a rituálé, hiszen olyan produkciókat csináltunk, amiben meghalhatott volna, ha leesik.

Íratlan törvény, hogy egy számmal a produkciód előtt mindig legyél lent a befutóban. Mi három számmal előtte mindig ott voltunk. Az előkészület része volt a bemelegítés, vagy ahogy mi hívjuk „puhítás”.

Mi mindig előre puhítottunk Ilivel. Előadás előtt, mielőtt még beengedték volna a közönséget, bementünk a manézsba és egy jó negyven percet melegítettünk, kézenállással, emeléssel. Mindig kilenceszer „kistrekkeltem” Ilit - ez azt jelenti, hogy a partnerem hátrattette a kezét, én megfogtam, felemeltem és kinyomtam, aztán visszaengedtem. Azért ennyiszor, mert a kilenc a szerencseszámom.

Nagyon nehéz bemelegíteni a sátor cirkuszban, amikor hideg van és esik az eső. Mégis muszáj. És lehetett ezt még tovább is fokozni, például, amikor a szakadó eső miatt hátul, a befutóba is befolyt a víz. Természetesen ebből a nézők semmit sem érzektek. Mint ahogy azt sem látták, ahogy a szakadó esőben a térdig feltűrt fehér kosztüm nadrágomban és gumicsizmában egyensúlyoztam a tócsák között, kezemben a fellépő cipővel, mert annak is makulátlanul tisztának kellett maradnia. Miért volt ez ennyire fontos? Mert úgy gondolom, a közönség tiszteletéhez hozzátartozik, hogy nemcsak a munkánk, hanem a külsőnk is igényes.

Olaszországban volt egy előadásunk, augusztusban, harmincöt fokos hőségben. A cirkusz a tengerparton állt, jó nagy sátor volt, több mint kétezer személyes, és bizony előfordult, hogy csak húszan ültek a nézőtéren, viszont ettől függetlenül Ilinek minden

előadáson ugyanolyan tökéletes volt a sminkje, mint a telt házas premieren! Ez az a fajta igény, amit az artista saját maga felé támaszt, vagyis nemcsak a bemutatón villogok, hanem hétköznap is odafigyelek a megjelenésemre, mert a nézőnek ez számít, és nem szabad, hogy csalódással menjen haza.

Az időjárás sokszor befolyásolta a munkánkat. Ezzel kapcsolatos egy meghatározó emlék, ami Koppenhágában történt meg velünk. A Tivoli parkban léptünk fel, gyönyörű nyitott színpadon. Felül volt egy legyező alakú árnyékoló, amit a színpad fölél tudtak húzni. Ez fontos volt nekünk, szabad ég alatt ugyanis nem lehet a perzszel dolgozni, mert nekem kell egy pont, amit nézhetek, hogy egyenesen tudjam tartani a rudat. (Ha tiszta az idő, akkor az még talán elmegy, de ha beúszik az égen egy felhő, már elveszítem a viszonyítási pontomat és nem tudom eldönteni, hogy csak a felhő mozog -e, vagy a perzsz dől.)

A „színpadmester” azzal volt megbízva, hogy figyelte az időjárást. Nagyon szigorú ember volt, aki azonnal lefújta a műsort, ha esett három csepp eső. Éppen a perzsz számunkkal dolgoztunk a színpadon, amikor feltűnt, hogy a színpadmester egyfolytában az eget figyeli. Éppen az utolsó trükk következett volna, amikor leesett három csepp eső, „No!” - kiáltott a színpadmester, jelezve nekünk, hogy azonnal fejezzük be a produkciót. „Csak ezt az egy trükköt hadd csináljam meg, ötven másodperc!” – kérleltem, de hajhatatlan volt és tovább kiabált: „No, no, no!”, és azzal a lendülettel kivezetett minket a színpadról. Sokáig emlegettünk ezt az esetet, „Itt a tivoli idő!” - mondogattuk nevetve llevel, amikor beborult az ég és esni kezdett az eső.

Bejártuk a fél világot, és a legnagyobb cirkuszokban léptünk fel: Anglia, Hollandia, Ausztrália, Svédország, Új-Zéland, Fülöp-Szigetek, Ausztria. Folyamatosan úton voltunk. Tudtuk, hogy emiatt vannak, akik nem kedvelnek minket, de hát az irigység már csak

ilyen, mondhatjuk, hogy a szakmával jár. Az ok mindig a szerződés és a pénz volt, amit az ember külföldön megkeresett. Megtörtént az is, hogy egy kedves kolléga bement Budai elvtárshoz, hogy elpanaszolja: többen nem értik, hogy a Kristóf Pityuék miért mindig nyugaton dolgoznak, és hogyhogya nem voltak még orosz turnén.

Sok mindent nem tudtak ezek a „feljelentős” kollégák. Többek között például azt, hogy az ír turnénk nem volt annyira komfortos, mint ahogy ők itthon elképzelhették, hiszen állandóan esett az eső, ráadásul két-három naponta utaztunk. Az Arlette Gruss Cirkusz gyönyörű volt, de az esetek többségében a városon kívül, egy nagy réten állt, és mivel a műszak nem tudta rendesen megcsinálni a manézst, jobb híján nekem kellett kapálni a földet és kihúzni a fűcsomókat, hogy az ugródeszkánk ne billegjen. Ráadásul a gyerekekkel is meggyűlt a bajunk. Sok helyen jártam, de én még olyan rossz kölykökkel életemben nem találkoztam, mint Írorszáiban! Jó, esetleg Szicíliában, ahol, ha kint hagytam a lakókocsi alatt a gumicsizmámat, az esetek többségében reggelre ellopták.

Írorszáiban generátorról kaptuk az áramot, ami csak egy meghatározott időben dolgozott, ez pedig azt jelentette, hogy éjfélkor elment a villany, és másnap délelőtt tízkor kapcsolták vissza, akkor indították újra a gépet. El lehet képzelni ez így mennyire volt kényelmes. Mit tudtunk csinálni? Ha a cirkusz közelében volt egy lakóház, elmentünk a tulajdonoshoz és megkértük szépen, adjon nekünk áramot. Csak annyi villanyt kértünk ebben a pár napban, hogy a televízió és a hűtőszekrény működjön, és természetesen felajánlottuk, hogy kifizetjük. Szerencsére nagyon jólelkűek voltak a helybeli felnőttek, mindig meg tudtunk egyezni velük és kisegítettek minket. Úgy tűnt, minden rendben, megoldottuk az áramszerzési problémát. Aztán egyik este, amikor éppen néztük a tévét, egyszer csak puff, hirtelen sötétség lett. Elment az áram. Elemlámpával indultuk el megkeresni a hiba okát, mert fogalmunk

sem volt, hogy mi történhetett. Viszonylag gyorsan fény derült a titokra: a helyi gyerekek szórakoztak azzal, hogy benzines ruhát dugtak a kábel alá és meggyújtották.

Hát ilyenek is történtek velünk „nyugaton”, ezt persze senki nem tudta, csak annyi volt a fejünkben itthon, hogy mi ott „kint” dolgozunk, ahol minden szuper. 1964 és 1986 között gyakorlatilag csak vendégségbe jöttünk haza. Amikor nagy ritkán itthon voltunk, akkor sem pakoltunk ki a lakókocsiból. Nem is volt rá szükségünk, hiszen Ilinek mindenből volt két garnitúrája. Igazság szerint, mi magunk sem költöztünk vissza a házba, csak a fürdőszobát használtuk, mert az azért kényelmesebb volt a lakásban. De nekünk a lakókocsi volt az igazi otthonunk, abban éreztük jól magunkat.

Amikor itthon voltunk, és éppen nem dolgoztunk, egy hét után annyira hiányzott a manézs, hogy mentünk próbálni. Mi ebben is nagyon egyformán gondolkodtunk, igényeltük a gyakorlást. Sokáig azt gondoltam, hogy én vagyok a szigorú, de Ilikém rendre rácsáfoltt erre. Ha „Két Kristófként” csak a felét csináltuk volna a porondon, valójában akkor sem lett volna semmi probléma. De nekünk ez nem volt elég, mi a maximumra törekedtünk! Ezért dolgoztunk, ismételtük a gyakorlatokat százszor és veszekedtünk - sokszor hangosan - a próbateremben. Ebben azért egy kicsit mind a ketten tönkre is mentünk egészségileg, Ilinek kikészültek a térdei és a csípője, aztán eljött az az idő is, amikor már fájdalomcsillapítóval mentünk be dolgozni. Neki a Kalmopyrin segített. Az artitalétnek van egy ilyen oldala is. Csakhogy ez kívülről nem látszik. Igazság szerint, megkaptunk minden szépet és jót, de értek minket csapások is. Mégis, az a fajta együttlét, ahogyan Ilevel voltunk, valahogy mindezen átsegített minket. Ezzel csak azt szeretném erősíteni, hogy leginkább a cirkusz világában tudnak kialakulni ilyen mély kapcsolatok. Mi, artisták másként élünk, mint általában az emberek, hiszen együtt ébredünk, együtt dolgozunk és a napunk szinte minden percét

együtt töltjük. Igaz, artistaként is ki vagyunk téve azért a kísértéseknek, de úgy gondolom, ha az első tíz-tizenöt évet kibírja egy pár és kitartanak egymás mellett, akkor már bizonyosan az életük végéig együtt is maradnak.

Az esküvőnk napjától kezdve, mi mindig együtt voltunk Ilevel. Különleges volt a kapcsolatunk, hiszen a munkánkban szó szerint rám bízta az életét. Ha az a kérdés, hogy otthon tudtunk-e hétköznapi életet élni, én visszakérdezek: mit jelent az, hogy hétköznapi élet? Persze, Ili ugyanúgy főzött, mint más háziasszonyok, aztán vacsoráztunk, utána pedig, ha kedvünk volt, néztünk még egy kis tévét. És gyakran elmentünk horgászni is. Viszont kikapcsolni soha nem tudtunk, mert nálunk otthon is a cirkusz volt a téma.

A döntéseket mindig együtt hoztuk meg. Akkor is így volt ez, amikor a baleset után határoznunk kellett arról, hogy végleg befejezzük és akkor is, amikor igent mondtam az igazgatói felkérésre - mert végső soron, ez is egy közös siker volt, csak egy más dimenzióban. De az a fajta egység, hogy „Ili meg én”, mindvégig megmaradt. Ötvenöt évet éltünk le együtt. És biztosan kijelenthetem, hogy nekünk soha nem volt hétköznapi életünk.

Hiszen nekünk a cirkusz volt az életünk!

MONTE-CARLO

Több elismerést is kaptam életemben: Jászai Mari-díjat, Erdemes művész díjat, a Magyar Köztársaság Lovagrendjét, a Magyar Köztársaság Arany Keresztjét és a Puskin-díjat, amit személyesen Vlagyimir Putyin orosz elnöktől vettem át, de a monte-carlói Ezüst Bohóc díjunk mindegyiknél sokkal értékesebb! Mert ott voltunk, mi ketten, Ili meg én, és nem hatalmas, tizenöt tagú lovas akrobata csoport, vagy látványos állatszám elefánttal és tigrissel. Bekerült a „két kis kommunista” a nagy, nemzetközi csoportba és ezüstöt kaptak. Olyan meglepetés volt ez akkor, amit egyszerűen nem akartunk elhinni! Még ma is úgy emlékszem mindenre, mint ha csak tegnap történt volna...

Ili majdnem három kilót fogyott az idegesség, na meg a próbák miatt, amikor a fesztiválra készültünk. Már az elején megbeszéltük, hogy a díjjal nem foglalkozunk, inkább az lesz a fontos, hogy a legjobb formánkat hozzuk és megmutassunk mindent, amit tudunk. Annak ellenére nagy volt bennünk a feszültség, hogy, igazság szerint, magunktól nem is akartunk a Monte-carlói Nemzetközi Cirkuszfesztiválra menni. Nem voltunk már kölykök, ismert minket a cirkuszvilág - ezt csak azért tettem most hozzá, hogy érthető legyen, miért hiányzott belőlünk az a fajta ösztönző érzés, ami miatt fontos egy fesztivál. Aláírt szerződéseink voltak: a Scott Cirkusznál dolgoztunk még, de már megvolt előre, hogy a következő egy évben Dániába megyünk tovább, a Benneweishez. És igen, nagy dicsőség ez, mert a jó produciókat előre leszerződtesik. Tehát az olyan nagy cirkuszok igazgatóinak, mint a Knie, a Krone, a Benneweis, a Scott, vagy mondjuk az Orfei, előre megvan az elképzelésük a műsoraikban fellépő artista számokról, és a megfelelő pro-

duciókat legalább másfél évvel korábban lekötik. Mivel nekünk is megvolt a biztos szerződésünk, nem gondoltuk, hogy olyan nagy változást hozhatna az életükbe ez a fesztivál. Kibújni alóla mégsem tudtunk, a Maciva vezetősége ugyanis aláírta a monte-carlói szereplésünkről szóló szerződést. Persze azért tudtuk, hogy nem kis dolog ez a szereplés, hiszen mégiscsak a negyedik monte-carlói fesztiválról volt szó, és emiatt mégiscsak fontos volt a felkészülés. A Monte-carlói Nemzetközi Cirkuszfesztivál nekünk, artistáknak olyan rangos esemény, mint a színészeknek az Oscar-gála. Ide már kijutni is nagy dolog, és ha valakit még díjaznak is, azt a legjobbak között tartja számon a cirkusz világ.

Az első fesztivál, 1974-ben csak egy kezdés volt, úgymond egy kísérlet. És sikere lett. A francia Bouglione Cirkusz adta hozzá a sátrát és a műsorát, ami a kevés fellépő miatt nem volt elég hosszú, úgyhogy plusz produciókat is szerződtesek. Meghívást kapott többek között a világhírű bohóc, Charlie Rivel (28), aki végül meg is kapta a legjobbnak járó aranyat.

A második fesztivál már jóval több volt az elsőnél, mert az alapító, III. Rainier monacói herceg megérezte, hogy igen, van ebben lehetőség. Isten nyugosztalja, nagyon szép dolgot hozott létre! Ezzel tulajdonképpen ő indította el a cirkusz világában az első olyan eseményt, amit fesztiválnak nevezhetünk. Jöttek is a televíziós társaságok, az olaszok, a franciák, meg a németek, akik jó pénzt fizettek a közvetítésért. Abban az időben a cirkuszi műsorok a televízióban nagyon nézettek voltak. Rainier herceg ezt a bevételt visszaforgatta, aminek köszönhetően egyre csak nőtt és nőtt a fesztivál.

A negyedik fesztiválon 1977-ben - amin mi is részt vettünk - már négy komplett műsor volt! Négyezer tizenhat produció, ismétlés nélkül, vagyis mindenki csak egy alkalommal léphetett fel a zsűri és a közönség előtt. Azóta ez megváltozott, már csak két műsor van, és ha van például egy elefánt szám, akkor az dolgozik az „A”

és a „B” műsorban is. Ami viszont változatlan, az a végén a gála. Ez akkoriban és most is csodálatos! A negyedik fesztiválon, a többiek mellé beszállt még az amerikai televízió is, így már óriási büdzsé állt rendelkezésre. Minden fellépő artistát komolyan megfizettek, ezért mindenki részt is akart venni a versenyen. Mi is jó gázsit kaptunk, pedig „Kelet-Európából jött kis kommunistáknak” könyveltek el minket, akiknek a kevesebb is elég. A többiek sztár fellépők voltak, így is kezelték őket. Amerikából például a leghíresebb bohócot. Lou Jacobs-ot hozták, a Knie család pedig három tigris, három elefánt számmal és külön ló számmal lépett fel. Hat deszka-szám volt, köztük a Silagis csoport, Bulgáriából. Amit ők 1977-ben csináltak, az a mai napig is a legjobbnak számít a világon! Ezenkívül versenyzett még egy tizenkéttagú ugródeszka-csoport. Akadt konkurenciánk is, mégpedig egy másik bolgár csapat, akik ikária deszka produkciót adtak elő. A trükkjeik között volt olyan, amit mi is csináltunk Ili-vel. Hatalmas volt a felhajtás, érkeztek sorban az artisták, akik egymás után adtak interjút a riportereknek. Minket, „kis kommunistákat” persze a kutya sem keresett. Ez azonban egy cseppet sem szegte a kedvünket, mert pontosan tudtuk Ili-vel, mire vagyunk képesek.

Csodálatos fesztivál volt! Négy műsor három nap alatt, több mint hatvan produkcióval, olyan számokkal, amiket azóta sem látni! Elképesztően nagy megtiszteltetés volt nekünk, hogy az ugródeszkákat két fantasztikus ember vitte be a porondra: a világhírű impreszárió (29), Eduardo Murillo és senior Enis Togni, aki Olaszország legnagyobb cirkuszának, a Circo Americano-nak az igazgatója. Ők tudták, hogy mit jelent közvetlenül egy lószám után kis deszka számot csinálni. Elintézték nekünk, hogy rendszeren gereblyézzék el a fűrészpont a lovak után, aztán ők is tették be a deszkánkat úgy, hogy az ne billegjen. Az előadások előtti napon, a próbára csak tizenöt percet kaptunk. Igaz, hogy műsor sorrend szerint haladtunk,

azonban pechünkre előttünk volt Senior Freddie Knie a lovaival, és az ő gyakorlásuk rendszeren elhúzódott. Ha jól emlékszem, este tízre voltunk kiírva, de majdnem éjfél lett, mire végre sorra kerül-tünk, és az eredeti negyedóránkat csupán tíz percre szűkítették. Ebben a szorongató, sürgető helyzetben annyi szerencsénk azért volt, hogy a zenekar már ismert minket és pontosan tudták, hogy mit kell nekünk játszaniuk. A fények beállításánál sem bajlódtak velünk sokat, a véleményünkre senki nem volt kíváncsi. Azt világították meg és úgy, ahogy azt a televíziós társaság operátora megkövetelte. A mi produkcióinkat szétszedték, vagyis a második műsorban dolgoztunk a deszkával, a negyedikben pedig a perzszel. Nem mondhatnám, hogy a legideálisabbak voltak a körülmények, mert még az eső is zuhogott, és hátul, az öltözőként szolgáló istálló sátorba befolyt a víz.

Emlékszem, milyen rettenetesen ideges voltam! Annak ellenére ugyanis, hogy a jövőbeli szerződéseink szempontjából nem volt tétje a szereplésünknek, tudtuk, hogy ez a fesztivál azért ronthat a hírnevünkön. Miért? Mert ezen, itt csak egyszer lehetett fellépni, és ha ezen az egyetlen egy előadáson nem sikerül a produkciónk, akkor nyugodtan mondhatták volna ránk, hogy „na, a Kristófék kezdenek idősödni”. Bevallom, a porond mögött jó volt látni, hogy nem csak mi küzdünk az izgalommal. Senior Fredy Knie, aki előttünk dolgozott, szintén fel-le járkált a fellépése előtt. „Herr Freddie Knie, maga is ideges?” - kérdezte tőle Ili, mert meglepő volt, hogy Európa egyik leghíresebb cirkuszának a tulajdonosa, igazgatója ugyanolyan feszült, mint bárki más. „Hát persze, hogy ideges vagyok aszszonyom!” - felelte, és folytatta tovább a járkálást.

Ili mondta nekem a fellépés előtt: „Pityu, ha rosszul dolgozok, elvállhatsz tőlem!”. Ez így kimondva persze butaságnak tűnhet, de ismerve a kettőnk közötti kapcsolatot, és tudva, hányszor mondta nekem azt, hogy „franc a pofádat, mennyit udvaroltam neked, hogy

vegyél el feleségül”, tudtuk, hogy ez a mondat tőle nagyon-nagyon komoly! Ilikém mindent beleadott, egyszerűen gyönyörűen dolgozott. Az egyik trükköt szebben és magasabban ugrotta, mint a másikat! Lélegzetelállító volt!

Az utolsó fellépésünk után, éjfél körül járt az idő, mire vacsorázni kezdtünk. Magyarországról hoztuk a bélszínt, amit Ili mustáros konyakkal készített. Emlékszem, még egy kis bort is ittunk hozzá. Mivel a lakókocsink a cirkuszhoz közel parkolt, hangokat hallottunk: „Kimegyek, megnézem, hogy mi történik ” - mondtam Ilinek, és még azt is hozzátettem, hogy „Mindjárt jövök vissza!” Ami ezután következett, örökké emlékezetes marad...

A hangok a cirkusz sátorból jöttek, úgyhogy bementem. A manézs tele volt artistákkal. Csodálkozva néztem körül. „Most van az eredményhirdetés, nem tudad?” - kérdezték tőlem értetlenkedve. Nem sokat késhettem, mert a herceg akkor kezdte el mondani a díjazottak neveit. A cirkuszfesztiválok az a szokás, hogy hátulról rangsorolják a nyertes produkciókat, először a különdíjakat, majd a fődíjakat mondják be. Mellettem állt a francia Gérard Edon, washington trapézos (30) artista, akivel korábban a Benneweis Cirkusznál dolgoztunk együtt. Ha jól emlékszem, ő a francia légitársaság különdíját kapta. Ment tovább az eredményhirdetés. Jöttek sorban a nevek: bolgár ugródeszka csoport, lengyel ugródeszka csoport, és én egyre csak azt éreztem, hogy szorul össze a gyomrom. Nem izgulás volt ez, inkább idegesség. Mondogattam magamnak, hogy „nem baj, ha nem kapunk semmit”, de valahol mélyen legbelül azért mégis nagyon fájt volna. Amikor elkezdtek mondani a díjakat és sorolták a produkciókat, azt kezdtem érezni, hogy „ha ez is kapott, meg az is”, akkor talán nekünk is lehet esélyünk.

De nem hallottam a nevünket. Talán még a sátorból is kimegyek, ha a szélén állok, a kijáráshoz közel. Azonban egy kis társaság közepén voltam, kollégák között, akiknek sorra gratuláltam. Egymás

után sorolták az ezüst díjasokat, és amikor meghallottam a francia Antares csoport nevét is, már tényleg úgy éreztem, hogy itt a vége, mi nem kapunk semmit. Aztán Rainier herceg egyszer csak mondta: „Istvan Kristóf Hongrie! Hand voltige, silverclown!”

A kollégák a nyakamba ugráltak, fantasztikus pillanat volt! Utánunk a bolgár Silagis csoport lett még ezüst, a Knie család pedig megkapta az Arany Bohócot. Ezzel a csodálatos hírrrel mentem vissza a lakókocsiba Ilihez, aki az egészről semmit sem sejtett.

„Na? Mi történt?” - kérdezte. „Ezüst bohóc!” - válaszoltam. „Na, ne hülyéskedj velem!” - és leült az ágyra, mert hirtelen nagyot fordult a világ mindkettőnkkel. A „kis kelet-európai artisták” nagy díjat kaptak Nyugaton. A fesztivál végén, a díjátadó gála előadásán a világhírű színész, Cary Grant adta át nekünk az Ezüst Bohóc-díjat, mondhatom, hogy Ili nagy öröme, mert bónuszként pusztit is adhattak egymásnak.

Ezüst Bohóc... Szerintem még a fiam is büszke arra, hogy az anyja és az apja elérte ezt az eredményt!

EGY VÉLETLEN BALESET VOLT

Ili soha nem félt a magasban. Őszintén szólva, eszünkbe sem jutott a félelem, nem is beszélgettünk ilyesmiről. Még akkor sem, amikor 1967-ben történt egy kisebb balesetünk, és Ili leesett a váll perzsről. Strabátlinak nevezik azt a hurkot, amibe az artista beleteszi a csuklóját, a bokáját vagy a nyakát; aztán még mielőtt elindítja a trükköt, egy biztonsági gyűrűvel rögzíti a pozícióját. Abban az időben, ha rövid volt a strabátli, sokan csak a bokájukat fordították keresztbe és nem használtak biztonsági gyűrűt. Azon a véleményen voltak, hogy ez a módszer is elég védelmet nyújt. Nekünk is megtetszett ez a technika, Ili is így csinálta. Igen ám, csak hogy a strabátli anyaga kicsit megnyúlt (hosszabb lett), és amikor a perzsen hintáztatni kezdtem Ilit, egyszerűen kicsúszott a lába és hassal zuhant lefelé. Abban a pillanatban talán a légtornász múltam és a fogó rutinom segített, mert ösztönösen cselekedtem a zuhanás ideje alatt: eldobtam a perzset és elkaptam Ilit. Kilenc és fél métert zuhant, de nem lett komolyabb baja és három nap múlva már újra dolgoztunk. Tudomásul kell venni, ha légtornász vagy, leeshetsz. Tudjuk, hogy veszélyes, amit csinálunk, de nem ez jár folyamatosan a fejünkben. Megcsinálhatjuk a mutatványt ezerszer hibátlanul, aztán az ezeregyediknél megtörténik a baj. És ez az egy alkalom mindig ott lehet, bármilyen profi az ember.

1988. március 20-án, Németországban megtörtént a baj. Egy véletlen baleset volt. Egy olyan baleset, ami előfordul, bár nem kellene. Göttingenben voltunk a német Renz Cirkusznál, premier előtt két nappal. Éppen azt a trükköt próbáltuk, amikor Ili a nyakán forog a perzs tetején. És akkor hirtelen elaludt a villany. Máskor és más-

hol is előfordult már olyan, hogy elment a villany. Például Olaszországban, csak hogy ott volt tartalék-generátor, és ezért maradt annyi fény, hogy Ili biztonsággal le tudott csúszni a perzsen. A cirkuszoknál általában biztonsági okokból ketté van osztva a világítás, így, ha a fő áram hirtelen elmegey, ott van biztosítéknak a másik, a generátor. Amikor a balesetünk történt, az volt a baj, hogy a generátorhoz futó áramot egy szerelés miatt kivitték a cirkuszból, így az nem működött, és csak a városi áram maradt. Igen ám, csak hogy valamit éppen szereltek, ami levágta a fő áramot, és ezért lett hirtelen sötét.

Mint már korábban említettem, amikor a perzssel dolgozunk, az egyensúlyozáshoz szükségem van egy pontra, amit nézek, amihez viszonyítok. De sötétben nem látok semmit. Tehetetlenek voltunk. Semmit nem tudtunk csinálni. Semmit. Emlékszem, ahogy kapaszkodtam a perzsbe, meg akartam fogni, tartani mindenáron, de az csak dőlt és vitt magával... képtelenség volt megtartani... csak a puffanást hallottam... Abban a pillanatban, amikor megláttam, a földön fekvő feleségemet, azt hittem: meghalt.

Ili túlélte a zuhanást. Súlyos fejsérülést szenvedett, de élt! Percekkel később megérkezett a mentő és azonnal kórházba vitték az eszméletlen feleségemet.

Sokáig szidtam magamat a történetek miatt. Talán, ha nem lépek kettőt az egyensúlyom megtartása miatt, talán, ha maradok a manézis közepén, akkor talán nem úgy dől a rúd és nem a porond szélére, nem a pisznire zuhan a feleségem. Túl sok volt a „talán”. Viszont ott, abban a pillanatban nem volt időm gondolkodni, mérlegelni. A baleset elkerülhetetlen volt, és tudom, hogy nem rajtam múlt. Nem az én hibám volt. Hibáztattam-e valakit? Igen. Mert nem lett volna szabad elmennie a villanynak a cirkuszban. Volt hatósági vizsgálat, amiből aztán bírósági tárgyalás is lett:

gondatlanságból elkövetett súlyos testi sértés lett az ítélet, a cirksusz igazgatójával szemben.

Ili a műtétek után az intenzív osztályra került. Csak áldani tudom azt a doktort, aki műtötte őt. Még a nevére is emlékszem, Kolemannak hívták. „Nem tudom, mennyi szabad ideje van, de most itt maradhat. Ha magához tér, jó lenne, ha önt látná először” - mondta a doktor. Fantasztikus ember volt. Nekem adta a köpenyét, sőt még az orvosi szobájában az ágyát is felajánlotta, hogy a feleségem mellett lehessek a kórházban. És én végig ott voltam mellette. Hogy a baleset miatt erősödött-e a kapcsolatunk? Nem hiszem, hogy létezik annál szorosabb kötelék, mint ami már előtte is megvolt közöttünk. Nem lettem jobban szerelmes belé, de ki sem ábrándultam. Ugyanúgy voltunk, mint régen, amikor jókat veszekedtünk, mert megvert kártyában. Mi mindig együtt voltunk.

Egyszerűen csodálatos, amit Németországban a feleségemmel csináltak. Ha a baleset nem Göttingenben történik, hanem egy másik városban, lehet, hogy Ili örökre tolókosis maradt volna, mert a feje úgy volt széttörve, mint a tojás, amikor odaütöd a lábashoz. Göttingenben már akkoriban szuper orvosok dolgoztak a legjobb technikai feltételekkel, és Ili nekik köszönhetette a gyógyulását.

Ili nagyjából két hetet töltött a göttingeni egyetemi klinikán, innen vitték tovább egy rehabilitációs intézménybe, ahol speciálisan fejsérülteket kezeltek. A terápiáknak köszönhetően látványosan javult az állapota, napról napra egyre jobban lett. Az orvos még azt is engedélyezte, hogy elkezdjünk gyakorolni, persze szigorúan azzal a feltétellel, hogy a fejenállást egyelőre azért kihagyjuk. Itt még élt bennünk a remény, hogy visszatérhetünk a porondra, hiszen Ili elindult a gyógyulás útján. Délután öttől kaptuk meg az intézet tornatermét. Még speciális diétát is összeállítottak neki, ugyanis szóltam az orvosnak, hogy hízik a feleségem, és ez nem

jó, hiszen ő artista. Jaj, de szidott ezért szegény Ilikém! Négy és fél hónappal a baleset után elköszöntünk az intézettől. Mondták, hogy ők ennyit tudtak tenni Ili rehabilitációjáért, viszont legyünk türelmesek, mert a végső gyógyulásig még legalább másfél-két évet is várunk kell. Ami ez idő alatt nem gyógyul meg, az véglegesen úgy marad. Ili szaglása nem jött vissza soha, de hála istennek, más tünete nem maradt.

Miután hazaértünk, a németországi leletekkel elmentem az Amerikai úti idegsebészetre a további rehabilitáció miatt. „Amikor holnap behozza a feleségét, a tolókosival majd a másik ajtón, oldalt tudnak bejönni” - mondta az új kezelőorvos. „Nincs itt semmiféle tolókosci Professzor úr. Mi azért jövünk magához, hogy újra fellép-hessünk!” - válaszoltam, de alig akarta elhinni, amit hallott. „Micsoda? A felesége nem tolókosiban ül ezzel a sérüléssel?” - nézett rám elkerekedett szemmel.

Márciusban volt a baleset, nyolc hónappal később, novemberben pedig már deszkáról gyakoroltuk a trükköket. Eszünkbe sem jutott abbahagyni, vissza akartunk térni a porondra. „Megtörtént a baleset, ez van, gyerünk próbálni, gyerünk tovább!” - mi így gondolkodtunk. Ili felmászott a perzsre és csinálta a kopfstandot. Rá kellett szólnom, hogy vegye fel a biztosító kötelet, mire ő rám nézett: „A londzsot? Minek?” Hazudnom kellett neki. „Rég tartottam perzsre, vigyázzunk, hátha reccsen a nyakam” - mondtam, mert Ili ennyire nem félt, még a baleset után sem!

Tiszta szívből vágytunk rá, hogy fellépjünk, készültünk, mert aláírt szerződésünk volt Hollandiába a télre. Hárman mentünk volna, Krisztiánnal együtt, decembertől február közepéig. Magyarország legjobb idegsebésze volt Ili kezelőorvosa, akihez rendszeresen jártunk kontrollra. A doktor tisztában volt azzal, hogy akrobata mutatványt csinálunk, ezért nem is szépítette a dolgot: kérte, hogy hagyjuk abba a munkát, mert Ilinek a gyógyulása ellenére nagyon

kockázatos lett volna a levegőben folytatni a munkát. Nem akartuk azonnal feladni. Elkezdtünk gondolkozni, hogyan lehetne mégiscsak valahogy visszatérni. Sorba vettük, melyik trükk hagyható egyet. Csakhogy nekünk hírnevünk volt a szakmában, Európa legjobb cirkuszaiban dolgoztunk, na és ott volt a Monte-carlói Ezüst Bohócunk! Ennyi sikerrel a hátunk mögött visszatérni a porondra egy olyan produkcióval, ami a fele sem lett volna annak, amit korábban tudtunk. Mindketten éreztük, hogy ez így mégsem lesz jó. Nem akartuk, hogy ezután szájalomból kapjunk szerződést. „Pityu, mi értelme van ennek? - kérdezte Ili - Voltunk valakik, most meg ennek a negyedét csinálni?! Hagyjuk abba!”

Ezután azon kezdtünk tanakodni, hogy akkor hogyan tovább.

Mindig szerettem a fókákat, ezért felvettem, hogy esetleg csináljunk egy ilyen számot. Igen ám, csakhogy az állatszám nagyon költséges, pláne a fókák, hiszen az elhelyezésük miatt minimum kell egy kamion, medencével és hűtő szerkezetekkel. Terveztük, beszélgettünk róla, de végül mégsem vágunk bele.

Egy korszak lezárult az életünkben, és csak a cirkuszos ember tudja, hogy milyen nehéz döntés volt ez nekünk. Talán a legnehezebb egy artista életében. És ezekben a napokban még csak nem is sejtettük, hogy az életünkben és a szakmánkban hamarosan egy teljesen új fejezet kezdődik.

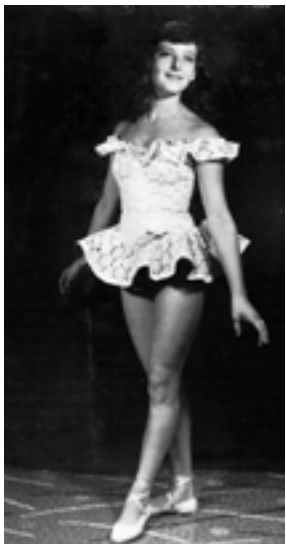
Perzs forgatás Ilivel, Fővárosi Nagycirkusz (1978)

Deszka lível, Liana, Nando & Rinaldo Orfei (1966)

Három Sallai, Fővárosi Nagycirkusz (1953)

Ilúke (1958)

Esküvőnk (1963)

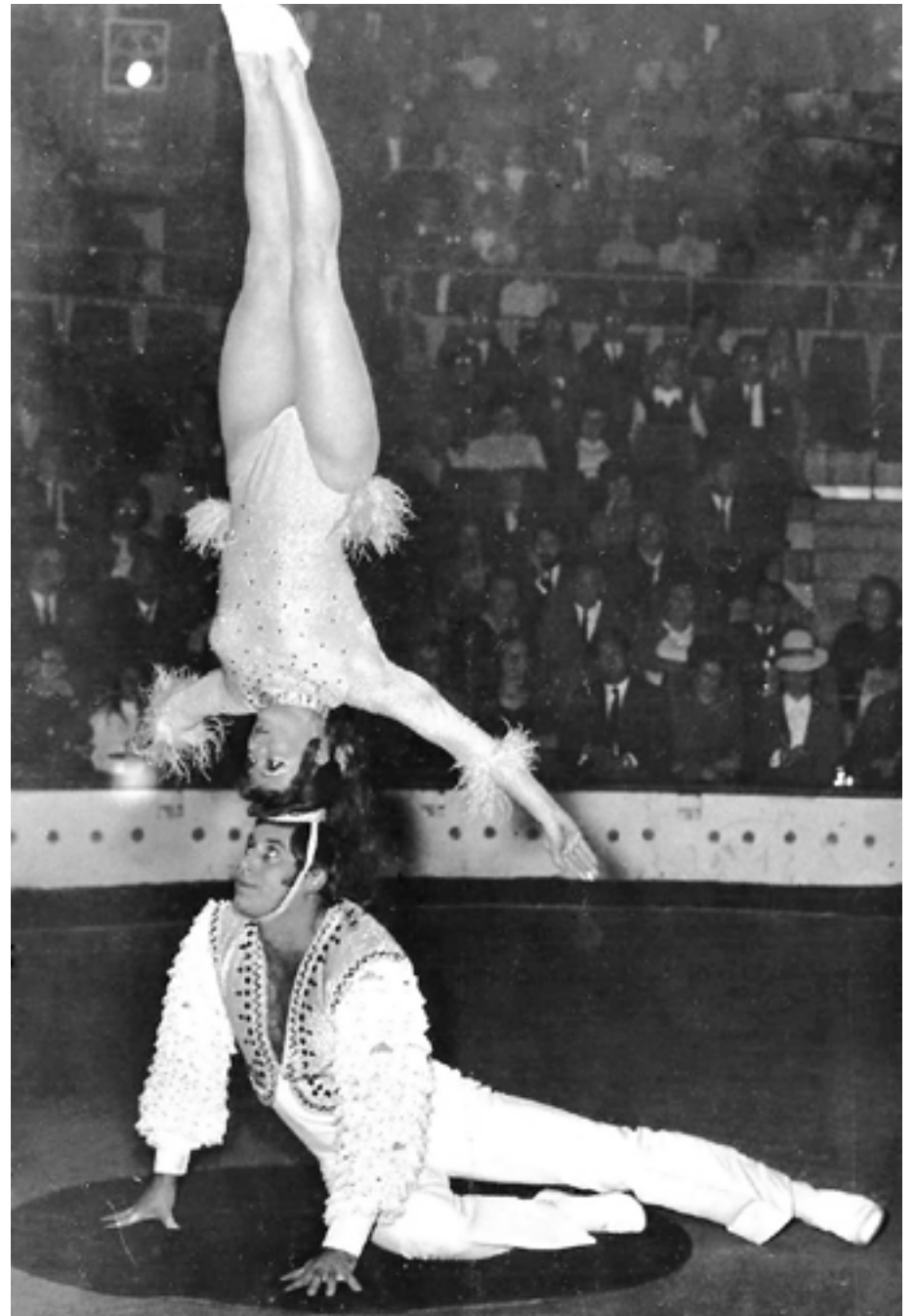
Perzs gyertya kopfstand, Fővárosi Nagycirkusz (1978)

Három Generáció - Fővárosi Nagycirkusz Gála - Ili, Apám és én (1985)

4. Monte-carlo Nemzetközi Cirkuszfesztivál finálé, 1977

Japán forgás gyertyában, Fővárosi Nagycirkusz Gálaműsor (1978)

HARMADIK
FEJEZET

NEKEM A FŐVÁROSI NAGYCIRKUSZ EGY SZENTÉLY

Mindig nagyon közel állt hozzám a Fővárosi Nagycirkusz. Mondhatom, hogy az udvarán nőttem fel, hiszen gyermekkori emlékeim is kötődnek az épülethez. Például, amikor apám felépőként dolgozott, én pedig kisgyerekként patkányokkal vívtam csatát az udvarán, vagy eszembe jut még az is, amikor „reklám gyerekek” voltunk Panni húgommal és a pónifogaton utasként kocsikáztunk az állatkertben. A fogat hajtója, a cirkusz akkori gondnokának a fia volt, ezért szállhattunk fel, úgymond „kedvesinálónak”. Évekkel később, fiatal artista koromban a legnagyobb vágyam volt fellépni a porondján. Ez teljesült is, hiszen gyakorlatilag innen indult a pályám, ahogy korábban már említettem, 1960. május elsején. Később az esküvőnk is itt volt. Azt azonban álmomban nem gondoltam volna, hogy egyszer az igazgatója leszek!

Miután megtörtént Ili balesete, és meghoztuk a végleges döntést arról, hogy befejezzük az artista munkát, ajánlatot kaptam Budai Imrétől, a Maciva akkori igazgatójától. „Három lehetőség van – mondta –, választhatod a Macivánál a nemzetközi, vagy a művészeti osztály vezetését, illetve lehetsz a Fővárosi Nagycirkusz igazgatója.”

Budai biztosított róla, hogy a feleségemnek is lesz helye mellett, mert tudta, hogy mi ketten elválaszthatatlanok vagyunk. Nem bólintottam egyik ajánlatára sem azonnal, időt kértem, végül Iliivel közösen döntöttünk.

Miért gondoltam, hogy képes lehetek vezetni a Fővárosi Nagycirkuszt? Mert valójában semmi újdonságot nem jelentett, hiszen cirkuszban nőttem fel, artisták és az állatok között. Igaz, hogy ez az épület nagyobb, meg kőből is van, de legalább nem kell annyit idegeskedni, ha fúj a szél és esik az eső. A sátor miatt mindig ag-

gódtunk, amikor rossz volt az idő. Vezetői tapasztalatom is volt, hiszen több alkalommal bíztak rám turnékat. Mindenezek ellenére, mégis életem egyik legnehezebb pillanata volt, amikor kineveztek igazgatónak. Emlékszem, ahogy az ünnepélyen az artisták a Fővárosi Nagycirkusz nézőterén ültek, a manézs közepén, egy asztalnál pedig a „nagy emberek” foglaltak helyet: ott volt Budai, a Maciva szakszervezetének képviselői, na meg a párttitkár. A terv szerint hátulról kellett bejőnnöm, a porond elejére. Miközben sétáltam, belém nyilallt az érzés: „Egyedül vagyok!” Egészen eddig a pillanatig, sosem mentem Ili nélkül a porondra, ezt szoktam meg, az életem részévé vált az, hogy „együtt”. És most nem volt ott, mert ő a nézőtéren ült. A fene se gondolta volna, hogy ez ilyen nehéz lesz! Bennem is csak akkor tudatosult, amikor szétnyílt a függöny, és ott álltam, egyedül.

A hétköznapiakban természetesen megmaradt az egységünk, hiszen Ili velem dolgozott és együtt maradhattunk a cirkusz világában. Amikor igazgatóként elkezdtem a munkát, nem hittem, hogy mostantól lesz csak szuper a Fővárosi Nagycirkusz és minden, ami korábban történt, rossz volt. Hogyan is gondolhattam volna ilyesmit, hiszen egy kész cirkuszba érkeztem, ami idáig is működött, és az igazgatócsere ellenére a munka ugyanúgy ment tovább, a dolgozók is megmaradtak.

Nekem a Fővárosi Nagycirkusz egy szentély.

Az első igazgatói munkanapomtól kezdve azért dolgoztam és azért dolgoztunk Iliivel, hogy a magyar cirkuszművészet megőrizze a nemzetközi hírnevét. Akárcsak artista korunkban, most ebben a pozícióban is a maximumot akartuk kihozni magunkból. Való igaz, hogy már nem mi mentünk be arra az öt percre a manézsba, viszont azt a kétórás műsort én küldtem be, és ezért nem lehetett benne hiba: akkor szólaljon meg a zene, amikor meg kell szólalnia, és pont abban a pillanatban történjen a fényváltás, amikor ideje van! Ha bármikor,

bármilyen probléma történt, azt soha nem úgy könyveltem el, hogy mondjuk a világosító hibázott. Inkább úgy éreztem, hogy közösen rontottuk el, és magamat hibáztattam, hogy miért nem figyeltem oda jobban! Minden munkából kivettem a részem. Gyakran előfordult, hogy - bár volt rá ember - én mentem az előadásban fellépő állatokért a csapi határra, nehogy probléma legyen a papírokkal. Bizony, sokszor jó volt, hogy ott voltam, mert így mindig biztosan megérkeztek az állatok.

Ha az ember cirkuszban nő fel, artistaként dolgozik, és végül igazgatói pozícióba kerül, attól még legbelül ugyanúgy cirkuszos marad. Vagyis, egészen máshogy figyeli a cirkuszban dolgozókat. Engem nem lehetett átverni. Mondok is erre egy példát. Amikor a légtornász produkció miatt hálót kellett építeni, azonnal láttam, hogy a porondosok közül ki a link, mert az állt a „kereszthez” (31). Itt kell ugyanis a legkevesebbet szerelni. Nekem nem lehetett „félredumálni”, rögtön észrevettem az illető munkához való hozzáállását abból, hogy ki hol állt, amikor feladat volt. Persze, azért próbálkozások még így is voltak.

Előfordult, hogy jött az artista és panaszkodott, hogy kibicsaklott a bokája, és ezért nem tud egy játszónapon háromszor fellépni, csak egyszer. „Ilyen nincs, fiú! - mondtam neki - Artista voltam, ezért pontosan tudom, mit lehet és mit nem. Tudom, ha fáj valami, az még rosszabb munka közben. Viszont, ha egy előadást meg tudsz csinálni, akkor megy a többi is. Vagy ne dolgozz!”

Emlékszem egy másik esetre is, amikor egy perzsés artista már az elején próbálta elmagyarázni, hogy nem tudja a három előadást vállalni, mert nem bírja a nyaka. „Látod ezt? - mutattam a „Két Krisztóf” perzsés fotóra. - Az ott én vagyok, igen az, aki tartja a rudat!” Na, erre rögtön meggondolta magát, és nem alkudozott tovább.

Olykor még az oroszokat is fel kellett világosítanom, hogy ne keverjenek össze egy dél-amerikai üzletemberrel, mert annak min-

dent el lehet adni. Eszembe jut most az a vízi cirkuszos turné, ahol probléma volt az állatokkal. A műsorban voltak hüllők, kígyók meg krokodilok, és az idomár arról győzködött, hogy milyen sokat kell fizetni az állatok miatt. „Hagyd őket Oroszországban, és veszek vagy bérlek helyettük másikat” - ajánlottam neki, de ő kitartóan próbált érvelni: mint mondta, azért nem jó ötlet ez, mert az új hüllőket még be is kellene tanítania. „Jana, hogy akarsz te kígyót idomítani?” - kérdeztem tőle, mert pontosan tudtam, hogy a hüllőket nem lehet tanítani. Nem lehet nekik megmagyarázni, hogy „Te most ide vagy oda ússzál”, és hiába hívom, nem fog odajönni hozzám. A krokodilnak egyszerűen be kell kötni a száját, nehogy megharapjon, a kígyó pedig nem bánt. Így lehet velük dolgozni.

Mivel artisták voltunk, mi még azt is észrevettük, ha valakinek piszkos volt a „játszó cipője” (32). Adtunk az artistának festékes sprayt, hogy fújja le, mielőtt a porondra lép, mert a közönség elé nem megyünk piszkosan, sem kopottan. Ezt egyébként egy kívülről érkezett ember - vagy, ahogy mi hívjuk „külsős” - nem fogja észrevenni. Még akkor sem, ha minisztériumból nevezik ki igazgatónak.

Mindig úgy kezeltem a Fővárosi Nagycirkuszt, mintha a sajátom lett volna. A műszakkal együtt felügyeltem, hogy minden rendben legyen. Kéthetente felmentem a kupolába ellenőrizni a kötéseket, hogy nincs-e súrlódás valahol. Csak akkor hagytam ott kis időre, amikor külföldre utaztam, igaz, akkor is valamilyen cirkuszos ügyben voltam távol. „Jobban vigyázzatok a házra, mint amikor én itt vagyok!” - mondtam a kollégáimnak az indulás előtt és tudtam, hogy minden rendben lesz. Teljesen nyugodt lehettem, hiszen Ili is itt volt. Úgy is hívták őt a háta mögött, hogy „a nő, akinek három szeme van”. Azért három, mert kettő, amivel előre néz, egy pedig, amivel hátra figyel és nincs olyan dolog, amit ő ne venne észre.

A cirkuszban fegyelem volt. Viszont, amikor kellett, elnéző is tudtam lenni. Egyszer például észrevettem, hogy az egyik porondos

(33), egy olyan napon, amikor három előadást játszottunk, sűrűn átjárkál a szomszédba. (Akkoriban ott volt a kocsmá). A második előadás végére már eléggé részeg lett. Adtam neki kétezer forintot és azt mondtam: „Menj vissza és igyál még annyit, amennyit ebből a pénzből tudsz. Utána eredj haza és aludd ki magad! Aztán majd holnap beszélgetünk.” Miért csináltam ezt? Mert az utazó cirkuszok világában megtanultam, hogy a műszaki dolgozók között előfordulhat ilyen probléma, viszont nagy szükség van a sátrat felépítő emberekre, mert ők azok, akik éjjel vagonokba pakolnak, és ha kell, gyakran vezetnek el a félős lovakat az állomásról a cirkuszba. A mi időnkben nehezebb volt a soruk, mert a hat négyzetméteres lakókocsijukban minden luxust nélkülöztek, sőt, még világításuk sem volt. Többen közülük az alkohol után nyúltak „lazításként” és gyakran berúgtak. Ha ezért kirúgja az igazgató az embereket, akkor holnap ki fogja levetni a karót? Ki építi fel a sátrat? Én úgy gondolkodtam, hogy többet érek, ha azt mondom az illetőnek: „menj haza, pihend ki magad és holnap majd beszélgetünk”. Aztán persze ez a beszélgetés arról is szólt, hogy ha még egyszer ilyesmi előfordul, ki lesz rúgva. Volt olyan porondos kolléga, akivel a huszonnégy éves igazgatóságom alatt két évekenként el kellett beszélgetnem.

Tudomásul kell venni, hogy az embereknek megvannak a saját hibáik. A cirkuszosok világa már csak ilyen. Mivel az egész életemet artisták között töltöttem, ezért abban a szemléletben nőttem fel, hogy törődniük kell a cirkusszal és vigyáznunk kell rá. Igazgatóként, ha észrevettem, hogy egy tábla kicsit ferde, szóltam az illetősnek, és nem vártam meg, amíg más is észreveszi.

Az „ültetős” néniknek portörölő rongyot adtam a kezébe, hogy előadás előtt fél órával tegyék rendbe a saját területüket a nézőtéren, törölgessék át a székek karfáit is. Kértem tőlük, hogy nyitott szemmel járjanak, és ha bármit észrevesznek, például, hogy egy ülés nem csukódik fel rendesen, szóljanak a nézőtéri felügyelőnek, ő pedig majd

tovább jelzi a hibát a műszaki vezetőnek. És igen, gyakran bementem ellenőrizni, hogy portalan-e az ülés. Istenem, milyen nehezen cseréltettük le azokat a székeket, kuporgattuk rá a pénzünket!

Abban az időben nagyon meg kellett gondolni, hogy mire költünk, ezért idősen néniket alkalmaztunk, ők voltak az úgynevezett „nézőtérisek”, akik nyugdíj mellett dolgoztak. Figyeltük a munkájukat, hogyan kísérik helyre a vendéget, és mit tesznek akkor, amikor előadás közben feláll a mama és a mosdóba viszi a gyerekeit. Akinél észrevetük, hogy idegesebb és durván szólt a nézőkhöz, attól elköszöntünk.

Mindenre figyelnünk kellett, bizony még a zenekarra is, hiszen a közönség mindig csak azt az egy műsort látja, vagyis nem lehetett lazálni, úgy kellett dolgozni, hogy minden egyes előadás tökéletes legyen. Mentségükre legyen mondva, egyáltalán nem könnyű a cirkuszi zenészeknek, hiszen öt hónapon keresztül kétszázötven előadásban mindig ugyanazt játszani nagyon unalmas lehet.

Később, ahogy fejlődött a világ, már segítségemre volt a videótechnika is. Kamerákat helyeztünk el a cirkuszban, és az irodámban monitoron keresztül felügyelhettem, hogy minden rendben megy-e kint. (Természetesen a kollégák tudtak a kamerákról.) Jobb is volt így, mert mindenki odafigyelt magára, és már nem kellett olyanként szólni a porondosoknak, hogy „Ne vakard az orrod, ha a manézsbán várakozol!” Összetett dolgok ezek. Ma már azt mondom, talán nem is kellett volna ennyire résen lennünk. Talán nem. Viszont mi csak így tudtunk dolgozni, mert fontos volt, hogy jól működjön a Fővárosi Nagycirkusz!

Nekem nem volt munkaidőm. Nem számított, hogy szünnap van éppen - a mi időnkben ez hétfő és kedd volt -, mert általában akkor is bent voltam. Akárcsak a szombati és vasárnapi előadásnapokon, mert a hétvége miatt üres volt az iroda, de fontosnak tartottam, hogy mégis ott legyen valaki. Ha kellett, fizetős napokon tolmácsként segítettem a gazdasági vezető és a pénztáros kollégák

munkáját, hogy szót értsenek a külföldi artistákkal. Akkor is ott voltam, ha valaki megsérült és orvoshoz kellett kísérni. Aztán, ha úgy alakult a helyzet, autóval indultam a mentő után, hogy a kórházban is tudjak segíteni a tolmácsolásban. Pontosan tudtam, milyen sokat jelent ez, hiszen amikor artistaként a lumbágóm miatt orvoshoz kerültem külföldön, engem is mindig elkísért valaki az adott ország cirkuszától.

Az elsők között szereztem tudomást arról is, ha véletlenül becsúszott egy nemkívánatos terhesség. Nekem mondta el az illető artistanő, mert szüksége volt segítségre. Furcsa, hogy ilyesmi történik a cirkuszban, igaz? Pedig ez az élet.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért én csináltam mindezt? A válasz nagyon egyszerű. Abban az időben annyira kevés volt a Fővárosi Nagycirkusz pénze, hogy nem tudtunk sok embert alkalmazni. Pláne ilyen rendkívülinek számító helyzetekre. Úgyhogy, amikor segíteni kellett, akkor jöttem én és Ili. Igazság szerint, ez akkoriiban hozzá is tartozott a Fővárosi Nagycirkusz „imidzséhez”.

Egy-két különlegesebb esetre még most is emlékszem. Második alkalommal szerepelt nálunk a „Kukesz” nevű illuzionista, akinek egyik nap rosszul lett a felesége. Bevitettem a Honvéd kórházba, és mivel az oroszokon kívül más nyelvet nem beszélt, végig mellette maradtam, és tolmácsoltam a vizsgálatok alatt. „Pityu, most már többet tudsz rólam, mint a férjem!”- mondta nevetve.

Egy másik alkalommal, amikor szintén egy artistanőt kísértem a kórházba, majdnem én lettem rosszul. A történethez tudni kell, hogy nem bírom, ha valaki vérzik. Rosszul leszek a látványától. A világhírű idomár, Lyudmila Shevchenko, akit mi csak Ludának szólítottunk, két állatszámot mutatott be, közösen a férjével. Az egyikben kis állatokkal dolgozott, a másikban pedig tigrisekkel. A premier szépen lement, de a szombat délelőtti előadás előtt történt egy bal-

eset: Luda rossz mozdulattal adta oda a medvének a kekszét, és az állat véletlenül leharapta az idomárnő egyik ujját. Dőlt a vér, hívtuk a mentőt, irány a Baleseti kórház. Mivel Luda férjének a következő előadás miatt maradnia kellett - semmiképpen nem hagyhattuk ki az állatszámot, hiszen velük volt hirdetve a műsor -, ezért én mentem a kórházba. „Mit csináljunk az ujjával? - nézett rám az orvos - Megpróbálhatjuk visszavarni, de kilencvenkilenc százalékkal eséllyel minden kezelés ellenére üszkösödni fog, és a vége úgyis az lesz, hogy le kell vágni”. Lefordítottam mindent Ludának. „Vágják le nyugodtan, úgyis van belőle tiz!”- válaszolta az orvosnak. Piszok kemény csaj volt! Elkezdték a kisműtétet, én pedig továbbra is bent maradtam tolmácsként. Igen ám, csakhogy a vér látványa miatt sápadni kezdtem. „Nyugodj meg, Pityu, semmi baj, ülj le!”- szólt Luda, mert szegénykém értem aggódott, miközben az ő kezét műtötték!

Ezt az esetet leszámítva egyébként hál'istennek, nagy baleset nem történt az igazgatóságom alatt. Kisebbség előfordultak, de olyankor sincs megállás, a műsor megy tovább. Ha az artista a saját lábán ki tud sántikálni, akkor kijön és kész. Ezért is kell a következő fellépőnek egy számmal korábban készen lenni, és a függöny mögött, az úgynevezett „befutóban” várakozni. De beugorhatnak a bohócok is, hogy segítsenek a nézők figyelmét elterelni. A földszinti folyosón az utolsó előtti, „hetes” számú öltöző volt a bohócoké. Egyrészt azért, mert nekik kellett a legtöbbet öltözniük, másrészt pedig, ha bármi rendkívüli történik, minél közelebb legyenek a porondhoz, és színre tudjanak lépni az előadás bármely pillanatában! Az állatszámok miatt gyakran jártak nálunk ellenőrök. Az egyik ilyen alkalom nagyon emlékezetes maradt számomra. Történt ugyanis, hogy kaptam egy értesítést, miszerint külföldről állatjóléti bizottság érkezik hozzánk. A Fővárosi Nagycirkuszban éppen a híres osztrák Theodor Streicher és családja szerepelt a csimpánzakkal. Jeleztem nekik, hogy hivatalos vendégek várhatók, mire ők

csak annyit kértek, ha éppen ebédidőben érkeznének az ellenőrök, akkor egyenesen a lakókocsihoz kísérjem majd őket. A három látogató hölgynek leesett az álla és még a szavuk is elállt a látványtól. Az egyik csimpánz az étkezőasztalnál ülve "emberi" méltósággal és ügyességgel bontotta ki a keféres fóliával zárt doboz tetejét, és kezdte elegánsan, élvezettel kanalazni a finom csemegét. Semmi különös nem volt ebben, hiszen a Streicheréknél a csimpánzok is családtagok voltak. Azért is szeretem ezt a történetet, mert tökéletesen példázza, hogy a cirkuszosok kapcsolata az állataikkal bőven túlmutat azon, ami a köztudatban elterjedt.

Mindig jól aludtam igazgatóként. Még akkor is, amikor egyébként tele voltam problémával. (Mondjuk, ha nagyon ideges vagyok, most is álmos leszek.) Ezt csak azért mondom, mert problémánk akadt bőven. Milyen problémák? Például, amikor Ilivel átvettük a cirkuszt, még volt tánckar, és a táncosnők a cirkusztól kapták a harisnyájukat. Ezek a harisnyák nagyon könnyen elszakadtak, pénzünk viszont nem volt, úgyhogy Ilinek kellett kézbe vennie a tűt meg a cérnát. Nincs ezen mit szépíteni, ilyen időket éltünk: az igazgató feleségének kellett megvarrnia a táncos lányok harisnyáját, mert az igazgató úr nem tudott újakat venni.

A helyhiánnyal is állandóan küszködtünk, ugyanis nem tudtunk nagyobb adag takarmányt tárolni. A műsorok miatt viszont előfordult, hogy egyszerre több „állatfellépőnk” is volt, ami huszonöt-harminc bála szénát is jelentett naponta. Kicsit macerás volt, de ezt is megoldottuk. A cinkotai telepen, hangárban tudtuk tárolni, amire szükségünk volt, a cirkuszban maximum kétnapnyi ellátmány lehetett. Időnként abból is adódtak problémáink, hogy az állatok előírt norma szerinti etetéséhez nem mindig állt rendelkezésünkre megfelelő fajtájú zöldség vagy gyümölcs. Ma már persze nevetek ezeken az emlékeken, pedig akkor komoly veszekedések voltak amiatt, hogy télen nem terem nálunk friss eper, hiába kelle-

ne a medvének. Annyit tehettünk, hogy igyekeztünk mindig jó előre tervezni, ezért már márciusban tudtuk, hogy mi lesz a műsorunk következő télen és nyáron, így volt lehetőség korábban megvennie mindent a beszerzésekért felelős kollégának, Németh Gábornak. Ezzel a lépéssel sokat spóroltunk, hiszen, ha Gábor idő előtt ment a termelőhöz, akkor még jó áron le tudta kötni a szénát. Szeptemberben vagy októberben már a dupláját kellett volna kifizetnünk.

Mindezekkel persze nem azt akartam mondani, hogy a cirkusz igazgatójának az év 365 napján problémája van. Dehogy! Akadtak olyan időszakok is, amikor az égvilágon semmi dolgom nem volt, csak néha belenéztem az előadásba, csináltam egy-két ellenőrző kört, és ha mindent rendben találtam, nyugodt voltam. Az igazgató szemének mindent észre kell vennie.

Amikor átvettem a Fővárosi Nagycirkuszt, olyan szegények voltunk, mint a templom egere. Akkoriban távlati tervekről szó sem lehetett, eszünkbe sem jutott ilyesmi. Azt tudtuk, hogy műsort kell csinálni, a pénzünk meg annyi volt, amennyi jegyet eladtunk. Csak azt tűztük ki célul, hogy túléljünk valahogy.

1988. április elsején lettem cirkuszigazgató, 1989-ben pedig megtörtént a rendszerváltás. Budai, a Maciva akkori igazgatója felmondott és elment. A legnagyobb káosz korszaka következett.

„Mégkaptad a cirkuszt, nem lehet, hogy nálad zárják be!” ez a gondolat kísért végig a huszonnégy éves igazgatóságom alatt. A Fővárosi Nagycirkusz vezetőjeként az volt a feladatom, hogy a cirkusz műsorának összes költsége - az artisták, a rekvizitek és az állatprodukciók utaztatása, ellátása, valamint a műsor reklámja -, beleférjen a jegyár bevételbe. Központi támogatásból csak a ház dolgozóinak a bérét, annak járulékait és a közüzemi díjakat fizethettük. Nem kis feladat volt ez! Ráadásul a kezdeti időszakban még az is nehezítette a dolgomat, hogy a magyar artistáknak nem volt annyira fontos a Fővárosi Nagycirkuszban dolgozni. Örültem, ha eljött és fellépett például a Kisfaludy csoport. Ha azt mondták volna, hogy az obermannak ki van ficamodva a bokája és nem tudnak dolgozni, akkor sem történik semmi, hiszen az „artista státusznak” köszönhetően állandó fizetésük volt, vagyis ugyanannyit kaptak, amikor nem dolgoztak, mintha felléptek volna.

Abban az időben könnyebb volt az artisták élete olyan szempontból, hogy a fenntartónk, a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat státuszt és kiszámítható havi fizetést adott nekik, vagyis stabil háttérrel. Persze, nem mindenkinek volt ez előnyös, hiszen amíg egyeseknek kevesebb munkával is megélhetést biztosított, addig a jó artistáktól sokat vontak le a külföldi fellépések után, hiszen ők többet dolgoztak, folyamatosan szerződésben voltak. Ez úgy nézett ki a gyakorlatban, hogy csakis a Maciva köthetett szerződést, ha például eladott egy artistát kétszázötven márkáért, akkor ebből a vállalatnak ki kellett számolnia az artista fizetését és annak a vonzatait forintban, ez volt az úgynevezett kalkuláció. Az államilag megállapított „másodosztályú

napidíj” előre meghatározott százaléka lehetett végül az artistáé. Ez körülbelül huszonöt-harminc márka volt, az eredeti kétszázötvenből. Ha az artistának volt lakókocsija és autója, akkor pluszban kapott még lakáspénzt is, ami az előre kalkulált „hotelköltség” húsz százaléka volt. Vagyis az artista által megkeresett pénz nagyobb része a Maciváé maradt. Szép összegnek számított ez a hetvenes években, amikor úgymond „valuta éhes” volt a magyar állam. A Maciva ugyanis komoly felárral tudta eladni a külföldön dolgozó művészek munkája után kapott valutát a Magyar Nemzeti Banknak.

Sokszor problémánk akadt a kalkulációval. Ha például egy angol kis cirkusz által ajánlott gázsiból az előzetes számítások szerint nem jött ki az artista fizetése, plusz a törvényileg előírt napidíj, akkor ez rossz üzlet volt a Macivának, és nem akarta elengedni az artistát. Ha valami oknál fogva a vállalat mégis aláírta a szerződést, akkor ez bizony nekik lett ráfizetéses, pedig a Macivának nagyon kellett figyelnie a bevételeire. Mivel azonban minden artistának vágya volt külföldre utazni és más országban dolgozni, ezért ez állandó vitát okozott az irodában.

Ha már itt tartunk, meg kell még említenem a „pontozást” is. Ez azt jelentette, hogy az alaphavi fizetés mellett az artisták minden előadás után kaptak egy „pontot”, amit gyűjteni kellett, és egy bizonyos pontszám után járt csak a plusz fizetés, vagy, ahogy mi hívtuk „tuli”. Persze ez a pontszám jó magas volt, kétszáz, kétszázötven, és igazság szerint, itthon dolgozva ezt nem is nagyon lehetett elérni.

Mindezeknek köszönhetően egy idő után megállt a fejlődés, és kinőtt egy olyan artista társadalom, akik úgy gondolták, „Engem úgysem vesznek meg nyugatra, de nem baj, mert majd a Maciva úgyis beoszt valahova, oda meg jó lesz ez a régi kosztüm is!”. Egyszerűen nem voltak motiváltak a fejlődésre. Átvettük a szovjet tapasztalatokat, csak nem úgy, ahogy kellett volna, vagyis egy kicsit bután. Az egyik nagy különbség az volt, hogy amíg Oroszország-

ban előadásonként fizették az artistákat, addig nálunk játszónaponként. A másik pedig, hogy az oroszoknál különbséget tettek a fizetésben is: amíg az egyik artista tíz rubelt kapott egy fellépésért, a másik százat, vagyis tízszer többet. Nálunk viszont egyforma volt a napidíj, ráadásul az állatapoló és a sztárartista majdnem ugyanannyi pénzt kapott. (Annyi differenciálás azért volt, hogy 1750 forint volt a legalacsonyabb fizetés, a legmagasabb 3000, ezt tudom, mert utóbbit kaptam én is. Viszont így, artistaként csak 1250 forinttal kerestem többet havonta, mint az állatapoló, aki nem dolgozott a porondon.)

Az alapszerződésben egyébként azt is rögzítették, hogy a Maciva bárhova küldte az artistát oda mennie is kellett. A külföldi munkának érthetően mindenki örült, mert a kinti napi díj a levonások ellenére fontos volt, abból megéltünk, és aki odafigyelt, még haza is tudott hozni belőle. Sőt, ha bejött egy több éves szerződés, akkor hazaérkezve, az artista akár egy lakást is tudott venni a külföldön megkeresett gázsijából. Nagy hajtóerő volt az, ha jó vagy, Németországba is elkerülhetsz, de nem mindenkit vittek külföldre. Eladni, úgymond „csereprogramban” az exszocialista országoknak lehetett csak, ami úgy nézett ki a gyakorlatban, ha jött egy harminc főből álló orosz társulat, akkor egy harmincfős magyar csapat ment ki helyettük. Viszont nyugatra eladni már akkoriban sem lehetett, mert az innen érkező cirkuszigazgatók bizony megfontoltan válogattak a produkciók között, és nem vettek meg akármit. A Krone, a Knie, vagy a Benneweis cirkuszoknak nem lehetett azt mondani, hogy „itt van, ezt vihetitek”, mert az igazgatók maguk döntötték el, hogy mi kell nekik. Kevesen voltunk olyan magyar artisták, akiknek szerződést ajánlottak, de köztük minket is, a „Két Kristóf” mindig vinni akarták. Volt is ebből konfliktusunk bőven, mert persze, ha valakinek nem sikerült a szerződés, akkor a művészeti osztály vezetőjétől a nemzetközi osztályig, mindenki hibás volt.

„Én egy jó produkció vagyok, és engem nem tudnak sehova eladni?!” - ez volt a mondané, és ez a mentalitás sajnos a mai napig tartja magát. Egyszerűen nem értem, miért nem fogják fel sokan, még ennyi év után sem, hogy az vásárol, és az dönt, akinél a pénz van. Régen is azt vallottam, hogy artistaként olyanok vagyunk, mint a picacon a kofák, akik kiteszik a portékájukat. Aztán ebből választ majd a vevő, és ha nem tetszik neki az árum, dönthet úgy, hogy máshol vásárol. Én pedig nem mondhatom azt, hogy „márpedig, az istenit, az enyémet vegye meg!”, mert nem kényszeríthetem.

A Maciva nélkül egyébként egy lépést sem tehattünk. Azért sem, mert az akkori törvények szerint, az artista csak akkor utazhatott külföldre, és addig tartózkodhatott kint, ameddig az útlevelében erre engedélyt kapott. Ezt az engedélyt „ablaknak” hívtuk, ami tulajdonképpen egy négyszögletes pecsét volt a beleírt tartózkodási időre vonatkozó dátummal. Ezt úgymond „privát” nem lehetett megkapni, csak a vállalat tudta hivatalosan intézni, a belügyminisztériumi kapcsolataink keresztül.

Sok küzdelmem volt a Macivával és soha, egy pillanatra sem tántorított el a vitáktól, hogy egy nagyvállalattal álltam szemben, amely rendelkezett művészeti osztállyal, rendezőkkel és nemzetközi ügyintézőkkel. Kezdetben egy egész emeletük volt a Báthory utca 10-ben.

Egy időben, mivel én voltam az artisták szakszervezetének az elnöke, jobban beleláttam a dolgokba, és nem értettem, ha a vállalat még az állami támogatást is megkapja, azt az összeget mire költi, és miért nem adnak belőle az artistáknak is. Később, az igazgatói székben töltött huszonnégy évem alatt is folyamatosan azt éreztem, hogy van ugyan egy felettes szervünk, de a problémáknak soha nincs felelőse. Hiába voltam a cirkusz vezetője, teljességgel a költségvetésbe nem láttam bele, és azt sem tudtam, mennyibe kerül a Fővárosi Nagycirkusz egy napja. Tudtam, hogy mennyibe

került a műsor, és mondjuk még a dolgozók bérét is ismertem, valamint a közüzemi díjakat is ki tudtam kalkulálni a számlák alapján, de teljes képet sosem kaptam a cégtől. Az viszont tény volt, hogy bevételt csak a Fővárosi Nagycirkusz hozott, minden más csak vitte a pénzt.

Nem titok, hogy igazgatóként nagy vágyam volt elszakadni a Macivától. Azt akartam, hogy függetlenek legyünk a fenntartó vállalatától. Igen ám, csak hogy ez egyenesen a bukását is jelentette volna a cégnek, hiszen valós funkció nélkül marad. Végül, sajnos nem sikerült a tervem, úgyhogy maradtak a konfliktusaink a Maciva akkori igazgatójával, Varjasi Lászlóval. Az idők folyamán komoly érdekellentéteink voltak, sőt, még olyan is előfordult, hogy egymás konkurensei lettünk. Ez leginkább akkor érződött, amikor a Felvonulási térre akarták hozni a világhírű, olasz Medrano Cirkuszt. Ez azért volt fontos a cégnek, mert bevételt ígért. „Akkor most én is bemegyek az illetékes önkormányzathoz, hogy megfúrjam ezt a dolgot!” - mondtam Varjasinak, mert egyszerűen nem hagyhattam, hogy ilyen közel álljon egymáshoz két nagycirkusz, hiszen pontosan tudtam, hogy a világhírű Medrano nézőket vitt volna el tőlünk, az egyébként is nehéz helyzetben levő Fővárosi Nagycirkusztól.

Sikerrel jártam, az olasz cirkusz végül nem kapta meg a Felvonulási teret, helyette távolabb, az akkori Kisstadionnál helyezték el őket. Tudtam, hogy az olasz cirkusz szuper produkciókkal dolgozik, zsiráffal, fókával és öt darab elefánttal, úgyhogy nekem is nagyszabású műsorszámokra volt szükségem, hogy a nézők hozzánk jöjjenek inkább. Egészen Oroszországig utaztam a jégcirkuszért!

Köszönhetően az artista múltamnak, nagyon jóban voltunk az orosz igazgatónővel, aki felajánlotta, hogy a két, akkoriban futó előadásukból válasszak egy műsornyira való produkciót magunknak. Nagyon szegények voltunk, de azon a kis pénzen, ami rendelkezésemre állt, össze tudtam válogatni egy olyan jégcirkusz műsort, amilyen

sem előtte, sem utána nem dolgozott a Fővárosi Nagycirkuszban. Volt benne minden: az ugródeszka számtól a jégkocsi medvékig!

Kellett ez a jégcirkusz, életmentő volt, úgy is mondhatnám, hogy „gerenda volt nekünk az árvíz közepén”! Nem tévedtem, mert akkora sikere lett az előadásnak, hogy Húsvétkor, 1992-ben minden jegy elkelt, teltház volt a Fővárosi Nagycirkuszban! (Mindeközben a Medranonál olyan kevesen voltak, hogy bár egy hónapra kifizették a placcot, két hét után hazamentek.)

Küzdelmem az anyagiak miatt szinte folyamatos volt. Úgy éreztem, ha nem működünk megfelelően, bezárnak minket. Soha nem foglalkoztam a politikával, és az sem érdekelt, milyen kormány van éppen hatalmon. Azt viszont éreztem, sőt tudtam, hogy az éppen aktuális vezetésnek egyáltalán nem fontos a Fővárosi Nagycirkusz. Sőt, ki akarják nyírni, hogy aztán a területét visszaadhassák az Állatkertnek. Ki kellett találni valamit, mert tisztában voltam vele, ez az utolsó lehetőség, hogy a szép cirkuszunk megmaradjon!

Sok mindennel próbálkoztunk. Bementünk a minisztériumba, és elmondtuk, hogy kevés a pénzünk, az éves támogatás szinte semmire nem elég, hiszen inflálódik a forint. „Mit akarnak támogatást? Örüljenek, hogy ennyit is kapnak, mert nincs kiírva maguknak semmilyen támogatás a költségvetésben. Mi a maradékból, a megmaradt pénzből segítjük a Fővárosi Nagycirkuszt, örüljenek, hogy egyáltalán ezt kapják!” - mondta az akkori illetékes államtitkár. Ekkor szembesültem azzal, hogy mi tényleg egy púp vagyunk az ország vezetőinek hátán. Amikor elindult a privatizáció és mindent eladott az ország, különböző ötletek merültek fel a Fővárosi Nagycirkusz sorsát illetően. Volt, aki kaszinót, míg más szállodát akart csinálni az épületből. Még az épület eladása is felmerült, mint opció, de ez ellen kézzel-lábbal tiltakoztam. Olyan szarul álltunk, hogy miniszteri biztost küldtek ki a Macivához. Gyakorlatilag minden jogot elvettek a Maciva vezetőjétől, csak nekem maradt

meg az aláírási jogosultságom. A miniszteri biztos hölgy pedig mindent felügyelt. Hat hónapig volt velünk, és miközben végezte a munkáját, szépen „megmérgeztük” a cirkusszal. Mondjuk ez nem is csoda, hiszen, aki egyszer ide bejön és velünk marad egy picit, már másképpen vélekedik erről a világról. A miniszteri biztos sem járt előtte cirkuszban, de érezhető volt, hogy a nálunk töltött idő alatt megkedvelt minket. Ez nyilván annak is volt köszönhető, hogy látva a költségeinket világossá vált számára: itt senki nem lop, nem pazaroljuk a pénzt, ellenben mindenki kétszer annyit dolgozik, mint amennyit kellene. „Tudja, István, bent nálunk a hivatalban már beszédtema volt, hogy meg kellene szüntetni a cirkuszt. Azonban senki nem merte felvállalni ezt a lépést. Arra vártak, hát ha magától bezár. De ön ezt nem hagyta!” - mondta búcsúzáskor meghatóan a hölgy.

A belső énem mindig azzal küzdött, hogy ne kelljen koldulni, és soha ne legyünk kiszolgáltatva annak, hogy az éppen illetékes minisztérium ad-e pénzt vagy sem. A baj egyébként még a rendszer-váltás után kezdődött, amikor bruttosítani kezdték a fizetéseket, és ezzel egy időben meredeken csökkenni kezdett a nézőszám, így a pénzünk is kevesebb lett. A túléléshez nagy szükségünk volt az úgynevezett TAO (társasági adó) támogatásra. Nem titkolom, hogy egy mentőangyal lehetőségét láttam benne. Ez ügyben két alkalommal is volt megbeszélés a Miniszterelnöki Hivatalban. Ott voltak a színház igazgatók és én, a cirkusz részéről. (Tehát nem a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat, hanem a Fővárosi Nagycirkusz!) Minden erőmmel azon küzdöttem, hogy mi is regisztrálhassunk és befogadhassuk a TAO-t. Korábban kétszer is elutasítottak minket, igaz, akkor a Maciva kérvényezte. Megpróbáltam most egyedül, csakis Fővárosi Nagycirkuszként. A megbeszélésen azzal érveltem a pozitív elbírálásunkért, hogy mi ugyanúgy működünk, mint bármelyik színház, pontosabban olyanok vagyunk, mint egy

befogadó színház, hiszen nekünk nincsenek állandó művészeink, mi is mindenkit külön és műsoronként szerződtetünk. Bólintottak. Később a törvényben jól körbe is írták, az volt az érzésem, hogy félnek a magáncirkuszoktól, ezért van szükség túhegy pontosságú definiálásra, magyarul: a sátor cirkuszokat ki akarták zárni a támogatásból.

A parlament megszavazta a törvényt.

Mindent meg kellett tennem a Fővárosi Nagycirkuszért, hiszen nekünk, artistáknak ez a Nemzeti Színházunk! Bulgáriában egyébként volt nagyobb és szebb cirkusz. Igaz, a szófiaiak azóta teljesen le is égtek és nem építettek helyette másikat. „Magyarországon van egy kis cirkusz” - ez volt a mondás a háború után, és sokáig nem is törődtek vele, hiszen a nemzetközi köztudatban csak szép lassan jött fel a Fővárosi Nagycirkusz.

A nehézségek ellenére, minden tőlünk telhetőt megtettünk, ezért néha voltak jobb, úgymond „fellendülős” időszakok. A sikeres és népszerű műsoroknak köszönhetően lett plusz bevételünk, amiből kis lépésekkel, de tudtunk fejleszteni. Sokan nem is akarták elhinni, hogy ez megtörténhet, olyan hihetetlen volt, ismerve az anyagi háttérünket. Az ügyes gazdálkodásnak köszönhetően tudtuk például lecserélni a székeket, igaz nem mindegyiket, mert az első szektorra nem maradt pénz. (Szomorúan látom, hogy ez azóta is így van, nem cserélte le senki, mint ahogy a gépészet egy része is még a régi, pedig ma már húszszorosan több pénzből gazdálkodhat a cirkusz.)

A huszonnégy éves igazgatóságom alatt sok csatát megvívтам.

Több alkalommal is komolyan összeveszttem Persányi Miklóssal, az Állatkert akkori igazgatójával. Emlékszem, amikor bejött a stábjával, és elkezdte húzni a vonalat a cirkusz udvarán „Ez itt az állatkerté”. „Miklós ezt nem csinálhatod! - mondtam neki - Ha te ezt a részt elveszed, akkor én nem tudok kamiont behozni a cirkusz területére, mert nem fér el!” Istenem, milyen sokat veszekedtem

vele. Jó, hazudnék, ha azt mondanám, hogy soha nem csillant fel némi remény. Például, a kétezres évek elején már szó volt arról, hogy felújítják a Fővárosi Nagycirkusz épületét. Őszintén megmondom, ez lett volna igazgatói életem megkoronázása! Szerettem volna, hogy két és fél méterrel magasabbra emeljék a kupoláját, de a szakemberek gyorsan elhessegették ezt az álmomat. Azt mondták, ilyen jellegű felújítás nem lehetséges, mert a cirkusz épülete gyakorlatilag egy beton blokk, és a tetőrendszerének átalakítása többre kerülne, mintha új cirkusz épülne. Megegyeztünk abban, hogy lebontják, és készül egy új épület. Kiírták a pályázatot, amit megvásárolt három vállalkozó, darabját hetvenötezer forintért. Elkezdődött a tervezés. A főépítészt még Moszkvába is kivittem, megmutattam neki két kőcirkuszt - a Nikulint és a Bolshoi-t -, hogy élőben lássa és értse, mit hova kell tervezni és miért. Úgy éreztem, jól haladunk. Aztán egyik nap jött Varjasi úr egy hírrel: behívták a minisztériumba, és közölték velem, hogy azonnal fizessük vissza a pályázó vállalkozóknak a hetvenötezer forintot. Nincs felújítás, nincs építkezés. Lefűjták az egészet.

Derült égből villámcapásként ért ez a hír. „Nem rajtad múlt” - nyugtattam magam hogy ne saját kudarcomként éljem meg a történetet. Később, a fesztiválos műsorfüzetben azért megengedtem magamnak egy kis csipkelődős szöveget. Bár nem vertem nagydobra az új cirkuszi épülettel kapcsolatos terveinket, mert sosem tartottam fontosnak kifelé a szövegelést, mégis azt éreztem, hogy magyarázattal tartozom a nézőknek. Valahogy így szólt az a szöveg a műsorfüzetben: „Egy ígéretem teljesítettem, mert itt a fesztivál. Ugyanakkor sajnálattal kell bevallanom, hogy a másik ígéretemet nem tudtam valóra váltani. Megígértem Önöknek, hogy ebben az évben már a felújított, új Fővárosi Nagycirkuszba fognak jönni. Bár ezt a magyar cirkuszt szerető közönség is megérdemelné, azonban a kultúrával foglalkozó politikusoknak mindez sajnos kevésbé fontos!”

Hogy mi tartotta bennem a lelket ezekben az években? Cirkuszban született artistaként egész életemben a bizonyítási kényszer hajtott. Dolgoztam, és szenvedtem artistaként, hogy a produkciónk világszámmá váljon. Igazgatóként pedig azért küzdöttem, hogy sikeres legyen mindegy egyes bemutatott műsorunk, jól működjön, és helyén maradjon a Fővárosi Nagycirkusz. Gondolkodtam, mit lehetne csinálni, hogy felhívjuk magunkra a figyelmet. Be kellett bizonyítanom, hogy ez a cirkusz fontos, szükség van rá, mert szeretik a nézők! Ha mi, akkor, 1996-ban nem csináljuk meg a fesztivált, azt gondolom, ma már a Fővárosi Nagycirkusz csak egy emlék lenne.

FESZTIVÁLUNK

Kevesen tudják, honnan is indult a fesztivál és hogyan jött létre, mennyit kellett érte dolgoznunk, idegeskednünk és mekkora volt az anyagi kockázat, milyen nagy rizikót vállaltunk.

A kilencvenes évek végén úgy éreztük, azt várják tőlünk, hogy bedobjuk a törölközőt. A nemtörődomség és az a fajta hozzáállás, hogy „mit akarnak maguk, a minisztérium költségvetésébe nem férnek bele, örüljenek, hogy ennyit kapnak” azt sugallta nekem, hogy a sorsunk a saját kezünkben van. Azt éreztem, hogy a Fővárosi Nagycirkuszt már csak egy nemzetközi hírnevet robbantó, a világban elismerést kovácsoló fesztivál mentheti meg. Csak egy ilyen nagyszabású nemzetközi rendezvény hívhatja fel elég gyorsan a figyelmet arra, hogy a cirkusz igenis művészet, és itthon is szükség van rá.

Korábban még nem volt olyan sok fesztivál, mint most. Láttuk a nagyokat - a Monte-carlói és a párizsit -, de két lábbal álltunk a földön és tudtuk, hogy ez a színvonal nekünk elérhetetlen magasságban van. Az anyagi helyzetünkből kiindulva álmomban sem gondoltam, hogy ilyen minőségű, nemzetközi szinten is elismert fesztivált mi is képesek lennénk kivitelezni! Volt egy gyönyörű fesztivál Genovában, amit az olasz igazgató, Walter Nones csinált 1994-ben. Ezen a fesztiválon egyébként a fiam is fellépett, és nagyon büszke voltam rá, mert holtversenyben a világ egyik legjobb zsonglőrjével, Anthony Gatto-val ezüstöt nyertek. Ezt a fesztivált is megfigyeltük, aztán mérlegeltünk és elkönyveltük úgy, hogy illet sem tudunk rendezni, a fellépők ugyanis nagyon komoly honoráriumot kaptak. Később aztán megtudtam, hogy erre a fesztiválra még Walter Nones is keményen ráfizetett, de nem adta fel, és a következő évben újra megrendezte, egy kisebb sátorban. Ezt látva már nem tűnt annyira elérhetetlennek a fesztivál szervezésének vállalása, mondtam

is a Maciva vezetőjének, Varjasi Lacinak, hogy egy illet már mi is meg tudunk szervezni. Mivel artistaként több mint egy évet dolgoztam Nones cirkuszában, jó barátságban voltam vele, ennek köszönhetően pedig megengedte, hogy belenézzek a fesztivál költségvetésébe. Ott derült ki számomra, hogy a „sima” jegyár bevétel nem elég, az ilyen nagyszabású rendezvény pénzügyi tervezetébe bele kell vonni a televíziót is.

Mennyibe is kerül megszervezni egy nemzetközi fesztivált? Mondom a mi példánkat. Amikor Ilivel voltunk 1977-ben a Monte-carlói Nemzetközi Cirkuszfesztiválon, akkor kaptunk tízezer frank gázsit, ez volt a fellépő díjünk az útiköltséggel. Aztán az ezüst bohócért plusz kaptunk ötezer dollárt. És ez csak a mi gázsink volt a hetven produkcióból. Körülbelül ilyen pénzügyi magasságokban kell gondolkodni egy minőségi fesztivállal kapcsolatban.

A világ legjobb impresszáriója, Eduardo Murillo barátom viszont bátorított, mert nagyon jó ötletnek tartotta a budapesti fesztivált. Mondtam neki, hogy én is így gondolom, csak hogy nincs rá pénzünk. „Várj, utána nézek, hogyan lehetne megoldani” - mondta, nem sokkal később pedig már azzal keresett, hogy a japán, az amerikai és az olasz televíziós társaságok segítségével, a közvetítési jogdíjakból talán lehet elegendő anyagi fedezetet produkálni.

Nagyon kellett a külső segítség! Murillo elkezdte terjeszteni a fesztivál tervünk hírét. Beszélt róla Kínában, a Wuqiao-i Cirkuszfesztiválon, amelynek ő volt akkor a nemzetközi tanácsadója, majd elmesélte az öccsének is, aki Las Vegasból jelzett vissza: érdekli a dolog. Az orosz állami cirkusz szintén sokat segített nekem, mondhatom azt is, hogy szinte az egész igazgatói pályafutásom alatt mellettem álltak, és nagyon támogatták azt a törekvésemet, hogy meg kell menteni a Fővárosi Nagycirkuszt. Értették és átérték a nehézségeimet, hiszen több mint ötven kőcirkusz van az országukban. Sokat köszönhetek Franz Czeisler Tihanyi bácsinak (34) is. ”Meg

kellene hívni egy neves zsűrit, aztán publikáld a nevüket, mert ez fontos!” – tanácsolta, én pedig megfogadtam a szavait. Nagy öröm volt, hogy a szakma legnagyobbjai mondtak igent a felkérésünkre. A zsűriben ott volt többek között a világhírű Louis Knie (35), Tim Holst, Eduardo Murillo, Egidio Palmiri olasz igazgatók, Leonid Kostyuk és Ludmilla Yairova az orosz, LiXining a kínai, illetve Hideo Nakamura japán igazgatók. Magyarország színeiben Eötvös Gábor, valamint, természetesen, Tihanyi bácsi, aki később a fesztivál zsűrijének örökös elnöke lett.

Belevágtunk, meghirdettük, és érkeztek is szép számmal a jelentkezések, hiszen hívogató volt a szakmai zsűri névsora. Annyira csalogató, hogy a neveket látva az európai cirkuszigazgatók is sorra mind bejelentkeztek, eljönnének megnézni a fesztivált!

Hazudnék, ha azt állítanám, hogy mindig minden úgy ment, mint a karikacsapás, mert voltak azért kellemetlen pillanatok is. A szerződésben benne volt – és talán ez volt a legfontosabb –, hogy a fellépő művészek részünkre lemondanak a nemzetközi televíziós forgalmazási jogokról. Úgy éreztem, hogy könnyebben jönne az artisták, ha nem lenne tévéfelvétel. Miért? Mert, ha itt a televízió, azt gondolják, hogy bőven van pénz, csak nem akarok nekik fizetni. Ezzel szemben viszont az igazság az volt, hogy egy büdös fillérünk sem volt. Csak ezt ugye nem szívesen vállalja fel az ember.

Mindenkire számíthattunk, akiktől segítséget kértünk: Krisztián artista barátaira, valamint az én artista kollégáimra, barátaimra is. Jöttek a külföldi igazgatók és az orosz igazgatónő, madam Yairova, akitől azt az ígéretet kaptam, hogy kitűnő számokat küld majd a fesztiválunkra. Így is lett! Voltak egészen megható pillanatok is, például, amikor felhívott a Monte-carlói Arany Bohóc-díjas, román Evelyn Marinoff ugródeszka csoport, hogy megkérdezzék, már-már szinte szemrehányóan: „Rendezel egy fesztivált, és minket nem hívsz?” Mondtam nekik, hogy sajnos egy fillért sem tudok fizetni,

erre viszont az volt a válaszuk, hogy „Hozzád még ingyen is elme gyünk, ha kell még az útiköltségünket is mi fizetjük!” Szívet melengető volt ez a hozzáállás.

Eddig csak arról beszéltem, hogy mi mit csináltunk, de, azért egy fesztivál létrejöttéhez csapatmunkára van szükség. A tervezésben, és utána a lebonyolításában is nagyon komoly munkát végzett a Maciva stábja. Még felsorolni is nehéz, de például az étkeztetés, az artisták szállítása, a jegyek szétosztása volt a feladatuk, és nagyon korrektül, kökeményen dolgoztak ők is! Még ennyi év után is hálával gondolok mindenkire, aki akkor a csapat része volt. Le a kalappal előttük, hiszen amikor belevágtunk, fogalmunk sem volt, hogy mivel is jár majd ez. A legkülönbélebb problémákkal találtuk magunkat szembe, és mindent azonnal kellett orvosolni, ezeket pedig mind a „Macivás lányok” intézték. Ők tényleg minden elismerést megérdemelnek, mert úgy dolgoztak a fesztivál alatt, mint a cirkuszosok: nem volt munkaidejük. Ha kellett, reggeltől másnap reggelig talpon voltak!

Folyamatosan okultunk a hibáinkból, például az egyik legtanulságosabb a szállás kérdése volt. Mivel nagyon kevés pénzünk volt, ezért csak Budán, a Sport szállóban kaptunk olcsón szobát az artistáknak. Csakhogy a tervezéskor nem is gondoltunk arra, hogy mekkora plusz terhet jelent az oda-vissza buszoztatás, és milyen sokba kerül majd! Arról már nem is beszélve, hogy a szállítás kényelmetlen volt az artistáknak, ugyanis hiába próbált valaki csak egy órát, a közös busz miatt meg kellett várnia a többieket. A következő alkalommal már sokkal közelebb foglaltuk a szállást.

Tudtam-e élvezni a fesztivált? Őszintén megmondom, amikor elkezdődött a műsor, nem tudtam átadni magam az öröm és elégedettség érzésének. Minden egyes fellépés egy drukk volt: „Jaj de jó, ez is lement, ez is sikerült, jól dolgozott!”. Volt olyan nap, hogy haza sem mentünk, hanem bent aludtunk az irodában egy karnapén, mert éjszaka még a fényeket állítottuk. A kisorádió szinte a

kezemhez nőtt, elől voltam vagy hátul, ide-oda rohantam. A fiam fent volt a világosítónál, a feleségem pedig a zenekar mögött felügyelte a rendet. A Macivától kértem még két fontos embert, akik a segítségemre voltak. Az egyik Deltai Károly volt, sógorom és egykori partnerem a légtornász évekből, akire vakon rá tudtam bízni bizonyos szereléseket. Mivel a Hunor csoportban mi ketten voltunk a kupolások, így tudtam, hogy amit ő szerel, az biztonságos. A másik segítőm pedig Varga Gyula volt, aki artistaként dolgozott korábban, később pedig műszaki vezetője lett a Fővárosi Nagycirkusznak. Továbbá nem hagyhatom ki a Cinkotai telep vezetőjét, Németh Gábort, akinek szintén sokat köszönhettem.

Így jött össze az első fesztivál.

Miben reménykedtem? Őszintén szólva abban, ha eljőnnének a kultúráért felelős vezetők, és megnéznék a műsort, akkor megértenék, mert megéreznék, hogy mi igazán a cirkusz nagy varázsa. Felkértük fővédnöknek Magyar Bálintot, az akkori művelődési miniszter urat és Demszky Gábort, Budapest egykori főpolgármesterét. Mind a ketten elfogadták a felkérést, hatalmas dolog volt ez! Magyar Bálint még a fesztivál próbájára is eljött, így volt alkalmunk egy kicsit beszélgetni, és ekkor megemlítettem neki, hogy több országból is érkezik tévéstáb, felveszik majd a műsort. Ennek hatására kaptunk egy kevés anyagi támogatást az államtól. Ez azonban nagyon kevés volt, magyarul csak a televíziók jelenlétével és anyagi segítségével tudtuk megcsinálni az első fesztivált. Az amerikai stáb még kocsikat is rendelt a felvételre, rendezőt és vágót küldtek, sőt, kifizették az egész plusszban bérelt, és akkoriban elérhető legkorszerűbb fénytechnikát is. Nekünk ilyesmire nem lett volna pénzünk.

Amikor az olasz Rai3 csatorna szerkesztője, Marco Zeta végignézte a fellépők listáját és az artisták videóit, elcsodálkozott: „Azt a mindenit, micsoda számok lesznek!” - mondta. És igaza volt. Fantasztikus produkciók jöttek, mert a kollégák és a cirkuszigazgatók

segítségével megkaptuk azokat a számokat, amelyek szinte egyből a magasba emelték a budapesti fesztiválunkat, és ezzel a Fővárosi Nagycirkusz is a világ kiemelt szakmai térképére került.

Ennek ellenére az első napokon nem volt teltház. Csütörtökön és pénteken háromnegyedig telt a Fővárosi Nagycirkusz nézőtere, ami nem meglepő, hiszen nem tudtunk akkorra reklámot adni, amekkorát szerettünk volna, erre már tényleg nem volt anyagi keretünk. Aztán a kezdeti döcögősebb napok után megtelt a cirkusz! Annak ellenére, hogy emelt helyárak voltak, a szombati és a vasárnapi előadásokra elkelték a jegyek, és még a hétfői gála is teltházassá lett!

Mit éreztem a végén? Boldog voltam! Az első fesztivállal megmutattuk, hogy a cirkusz ilyen! Pontosabban, ilyen is lehet, ezért nem szabadna leinteni!

Nagyon jó szakmai visszhangja lett az első Nemzetközi Budapesti Cirkuszfesztiválnak. Az csak egy dolog, hogy az igazgatók elismerően beszéltek róla, de ami talán még ennél is többet jelentett: az artisták is dicsérték egymás között! Elmagyarázom ezt artista szemszögből, hogy érthető legyen, miért volt fontos az ő elismerésük: szerepelni egy fesztiválon mindig borzasztó nagy kockázat, hiszen csak egyszer vagy kétszer lehet dolgozni, viszont az egész cirkuszvilág vezetése lát. Ha ott nem dolgozol jól, akkor pár évre elástad magad. Nem is mernek emiatt fesztiválozni a befutott művészek, mert attól tartanak, hogy nem nyernek. Szóval, komoly rizikó ez. Ráadásul a fesztiválokra még a próbák lehetősége is korlátozott időben. Mi viszont az évek alatt, ahogy rutinosabbak lettünk, ezen mindig egy picit változtattunk, és az artisták kiszolgálását elsődleges helyre soroltuk. Nálunk akár másfél órát is gyakorolhattak azok a számok, akiknek ez elengedhetetlen volt. Ezt nagyon élvezték és értékelték az artisták. Nem is kellett ezután könyörögni senkinek, hogy jöjjön. Többen még versenyen kívül, díszvendégként is ideutaztak fellépni. Mindezt természetesen ingyen, a presztízsért és a hírnévért!

Érdekes volt megtapasztalni a fesztivállal kapcsolatos kezdeti hozzáállást is. „Jó, jó, hogy Pityu próbálkozik, de majd meglátjuk, hogy mit tud csinálni” - ezt gondolták sokan. Igazság szerint olyan nagy támaszt a magyar artistáktól nem kaptam, mert hát ilyenek vagyunk mi. Ha valaki közölünk újat, mást, esetleg valami szépet akar csinálni, azzal szemben irigység van és kárörvendés. Mit is tudtak volna segíteni a magyar artisták? Például eljönni, tapsolni és jó hangulatot csinálni. Egyébként, aki fesztivál minőségben tudott dolgozni, jöhetett fellépni is. Az első fesztiválon például itt volt Simet Laci és Simet Zsuzsa, akik a magasdrót számukért bronz díjat kaptak!

A mi időnkben, kísérő előadásként „Magyar Gálát” tartottunk, ami egy különleges lehetőség volt azoknak a hazai artistáknak, akik a fesztivál versenyprogramba nem fértek bele. Ezen a gálán bemutathatták artista számaikat a külföldi igazgatóknak és ügynököknek. Üzletkötés céljából is hasznos volt ez a műsor, hiszen sok szerződés kötött.

Az első fesztivál elérte a célját, sikeres lett és méltó helyére emelte a Fővárosi Nagycirkuszt. Annyi probléma volt, de annyi, de mindig megoldottuk! Természetesen ott állt mögöttünk a Maciva, azonban mindenért mi, Kristófék voltunk a felelősök. Nagy volt a rizikó, hiszen, ha felsülünk, annak a bélyegét egy életen át hordtam volna magamon. Én nem tudtam volna megfogni az aktatáskámat, hogy átmenjek egy másik hivatalba dolgozni, hiszen cirkuszos vagyok, ide születtem, itt élem az életem.

Egy ekkora fesztivált megrendezni és ennek a hírnevét ilyen magaslatokra emelni nagyon komoly munka. Nekünk három év tervezés volt, tele félelemmel, aggodalommal. 1996 márciusában rendeztük az elsőt, aztán kétévente még nyolc fesztivál kötődött a nevemhez, egészen 2012-ig. Odáig jutottunk, hogy benne voltunk a legjobb háromban. Úgy volt a sorrend, hogy: Monte Carlo, Párizs és Budapest. Később az orosz állami Rosgos Cirkusz igaz-

gatói is tőlem kértek tanácsot fesztivál ügyben. Meg is rendezték 1996 őszén, a Vörös téren, ahol meghívott zsűritag voltam.

Volt-e bármi, amit megbántam a fesztivállal kapcsolatban? A harmadik fesztiválon megfogadtam, hogy soha többet nem szerződöttem nagyon fiatal artistát. Eduárdo Murillo ajánlott Kínából egy lengő drótkötélen egyensúlyozó, tíz éves kislányt, Zhang Fan-t. (Aki azóta a világ egyik legjobbja, fantasztikus tehetség.) Ez a gyerek megnyerte a fesztivált, hiába voltak mellette hatalmas produkciók. A fesztivál végén nagy volt a sajtóvisszhang: „Egy tíz éves gyerek nyerte a Budapesti Nemzetközi Cirkuszfesztivált” - írták az újságok. Azt persze nem írhattam mellé magyarázatként, hogy ez a gyerek már négyéves korától úgy gyakorol, mint a felnőttek, ráadásul kínai módszerrel. (Ami azt jelenti, hogy a lábára kötnek egy kötelet és addig áll kézen, amíg össze nem esik. Esetleg még két pofont is kap, ha rövidebb ideig bírja, mint ameddig kellett volna.) Hiába voltak még mellette fantasztikus produkciók, az maradt meg a köztudatban, hogy „egy gyerek győzött”, és ez egy nagy tanulság volt nekem.

Ez a Budapesti Nemzetközi Cirkuszfesztivál valós története. Elterveztük, megcsináltuk és nagyon büszke vagyok rá!

CSAK PÁR HÓNAP HIÁNYZOTT

Sok mindenben vagyok szerencsés. Például, hogy soha nem volt bennem irigység, vagy féltékenység, igaz, nem is volt rá okom, hiszen mindenért megdolgoztam. Azt is mindig megéreztem, amikor elég volt valamiből. Korábban két alkalommal is jeleztem az akkori illetékes, kultúráért felelős helyettes államtitkár asszonynak, hogy huszonöt év után szeretném befejezni az igazgatói munkát. Olyan szép lett volna így. Végül azonban másképp alakultak a dolgok.

2012-ben érezhetően új időszámítás kezdődött a Fővárosi Nagycirkuszban. Miután közös megegyezéssel távozott Varjasi László, a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat élére a minisztériumból új vezérigazgató érkezett. Volt vele egy beszélgetésem, ahol azt mondtam neki: „Szeretnék visszavonulni 2013. március 31-én. Azért lenne fontos ez a dátum, mert így elmondhatnám magamról, hogy harminc évet voltam artista és huszonöt évet cirkuszigazgató. Engem április elsején neveztek ki, és ha lehet, az utódomat is neveznék ki ugyanekkor.” Most is magam előtt látom az arcát, ahogy közli velem: a kérésem ellenére, már a Budapesti Cirkuszfesztivál végén, vagyis január utolsó napjaiban elválnak egymástól, közös megegyezéssel.

Igazság szerint, ekkor én már nyugdíjasként vezettem a cirkuszt, így a munkajog törvényei alapján indoklás nélkül eltávolíthatóvá váltam. Csakhogy, ez a huszonöt év, mint szám, nekem fontos volt. Csak pár hónap hiányzott. Mit tehettem volna? Tudomásul vettem a döntést. Valahol meg is értettem, hiszen egy új vezetés mindig változással jár. Engem felállítottak az igazgatói székből, a cirkusz jövője miatt mégsem aggódtam, hiszen tudtam egy három hónap-

pal korábbi szóbeli megállapodásról, miszerint a fiam lett volna a Maciva művészeti vezetője. (Az adott szónak pedig a cirkusz világában nagy jelentősége van). Végül ez sem így lett.

A Maciva új vezetőjével felmerülő problémáim miatt, feszült napok következtek. Ráadásul mindez közvetlenül a kilencedik Nemzetközi Cirkuszfesztiválunk előtt történt. A cirkusz azonban nekem szent, úgyhogy a sajtótájékoztatóra érkező vendégek semmit sem vettek észre mindabból, ami a színpalak mögött zajlott: ötven-hatvan újságíró előtt pókerarccal beszéltem arról, milyen fantasztikus lesz a fesztivál. Mert ezt a műsort még mi rendeztük, ehhez még nekünk volt közünk. Krisztián bent éjszakázott a fővilágosítóval és a hangtechnikussal a cirkuszban, hogy az összes fellépő művésznek időben, kifogástalanul be legyen állítva a fény és a hang. Az esemény startra kész volt.

Utoljára még végigpróbáltuk a magyar műsort, vagyis a „Magyar Gálát”, aztán megkérdeztem az artistáktól, hogy van-e bárkinek kérdése, mert holnap már nem leszek. Ebben a szorult időszakban sem maradtunk egyedül, volt, aki átlátta a helyzetet, és figyelmeztetett, hogy a saját érdekemben hivatalosan foglaljam írásba: indúlásra kész állapotban adom át a fesztivált az új vezetésnek.

Éppen indultam volna el a cirkuszból, amikor utánam szóltak, hogy forduljak vissza, és hívjam az artistákat is, mert a Maciva új vezetője bejelentést tesz. Ekkor tudtam meg, hogy Richter Jocó, az unokatestvérem kerül a helyemre, a Fővárosi Nagycirkusz igazgatói székébe. Még ma is nehezen találok a szavakat, ha meg kellene fogalmaznom, mit éreztem ekkor. Nem voltam jól, orvoshoz kellett mennem. Baj volt a szívemmel, kicsit össze-vissza vert. Régebben is volt ilyen, csak most újra előjött. „Igazgatókám, itt maradsz két-három napra” - mondta a kardiológus.

Mindeközben a cirkuszban tiltakozásra készültek az orosz artisták. Egy nagyon tehetséges légtornász lány, Anastasia Makeeva, a tel-

jes orosz delegációnak pólókat is csináltatott „Kristóf” felirattal, és az volt a tervük, hogy ebben vonulnak a fesztivált záró fináléra. Lebeszéltem őket erről. Megköszöntem a kiállást, és kértem, hogy ne vegyék fel a pólóikat. A fesztivál és a közönség maradjon szent, hagyjuk ki őket abból, ami a színpalak mögött zajlik. Mindenki szót fogadott. Ez a cirkusz szeretete. És ez több, mint a büszkeség, mert ez van mindenek felett!

Szépen lement a fesztivál, és a végén, a gálán volt a búcsúztatóm. Tudtam róla, azonban őszintén szólva, sokkal szolidabbra számítottam. Amikor Farkas Gábor Gábriel, a konferansz elénekelt a „My Way-t” állt a közönség, és láttam, hogy többen elsírták magukat. Utána pedig annyi díjat kaptam, hogy kezdtem kellemetlenül érezni magam. Kaptam elismerést többek között a Cirque du Soleiltől, a Nikulin Cirkusztól, a Kobzov Cirkusztól és a cirkusz igazgatói tevékenységemért Életműdíjat a Macivától. Ez utóbbit furcsállottam, kérdeztem is a gazdasági vezető hölgytől: „Elküldenek, aztán kitüntetnek?” Ekkor derült ki számomra, hogy az egészet ő intézte.

Megvolt tehát a búcsú, és ma már belátom, jobb is, hogy így alakultak a dolgok, mert azt a munkát, amit jelen pillanatban is csinálnak a miniszter által kinevezett vezetők, egy igazi cirkuszos nem bírja ki. A Fővárosi Nagycirkuszban más lett az élet. Minden megváltozott!

Mi történt nálunk ezután? Az égvilágon semmi. Krisztiánnak jöttek a szerződés ajánlatok, és légtornász párjával, Demjén Natáliával elutaztak külföldre. Ilikém, állítása szerint, kimondottan örült ennek a helyzetnek, mert sokszor volt elege a cirkuszba szorult életünkből és belefáradt. Láta az új életszakaszunkban is a lehetőségeket, és tervezgetni kezdte, hova utazgatunk majd. Ma már úgy gondolom, inkább csak nekem akart segíteni ezzel a hozzáállással.

Évek múlva, egy premier előadáson találkoztam újra a Maciva akkori első emberével. Elnézést kért tőlem a történetek miatt, mint ahogy Richter Jócó is, „engem felkértek” - magyarázta az igazgatói kine-

vezését. Nyilván, ha mást kérnek fel, az is elfogadta volna. Hónapok elteltével az új vezetés megjelentetett egy könyvet „A szórakoztatás művészete” címmel a Maciváról, és külön fejezetet kapott benne a fesztivál története is. Csak a mi nevünket felejtették ki belőle! Sehol nem említik, hogy a Kristófék egyáltalán léteztek, és persze azt sem, hogy a Kristóféknak köszönhetően született meg a Budapesti Nemzetközi Cirkuszfesztivál. Mit mondhatnék erre?

Mindezek ellenére elégedett, boldog ember vagyok, és tudom, hogy mi mit jelent ebben a szakmában. Annyi nemzetközi elismerést, amennyivel engem kitüntettek az évek során, szerintem egyetlen magyar igazgató sem kapott. Szerencsére külföldön nem felejtették el, amit itthon csináltam. Azoknál a szakmai partnereknél, akikkel hosszú évtizedeken át dolgoztam, nem számított, hogy „közös megegyezéssel” eltávolítottak a cirkuszból, mert a mi kapcsolatunk megmaradt. Mint ahogy a tisztelet is. Talán a legjobb bizonyíték erre, hogy a kirúgásom után rögtön zsűritagnak hívtak a Monte-carló-i Nemzetközi Cirkuszfesztiválra, azóta is folyamatosan kérnek fel világversenyekre és szakmai találkozókra. A cirkusz világa tisztel. Őszintén, kell ennél nagyobb elismerés?!

Különös fordulatokat produkál az élet. Huszonnégy éven keresztül azért harcoltam, hogy a politika felfigyeljen a cirkuszra, elismerje az értékeit, és megfelelően támogassa anyagilag a működését. Sosem gondoltam volna, hogy mindez majd egyszer a vesztemet is okozza. Miért mondom ezt?

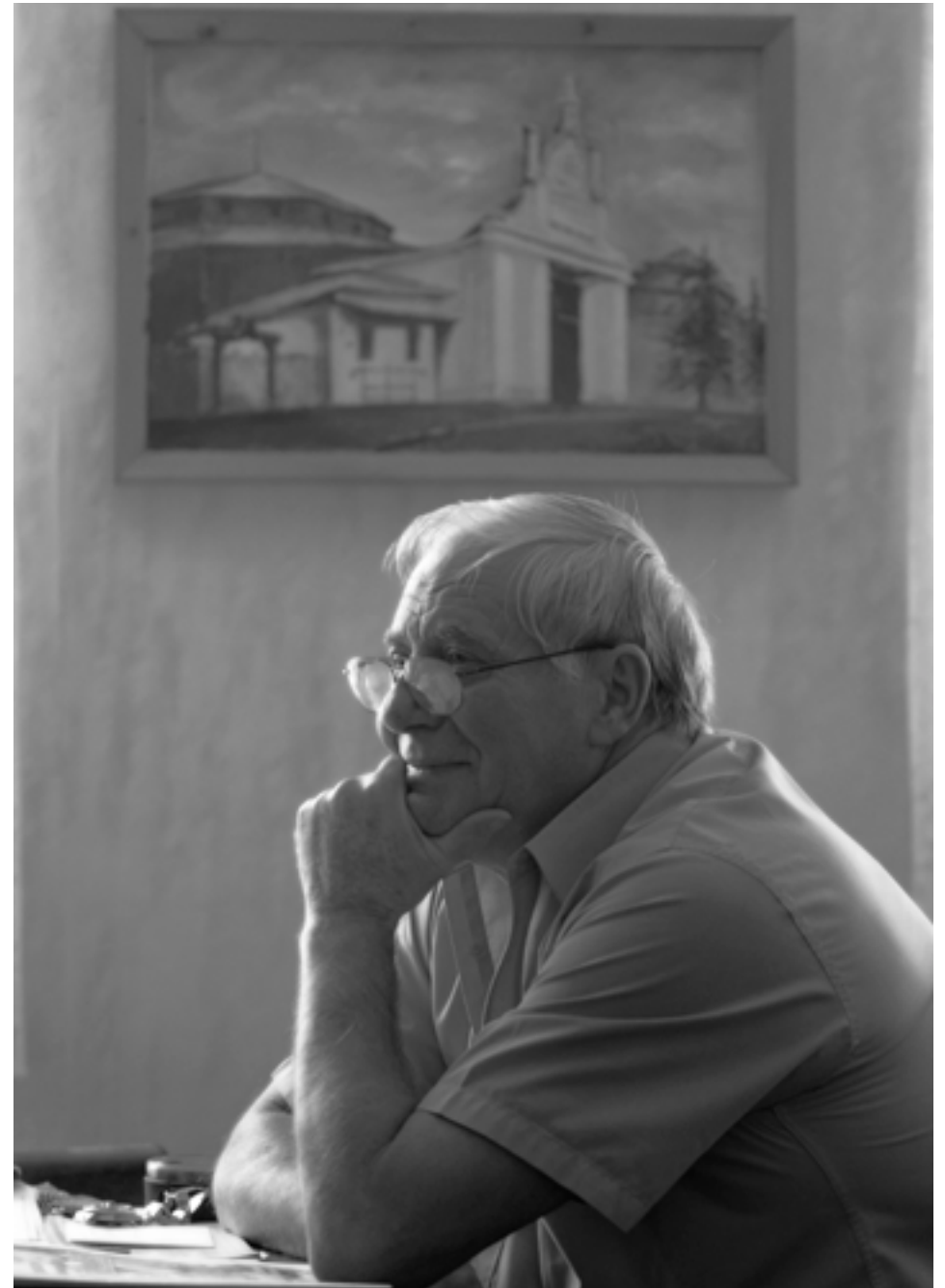
A kiharcolt TAO sikeres törvénybe foglalásával hirtelen több százmillió támogatásra lett jogosult a Fővárosi Nagycirkusz. A sors iróniája, hogy emiatt lettem elzavarva, a politika ugyanis nemcsak azt vette észre, hogy milyen kulturális kincs a cirkusz, hanem azt is, hogy már pénz is van benne.

Tihany-díj átvétele Feri bácsitól, Fővárosi Nagycirkusz (1996)

Gálfi Jánossal és a porondosokkal, Fővárosi Nagycirkusz (1996)

Irodában, Fővárosi Nagycirkusz (2008)

Cirque du Soleil életmű-díj, Fővárosi Nagycirkusz (2012)

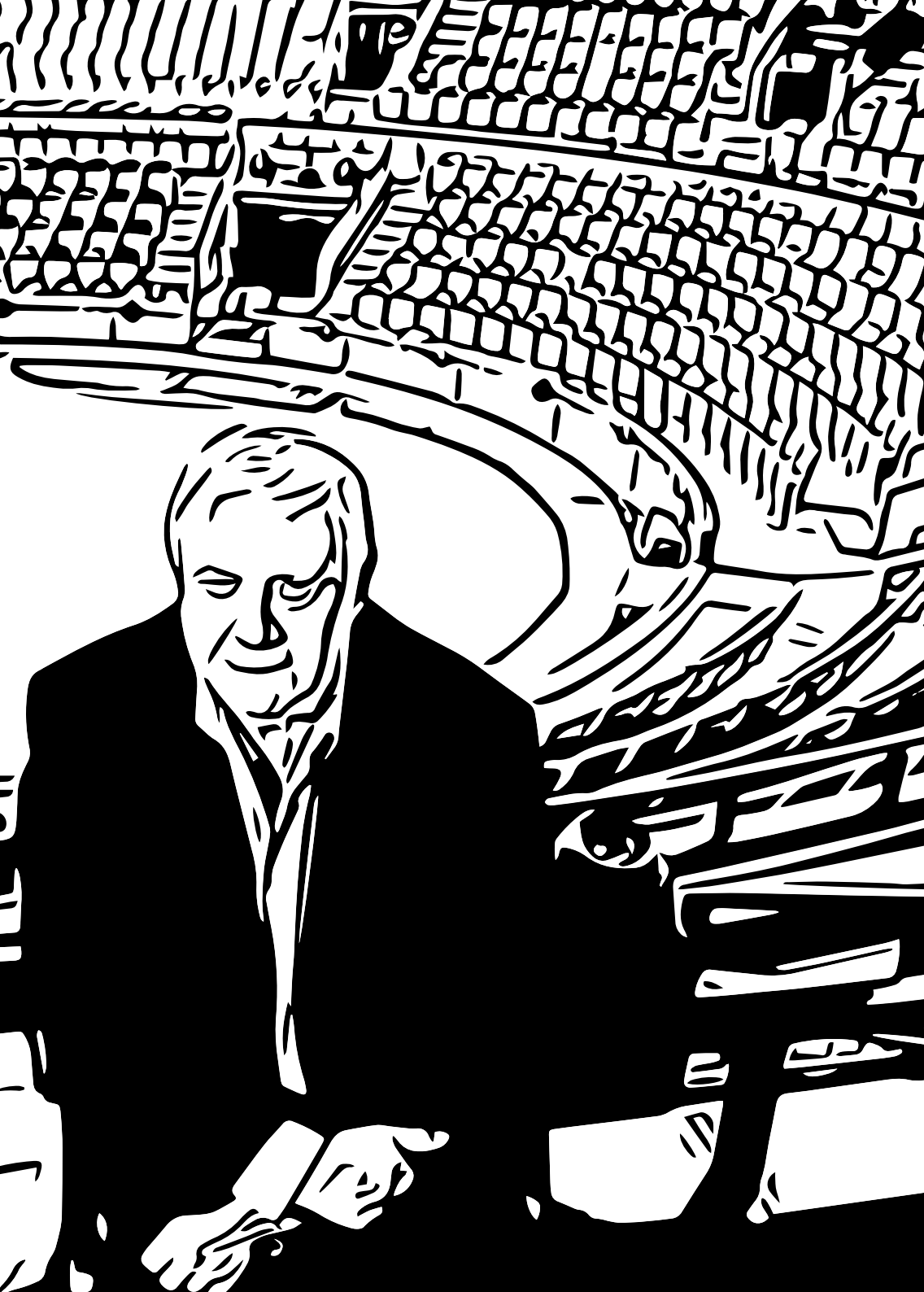
fotó: Urbán Ádám

Búcsúztató a kilencedik Budapesti Fesztiválon, Fővárosi Nagycirkusz (2012)

Orosz artisták szolidaritás-pólóban, Fővárosi Nagycirkusz (2012)

**NEGYEDIK
FEJEZET**

A CIRKUSZT A NÉZŐ ÉLTETI

Sokszor figyeltem a közönséget. Általában a tízes bejáróban álltam, ez, ha szemből nézzük baloldalon van, a zenekar mellett. Aztán olyan is gyakran előfordult, hogy beültem a nézőtérre, vagy körbesétáltam a folyosókon és figyeltem a nézők reakcióit, hallgattam a megjegyzéseiket, hogy minden rendben van-e.

A cirkusz olyan élményt nyújt a közönségnek, amit más „élő” műfaj nem tud megadni, mert itt az egész család együtt szórakozhat, és ez kevés művészeti ágnak adatott meg.

Látom, ahogy változik világ, és ezzel párhuzamosan az is érezhető, hogy a közönség igénye egyre nő. Amíg ötven évvel ezelőtt senkit nem zavart, ha kint esett az eső, és emiatt sáros lett a szőnyeg a cirkuszban, addig manapság már úgy vélekednek „ha fizetek valamiért, elvárom a minőséget”. Nincs is ezzel semmi baj, hiszen a cirkuszt a néző élteti. Fontos, hogy néz ki az előcsarnok, ahova megérkezem, milyen a szék, amire ülök, vagy éppen mennyire szívélyesen kísérnek a helyemre. Az utazó cirkuszoknak talán egy kicsit könnyebb, hiszen egyik helyről utaznak a másikra, de, azért nyilván nekik is figyelni kell a részletekre. Mert, ha egy kicsi, de rendezett családi cirkuszban tisztaság van, és a cirkuszos kisgyerek is szép kosztümbe öltözött, akkor a néző elégedetten fog hazamenni az előadás végén, és azt mondja majd: „milyen aranyos volt, amit láttam, jól szórakoztam!”. Igaz, nem biztos, hogy el lesz ájulva, de mégis kellemes emléket visz magával. Egyébként pont ezzel a hozzáállással bizonyította be réges-régen a világhírű Roncalli Cirkusz (36), hogy a közönség megnyeréséhez nem szükséges világsztárokat felvonultatni. Ennél sokkal fontosabb, hogy a néző számára ünnep legyen, amikor átlépi a cirkusz kapuját, hiszen az emberek szórakozni jönnek és kikapcsolódni. Érez-e félelmet bárki, aki megnéz egy akciófilmet,

amiben James Bond leugrik a repülőről? Ugye, hogy nem. Viszont egészen biztosan izzadni kezd a tenyerünk az izgalomtól, amikor előben látjuk az artistát, fenn a trapézon. A cirkusz az érzelmeinkre hat, ezért csodálatos! Heitz Gyuri bácsi, a Fővárosi Nagycirkusz egykori rendezője fogalmazta meg egyszer tökéletesen: „A cirkusz igazán művészet, még akkor is, ha a művészetek asztalánál a végére ültetik csak, a szegény rokonok közé. Érzelmi eszközökkel, hangulatokkal hat az emberekre. Nem megmagyaráz, hanem magával ragad. A cirkuszban, csakúgy, mint a színházban is, vannak hősök. Pozitív hősök, mert a cirkuszban negatív hős nincs!”

Nincs egyszerű dolga a kőcirkusz igazgatójának, hiszen ezt nem lehet úgy felépíteni, mondjuk egy lakótelep mellé, mint a sátrat, ahova aztán csak „leszalad” a nagypapa vagy a nagymama az unokával. A kőcirkusz helyhez kötött, ezért nem szabad figyelmen kívül hagyni a nézők elvárásait. Meg kell találni azt az egyensúlyt, ami segít kialakítani egy viszonylag állandó közönségbázist. Gondolok itt azokra a nézőkre, akik évente minimum egy alkalommal eljönnek a cirkuszba. Egyszer készítettünk egy felmérést, amelyből kiderült, hogy a közönségünk negyven százaléka, évente legalább kétszer beül a nézőtérre. Ezt a cirkuszkedvelő közönségszámot kellene megtartani, mindenki mást pedig ösztönözni, hogy jöjjön. A Fővárosi Nagycirkusz mindenkori vezetőjének mindig szem előtt kell tartania, hogy a bázisközönségét okosan, tudatosan, és jól szolgálja ki. Nem azt mondom, hogy én zseni voltam, de azért az a három műsor, amit egy évben bemutattunk, lényegében és tartalmában mindig különbözött egymástól. Nekem az volt a szempontom, hogy az a néző, aki egyszer eljött a Fővárosi Nagycirkuszba, a következő alkalommal is vegyen jegyet, és még akkor is jöjjön el, amikor nincs vadállat, hanem éppen kínai akrobata műsort vagy orosz vízi cirkuszt játszunk. Igen, előfordult, hogy mellé lőttem, és bár a produkció, amit szerződtettem, szakmailag magas minő-

ségű volt, a közönség mégsem értékelte annyira, mint amennyire vártam volna. A Fővárosi Nagycirkusz szombat esti előadásain volt a legjobb hangulat. A felnőtteknek szóló poénokat jobban értették, mint más előadás napokon, még akkor is, ha csak fél ház volt.

Minden közönség más, a gyerekek például külön odafigyelést igényelnek. Összetett dolog ez is. Egyáltalán nem mindegy, hogy kivel érkezett a gyermek a cirkuszba; a szüleivel vagy szervezeten, az iskolával. Ugyanis, ha anyával és apával jött, automatikusan hatással lesz rá a felnőtt, vagyis, ami a szülőnek tetszik, az nagy valószínűséggel neki is fog. A gyerekcsoportokkal viszont nem könnyű, mert az érdeklődésük többnyire rövid ideig tartható. El lehet képzelni, milyen nehéz a dolga ilyenkor annak az artistának, aki komoly számot ad elő. Adódik a kérdés, hogy akkor tulajdonképpen mi is kell a gyerekeknek? A humor vagy inkább az állatszám? Tapasztalatom szerint, mind a kettőre szükség van, hiszen a cirkusz mindenkire szól, korhatár nélkül.

Arra viszont érdemes figyelni, hogy ne legyen hosszú a produkció. Ez egy olyan íratlan szabály, amire jó, ha figyel az artista, különösen igaz ez bohócokra és az „állatos” attrakciókra. Sajnos gyakran előfordul, hogy ameddig a közönség tapsol, bent maradnak a manézsbán. Pedig ez nem jó, mert ilyenkor már úgy mond „kierősza-kolják” a tapsot. Ezekre nagyon oda kell figyelni! A nemzetközileg elismert jó produkciók azért is lettek a legjobbak, mert érzik, hogy meddig szólhat a taps, és mikor kell tovább lépni. Régen egyébként nálunk az volt az irányelv, hogy „amikor a függöny összezárul mögötted, akkor még szóljon a taps”, vagyis ne csöndben menjél ki. A tapsnak egyébként is van egy megfelelő hosszúsága: az egyperces még őszinte, de lehet, hogy a második már nem az. Ha a közönség állva tapsol, az azért más, mert akkor ott kell maradni egy kicsit, egy igazán jó artista pontosan érzi, hogy meddig. Ilyen megérzésem volt igazgatóként, amikor az egyik előadáson visszaküldtem a Kisfa-

ludy ugródeszka csoportot a manézsbá. Záró szám voltak, hatalmas tapsot kaptak, ami közben elindultak kifelé, de én beléptem a függöny elé, széttettem a kezem, így jeleztem nekik: „Vissza!”. Ekkor történt meg az, ami előtte még egyszer sem: a Fővárosi Nagycirkusz közönsége állva tapsolt! Fantasztikus pillanat volt!

Egyébként azért is jó a Fővárosi Nagycirkuszban dolgozni, mert közel ülnek az emberek a porondhoz, és az artista szembe tud nézni a közönséggel. Ha a néző „veszi” ezt, és a művészre mosolyog, akkor kialakul közöttük az a fajta kapcsolat, ami véleményem szerint nagyon fontos, mert sok más mellett ez is feladtunk: figyelni a közönségre és érezni az energiájukat. És igen, a bohócnak is észre kell vennie, ha a kisgyerek integet neki!

Egy igazgatónak úgy kell szerződtenie az artistákat, hogy első perctől a fejében legyen az egész műsor. Pontosán tudnia kell, milyen lesz az eleje, hogy jöjjenek egymás után a számok és legfőképpen: mi legyen a vége. A cél az, hogy a közönség tátott szájjal álljon fel a helyéről, és úgy induljon haza; mert csak így lehet kialakítani egy vizsziatérő törzsközönséget. Itt a világhírű svájci Knie Cirkuszt tudnám példaként említeni. Mert ők már - kis túlzással - bármit csinálhatnak, teltházasan minden előadásuk. Hogyan lehet ezt elérni? Nincsenek szigorú határvonalak. Egyszerűen tudni kell, melyik produkcióra hogyan fog reagálni a közönség, és egy jól rendezett műsorban a reakció, erőlködés nélkül, magától jön. Fontos szabályok ezek. Például, ha összeteszek két olyan számot, amit a közönség visszafogottan figyel, utána kell egy bohóc, hogy a néző felszabaduljon. Viszont a fordítottjára is figyelni kell, mert jó a sok nevetés, de ne az legyen folyamatosan. Ráadásul, ha jól rakom sorrendbe a számokat, az egyik még segít is a másiknak, mert elő tudja készíteni, hogy az attrakciónál robbanjon a hangulat.

A cirkusz repertoárja széles, és igazgatóként igyekeztem mindent megmutatni belőle, mindezt úgy, hogy azért „bárkit” nem enged-

tem a Fővárosi Nagycirkusz porondjára. Nekem is voltak kedvenceim, például a „Magyar Gála”, a „Rádás” és a „Fesztivál Plusz” című műsorunk, Henry Ayala bohóccal. Persze, nem állítom, hogy én mindig jó dolgokat csináltam, hiszen erősen anyagi keretek közé voltam szorítva. Amit a közönség az én időmben a Fővárosi Nagycirkuszban látott, az egy nagyon szerény körülmények között összerakott műsor volt, hiszen - ahogy korábban is említettem márcsak a jegybevétel anyagi forrásaiból gazdálkodhattam. Istenem, de sokszor kellett saját magammal megalkudni! Sok számot nem tudtam elhozni, amit szerettem volna, és számtalanszor mondtam magamnak: „Nem megy, Pityu, nem tudod kifizetni!”. Nagy szerencsém volt az oroszokkal, akik a jó kapcsolatunk miatt, kevesebb gázsíért is eljöttek hozzánk játszani. Ez a kapcsolat hatalmas értéket adott nekünk, mert nagyon kevés nyugati nagycirkusz tudta megvenni azokat a produkciókat, amik nálunk dolgoztak.

Nehéz megtartani az általam oly nagyon imádott klasszikus cirkusz varázsát. Büszke vagyok arra, hogy a Fővárosi Nagycirkusz, huszonnégy éven át, amíg szolgáltam, minden anyagi nehézség ellenére meg tudta tartani a közönségét, kétszázötven-háromszázezer embert évente. Képes volt játszani tíz és fél hónapon keresztül, heti nyolc előadást, mindezt fizető közönségnek. Akkoriban nem is volt más kőcirkusz Európában, ami hasonló paraméterekkel működött. Mi volt a titok? Úgy gondolom, a válaszhoz vissza kell mennünk az időben, egészen az államosításig. Az utazó cirkuszoktól mindent elvettek, de a Fővárosi Nagycirkusz megmaradt, és szerencsére olyan igazgatója lett többek között, mint Barton Nándor. Ő nem az artista világba született, mert tornász volt, mégis nagyon szerette a cirkuszt. Utána egy újabb tornász következett az igazgatói székben, Fekete Lajos, aki ugyancsak egy tisztességes ember volt. Ő engedélyezte az esküvőnket a Fővárosi Nagycirkuszban. Az akkori időszaknak megvoltak a maga nehézségei, például azok a politikai

irányelvek, amelyek az első időben kizárták a flittert, a tollat, meg a csillogást, de még rövidnadrágban sem lehetett fellépni. Az édesapámnak örök sérelme maradt, hogy az erőművész produkcióját római gladiátor kosztümben adta volna elő, de nem engedték, hogy felvegye. Ez a pár év tönkre is tette őt lelkileg. A politikai ideológiák tekintetében tehát nem volt könnyű ez az időszak, de legalább cirkuszt szerető emberek voltak a Fővárosi Nagycirkusz igazgatói! Az intézmény leginkább csak nyáron működött, aztán 1971-től, amikor átadták az új, fűthető épületet, már egész évben fogadta a nézőket. Olyan népszerű volt a Fővárosi Nagycirkusz, hogy nem lehetett jegyet kapni az előadásaira! Véleményem szerint, ez a múlt teremtette meg annak a lehetőségét, hogy huszonnégy éven keresztül én is működtetni tudjam ezt a cirkuszt.

De soha nem dőlhetünk hátra! A világ folyton-folyvást változik, és már nem csak a cirkusz az emberek egyetlen szórakozási lehetősége. A hetvenes évek közepétől konkurencia lett a televízió, később megjelent a videó, fejlődött a mozi, és manapság pedig az online tér örült túlkínálatával kell rivalizálni. A közönségért harcoló szolgáltatások köre folyamatosan és rohamosan bővül. Igaz, hogy ma már nem úgy élünk, mint 1975-ben, hiszen minden családban van autó, amivel mindenki oda mehet, ahova csak akar, és kedvére válogathat a programok között is. Talán ez is közrejátszik abban, hogy kevesebben mennek a Fővárosi Nagycirkuszba. De még így is sok nézőt meg lehet tartani. Pontosabban: meg kellene tartani!

Meglátásom szerint, nem biztos, hogy kedvet csinállok egy központilag vezérelt „Lázár Ervin programmal”, ahol arra kötelezek minden iskolást, hogy cirkuszba menjen, ha tetszik, ha nem alapon, csak azért, hogy „megismerjék a cirkusz világát, és ha majd felnőnek, vissza fognak jönni”. Nem biztos, hogy jó ez így...

Egyszerűen nem szabad a közönségnek úgy kijönnie a Fővárosi Nagycirkuszból, hogy „Hát, nem is volt rossz.” Mondják inkább

azt: „Ez annyira nagyszerű volt, hogy megnézem még egyszer!”. Ne csak simán nézhető legyen a műsor, hanem legyen varázslatos és felemelő! Amikor a külföldi cirkuszigazgatók, ügynökök annak idején eljöttek, azt mondták rólunk, „Érdemes megnézni a Fővárosi Nagycirkusz műsorát, mert ott jó számok vannak!” Ennek a pozitív megítélésnek köszönhetően az artisták is nagy kedvvel jöttek hozzánk dolgozni, hiszen az a hír terjedt el, hogy ez egy jó hely. Büszke vagyok arra, hogy ezt én alakítottam ki Fővárosi Nagycirkuszban, mert korábban ennek a cirkusznak, nemzetközi szakmai értelemben, nem volt neve.

A Maciva idejében a műsorokhoz nem volt köze az igazgatónak, a fellépőkről a művészeti és a nemzetközi osztály döntött, a műsor rendezőit pedig mindig kész tények elé állították: „Ez van, ebből kell főznöd!”. Az előttem levő igazgató, Radnóti Tomi sokszor panaszkodott nekem: „Tudod, Pityu, a legkevesebb közöm nekem van a műsorhoz. Szinte csak portás vagyok, egy gondnok.”

Én változtattam ezen a dolgon. Megkértem a rendezőt, hogy ülünk le, és vitassuk meg, milyen műsort szeretnénk, aztán ehhez az elképzeléshez szerződtessük a számokat. Nem mindenki ment gördülékenyen a munka, de volt olyan rendező, akivel szívesen dolgoztam együtt, ilyen volt például Gyökösi Zsolt. Szép lassan aztán ki is kopott az önálló rendezés, és minden felelősség áthárult az igazgatóra.

Fontos a múlt, mert ahhoz, hogy képesek legyünk valami újat felépíteni, biztos alapokra van szükségünk. A Fővárosi Nagycirkusz stabil lábakon áll, hiszen minden nehézsége ellenére ez az intézmény ki tudott alakítani Magyarországon egy cirkusz szerető közönséget. Most már csak az a feladat, hogy okosan építkezzenek tovább.

Nagy felelősség ez!

A mai napig mindent látok, sajnós. Van, amikor már magamat Aszidom azért, hogy miért kell nekem mindent észrevenni?

Előadást kritikus szemmel nézek, és, igazság szerint nem is tudom máshogy, hiszen szakmai szemmel figyelem a műsort. Be kellene fogni a számot, de az átkozott szakmaiságom miatt nem mindig tudom. A fiam már nem ilyen, „Apu, te mindenbe belekötsz!” – mondja nekem sokszor. Tőle tanulom, hogy összetetten próbáljak nézni egy produkciót és ne szedjem darabokra.

Hogy mit figyelek egy előadáson? A legfontosabb talán, hogy azt lássam, aki fellép, az valódi előadóművész legyen. Észre lehet venni az artistán, hogy amit csinál, az örömet okoz-e neki, mert ha igen, az a nézőre is hatással van. Fontos az artista egyénisége, hogy szerethető legyen. Az artistaiskolában minél korábban meg kellene tanítani a diákoknak, hogy amikor szétmegy a függöny, minden lépését ezerötszáz ember nézi. A legfontosabb feladatunk a szórakoztatás, mert ez a hivatásunk, ezért a nézőnek azt kell látnia, hogy az artista szeretetből, odaadással, és a lehetőségei legjobb kihasználásával dolgozik!

Annak mindig örülök, ha elmegyek és megnézem a Magyar Nemzeti Cirkusz, a Richter Flórián Cirkusz, vagy az Eötvös Cirkusz előadásait, és tetszik. Persze idegesít, amikor észreveszem, hogy piszkos a szőnyeg a manézsban, és az is nagyon zavar, ha poros lesz a kezem, miután megfogom a korlátot a Fővárosi Nagycirkuszban. Apró dolgok ezek, de nagyon fontosak, én pedig mindig kritikus vagyok. Meghúzhatnám a vállamat, hiszen nyugdíjas vagyok és már leszolgáltam. Mégsem tudom megtenni, mert mélyen bánt.

Igazgatójaként is mindig kritikus voltam. Nem is léphetett fel bárki az én időmben a Fővárosi Nagycirkuszban, mert egy rang volt szerződést kapni, és a porondján szerepelni. Elmentem, és megnéztem bárkit az utazó cirkuszokban. Volt, akinek azt mondtam „Oké, de kéne még egy ló, mert kevés van a porondon. Meg esetleg egy lóról lóra szaltó?” Aztán eltelt egy év, és szólt az artista: „Pityu, van három lovam, gyere, nézd meg!” És így már bekerülhetett a Fővárosi Nagycirkuszba. Megdolgoztak érte, sőt, utána még eladni is segítettem őket Amerikába a Ringlinghez.

Kivételezés nem volt, csak a szakmai szempontok számítottak. Emiatt nagyon sok komédiás rokonomnak mondtam nemet, vagy egyszerűen fel sem kértem őket. Ez nem azt jelenti, hogy nem tudok dicsérni, mert elismerem, ami jó. De nem tudok szemet hunyni a hibák felett. A kultúráért felelős államtitkárnak, Fekete Péter úrnak is mindig megmondom a véleményem: „Olyan számot hoztál ide, amit én, ha fizetnének sem engednék a manézsba!” Sajnos, most is gyakran látok olyan produkciót, aminek a legjobb szándékom ellenére sincs helye a Fővárosi Nagycirkuszban. Egyszerűen nem az a szint!

Külföldön van egy olyan hírnevem, ami szakmailag megkérdőjelezhetetlen. Ez azért valami oknál fogva csak kialakult. De én ezzel soha nem dicsekedtem. Sosem mondogattam, hányszor voltam a zsűriben (egyébként több mint harmincszor), és azt sem emlegetem, hogy úgy hívnak meg a fesztiválokra: „Megtisztelne minket azzal, ha eljön”, és nem kell odaszólnom ennek meg annak, hogy ott lehessek.

A cirkusz világa zárt, kis világ. Sok mindennek tudom a történetét, bár ne tudnám. Lehet, hogy furcsa lesz, ami mondok, pedig igaz: a Fővárosi Nagycirkusz igazgatói pozíciója nem jár azzal, hogy mindenki szeretni fog. Itthon a szakma egy része utál engem, ők azok, akik sohasem léphettek fel az igazgatóságom alatt. „Ez a Kristóf egy szemétláda!” - gondolták, és gondolják talán még ma is azok a magyar utazócirkusz igazgatók, akik a 2016-os Budapesti Nemzetközi

Cirkuszfesztiválon ülve maradtak, amikor állva tapsolt nekem a teljes nézőtér. Láttam őket, és nem zavart. Érdekes az artisták felfogása, de megértem, hiszen ebbe a mentalitásba nőttünk bele, és ezt cipeljük ma is. Sokan próbálják magukat a saját érveikkel „magyarázni”, vagy divatosabb szóval: pozicionálni. Szerintem felesleges dolog ez, hiszen mindig a piac határozza meg, hogy mennyit ér a produkcióm, és nem én magam. A cirkuszban nincs mellébeszélés, a porondon mindenre választ kapunk!

FÉLTEM A CIRKUSZT

Egyes vélemények szerint a „cirkusz” szó tág fogalom, amibe minden belefér. Ezért a kijelentésért mindig mérges vagyok, még akkor is, ha van benne némi igazság. Tényleg sok minden belefér, régen még a pankráció és a birkózás is, de pont emiatt, hogy sok mindent be lehet mutatni, van olyan, ami már árt a „cirkusz” nevének. Igaz, hogy régen, Amerikában, a cirkuszok úgynevezett sideshow-jánál jöhetett a szakállas nő, a két és fél méteres óriás vagy a hatvan centis törpe, hiszen a show része volt, de ennek az időszaknak vége. Persze, hatvan centis kisember ma is felléphet, de ez a látvány önmagában már nem egy teljes értékű produkció.

Baj akkor van, amikor a néző azt érzi, hogy „Csalódtam a cirkuszban, ezért egy darabig most nem is megyek.” Mint már többször említettem, talán túl sokszor is, de tényleg egész életemben azért küzdöttem, hogy a cirkuszt tiszteljék és szeressék az oda látogatók, sőt, úgy tekintsenek rá, mint az előadóművészetek fontos szereplőjére.

Féltem a cirkuszt. Pontosabban: aggódom a Fővárosi Nagycirkuszért, mert magában a cirkusz intézményében azért jobban bízom. Azt gondolom, nyugodtan kijelenthetem, hogy sátor cirkusz ötven év múlva is lesz, azonban a kőcirkuszok helyzetében már nem vagyok ennyire biztos. Ezért nem győzöm elégszer hangsúlyozni: vigyázni kellene rá! Muszáj lenne megőrizni ezt a csodát, amit a néző kap, minden egyes előadás alkalmával.

Féltem a Fővárosi Nagycirkuszt. Sokszor akarták már megszüntetni, átalakítani és most - pontosabban már hat éve - ismét be van hangozva a változás. A Nemzeti Cirkuszművészeti Központ építése. Artistaként felléptem Szófiában, a Nagycirkuszban, ami aztán leégett. Ígérték, hogy felépül, de azóta sincs új cirkusza Bulgáriának.

Valahol a Fővárosi Nagycirkuszt is ettől a jövőképtől féltem. Jól ismerem az épületet, a kupola tetejétől egészen a pince aljáig. Sosem volt pénz a felújításra az én időmben, és korábban sem. Vannak az épületnek érzékeny pontjai, ilyen például a fűtési rendszere, ami nagyon elavult. Már az igazgatóságom alatt is előfordult, hogy le kellett zárni az épület egy részét a közönség elől, mert elromlott a padlófűtés, - amivel az előcsarnokot és a körfolyosókat fűtjük -, és folyt a víz. Időről időre felmerül egy új cirkuszépület terve, mint ahogy az is, hogy elviszik innen máshova. Próbálok győzködni magam, hogy jó lesz így is, mégis erősebb bennem a ragaszkodás ehhez a helyhez, ahol most áll az épület. Egyszerűen azt érzem, hogy a Fővárosi Nagycirkusznak a Városliget az otthona, hiszen ideköti a százharminc éves múltja.

Már az 1966-os lebontásakor is azt tervezték, hogy másik helyre viszik, és a Népligetben építik fel, de apám és az összes öreg artista kézzel-lábbal tiltakozott ellene. „Nem vihetik sehová, ennek a cirkusznak itt van a helye!” - mondták már akkoriban is.

Nekik azért volt fontos, hogy maradjon, mert abban az időben hétvégén még itt volt a nép, a Ligetben. Az Állatkertből és a Vidámparkból egyenesen a cirkuszba mentek, így lett komplett a városligeti élményt kereső családok napja. Azóta persze sokat változott a Városliget, és legyünk őszinték, ez már nem az a hely, ami egykor volt. Itt már nem sétálgat a mama a gyerekekkel az Állatkerti Körúton, és Vidámpark sincs már. Változik a világ, azonban egy valami változatlan maradt: a cirkuszra mindig van igény!

Aggodalommal figyelem a Fővárosi Nagycirkusz sorsát, és egyre több bennem a kérdés: ha modernizálják, és tele lesz, mondjuk hologram vagy videó animációs technikával, vajon kinek kell majd a ténylegesen kézen álló ember? Az lesz majd az új irány, hogy egyre gyakrabban vetítenek óriási képernyőkre vagy mutatnak „színház cirkuszt”, egyre több beszéddel? Ettől egyébként kifejezetten

ódkodom, mert a cirkuszban nem kell a duma, ezért is nemzetközi a műfaj és képes mindenkit megszólítani, mert nincs és nem is kell hosszabb kommentár. Ne kezdjek színházat játszani a cirkuszban, „megújulásra” hivatkozva, mert van külön színház, a cirkuszban pedig „játsszunk” cirkuszt. A néző a hagyományos cirkuszra vágyik, és küzdeni kell azért, hogy a minőséget megőrizve ez így is maradjon. Ebben a műfajban nincs félrebeszélés, a produkció mércéje mindig az, hogy hány előadást lehet belőle megtartani, és vajon megtölti-e a nézőteret heti nyolc alkalommal önszántukból érkező nézőkkel.

Próbálkozások egyébként régen is voltak, a színházi előadás a Fővárosi Nagycirkuszban nem újdonság: száztíz évvel ezelőtt Röck Marika játszotta a Cirkuszhercegnőt, fent, a trapézon, később pedig vízi revüket is bemutattak. Igazgató koromban nálam is sok minden volt a cirkuszban, például a „Vadnyugati cirkusz”, amelyben a kötélen balettozó indián lány, Simet Olga, a főszerep kedvéért még a haját is megnövesztette és feketére festette. (A kötelét én szereltem fel, hiszen úgy ismerem a cirkusz kupoláját, mint a tanyeremet. Később pedig visszahallottam, hogy Olgának mennyire jól esett ez a gesztus tőlem.) Azonban hiába adtunk bele mindent, a „vadnyugati” újítás mégsem lett siker.

Hülye szöveg ez a „cirkusz megújítása”. Nem értem, hogy pontosan mit is akarnak megújítani? Ötven évvel ezelőtt volt két rúdja a cirkusz sáornak és rettegtünk, ha jött a vihar, hogy vajon kibírja-e vagy összedől. Ma pedig már légkondicionáltak, fűthetőek, és akár százhusz kilométeres szeleket is simán kibírnak. Vagyis elmondható, hogy eddig is fejlődött a cirkusz, és hála istennek, örökké fejlődni fog. Szükséges a megújulás, hiszen az utazó cirkuszok általában önfenntartóak, magyarul piaci finanszírozásból élnek, és minden erejükkel arra kell összpontosítaniuk, hogy legyen bevételük. Volt olyan időszak, amikor az embereket leginkább az állatszámok ér-

dekelték, ezért hatalmas manezsériát kellett fenntartani, elefántokkal, zebrákkal, zsiráfokkal, és elég volt egy sima körbevonulás a sikerhez, mert ez is igazi attrakciónak számított. Aztán eljött az az idő, amikor a közönség másképpen kezdett az állatokról gondolkodni, vagyis nem ugyanúgy reagált egy ilyen produkcióra, mint korábban. Az uralkodó idomár helyett ma már a partnerségnek, az állat és idomárja közötti harmóniának van értéke. Zárt is be cirkusz amiatt, hogy nem tudott felzárkózni az ilyen jellegű elvárásokhoz, nem volt képes követni a nézők igényeit. A cirkusznak fejlődnie kell, mert a fogyasztói piac működteti, és vele együtt a szabadúszó artistáknak is fejlődniük kell, különben nem kapnak szerződést.

A cirkusznak már önmagában is megvan a varázsa, sokan mégis engednek a technikának és kiteszik a hatalmas kivetítőt, hogy - akárcsak a sok ezres nézőszámú koncerteken - visszajátsszák képernyőn azt, amit a közönség egyébként élőben is látott. Csak-hogy van itt egy nagy különbség: amíg a koncerten a közelítést és a plusz látványt szívesen elfogadja a néző, addig a cirkuszban egy előadáson mindent elég közlelől lát, amit abban a pillanatban ott és akkor kell átélnie, amikor az megtörténik. Nem jó választás elé állítani a nézőt, hogy a kivetítőn a videó bejátszást nézze, egy valamilyen pillanat visszalassítását, vagy az élő akciót. Szerintem a közönség egy helyre és időre koncentráljon: a cirkuszra és a jelenre! Én egyébként abban bízom - és ebben egyetértek a fiammal -, hogy az élő produkcióra továbbra is kíváncsiak lesznek az emberek, és ennek köszönhetően továbbra is lesz igény cirkuszra.

De nem tiltakozom az új ellen. Borzasztóan öreg vagyok, ennek ellenére nem csak „ezt” vagy „azt” fogadom el. Megnéztem a Cirque du Soleil több mősorát, ez a fajta cirkusz is szép, nagyon profik. Nem csoda, hogy hatalmas tömeget vonzanak az előadásaik, mert ők tényleg nagyon vigyáznak arra, hogy mindig szuper produkciókat mutassanak be. Odafigyelnek, hogy a zsonglőr ügyes, a kaucukos lány

puha, a légtornász fiú pedig erős legyen. Viszont a díszlet, a technika, amit ők használnak - minden látványossága ellenére - nekem már-már sok, mert elnyomja az artistát. Változatlanul az a meggyőződésem, hogy a cirkusz addig marad életben, ameddig az emberi test lesz a lényege.

Mindezek után, akkor mégis hogy képzelem el a cirkusz megújulását? Legyen minden kényelmes és modern, ha a néző bejön, érezze jól magát. És az sem baj, ha működik a légkondi, hogy ne izzadjunk, valamint az is jó, ha nem kell sorban állni a női mosdónál, mert több van belőle. Ezek is mind egyfajta „újítások”, és ezekre tényleg szükség lenne.

Hogy hova tartunk pontosan, most még nem tudom. Még várnom kell a kritikával, hova fejlődik mindaz, ami most történik. Idő kell, hogy meg tudjam ítélni, mit jelent a cirkusznak, ha eltűnnek majd a vadállatok a porondról. Vajon, hogy fog bevételt produkálni, elefánt és oroszlán nélkül? Lesz-e ezer ember a nézőtéren, vagy csak kétszáz? Egy biztos: a kőcirkuszoknak mindig nehezebb. Láttam, hogy a sokmillió Párizsban a Cirque d'Hiver hogyan csökkentette az előadásai számát, aztán évekig nem volt benne műsor, csak a fiatalok fesztiválja. Moszkvában két cirkusz is van - tizenkétfélmillió lakosra -, mégsem játszanak egész évben, hanem csak hét-nyolc hónapot.

Most is válsághelyzetben élünk a Covid-19 vírus miatt. Minden artista és cirkuszos életében ez egy katasztrófális helyzet. A cirkuszosokat be kellett zárni, nem tudtak elindulni, nem volt munkájuk. Mindenki próbálta átvészelni valahogy ezt az időszakot. A vírus miatti válsághelyzetnek azonban ez csak az egyik oldala. A másik, amitől tartok, hogy hosszútávon gondot okoznak majd az online műsorok. Próbálták az online térbe áttenni az előadásokat, a fesztiválokat, amit lehet azzal indokolni, hogy „senki ne maradjon cirkusz nélkül”, de a cirkusz nem online műfaj! Nehéz az artistának közönség nélkül dolgozni. Rettenetes például a bohócnak, aki hozzá van

szokva, hogy „egy mozdulatom után majd reagál a közönség”. Monitoron vagy a tévéképernyőn keresztül ez nincs, borzalmas! Élőben kell látni a cirkuszt, az artistának szembe kell néznie a közönséggel, mert ha ez nincs, akkor a cirkusz elveszíti az igazi varázsát.

Korábban is volt már olyan időszak, amikor a televízió nagyon érdeklődött a cirkuszi műsorok után. A hatvanas években az amerikaiak még Magyarországra is eljöttek forgatni, ebben a műsorban egyébként mi is szerepeltünk a húgossal, a levegőszámunkkal.

Egy időben a Rai3 olasz televízió is cirkuszi műsort sugárzott karácsonykor és húsvétkor. Ezek a közvetítések aztán szép lassan elmaradtak, és ma már ott tartunk, hogy az egyetlen, amit még közvetítenek - bár már azt is megvágva, lerövidítve -, csak a Monte-carlói Nemzetközi Cirkuszfesztivál. Miért alakult így? Pontosán azért, amit korábban is mondtam: mert a cirkusz képernyőn keresztül nem élvezhető. Talán csak abban az esetben, ha a néző előtte már látta a műsort, vagy van bármilyen cirkuszi előadással kapcsolatos emléke, élménye. De ez csak az én véleményem.

Itt van ez a „Lázár Ervin program”, sokszor emlegetem. Ennek köszönhetően viszik ugye a diákokat - többek között a Fővárosi Nagycirkuszba, így aztán lehet kifelé mondani: „ebben az évben tizenöt százalékkal több néző volt, mint a múlt évben” és azt is, hogy „így neveljük ki az elkövetkezendő cirkuszi közönséget”. Csakhogy ez egy hatalmas hazugság! A diákokat persze viszik, hiszen egy rendelet ezt kötelezővé tette, viszont ettől a gyerekekben nem születik meg a cirkusz iránti szeretet és vágy. Borzalmas az artistáknak úgy dolgozni, hogy a nézőtéren egész előadás alatt csak egymással szórakoznak az iskolások!

Az én időmben a jegyárakból tartottuk fenn az intézményt, ezért fontos volt a bevétel. Volt egy periódus, amikor alig volt pénz és meg akarták szüntetni a Fővárosi Nagycirkuszt. Most pedig for-

dult a kocka és jön a pénz, nagyon sok pénz. Az persze jó dolog, hogy kiemelt nemzeti intézmény lett a Fővárosi Nagycirkusz, viszont amióta a politikusok „megtalálták a cirkuszt”, azt látom, hogy öncélú lett minden, és megújítás címmel színházzá alakítják. Ami most zajlik nehezen helyrehozható szakmai károkkal sújtja a magyar cirkuszművészetet és szereplőit. A mi értékrendünk szerint ez már nem más, mint bűn!

A barátaim a mai napig felhívják, ha a Fővárosi Nagycirkusz felé járnak, és látják, hogy a felirat fele már egy ideje nem ég a cirkuszépület tetején. Ez bánt engem, mert az illetéseknek is észre kellene venni, hogy a Fővárosi Nagycirkusz sokkal több, mint egy lebontásra szánt épület. Ez nekünk a nemzeti színházunk, sőt, inkább a templomunk!

Az elpocsékolt időt nagyon sajnálom, ezért azt mondom, a cirkusz világában az a jó, ha minél korábban gyakorolni kezd a gyerek. Tíz éves kor körül már tanítani kell, hogy természetes legyen számára a mozdulat, és tudatában legyen annak, hogy ő előadóművész akar lenni, akit sokan néznek majd. Tizenkét-tizen-négy évesen pedig már menjen, és lépjen fel, hiszen a világszámok a porondon születnek, nem a próbateremben. Vonzóvá kellene tenni ezt a pályát, és őszintén beszélni róla, mert aki a porondra vágyik, annak tudnia kell, hogy ebben a szakmában semmit nem adnak ingyen. Az artista a test művésze, és véres verejtékkel szenvedünk meg a sikerért. Az a fiatal, aki kívülről, a „civil” világból érkezik, nem biztos, hogy tisztában van ezzel. Nem biztos, hogy tudja, a zsonglőrnek is több ezerszer kell lehajolnia, hogy felvegye, amit elejtett, és nem adhatja fel.

El kellene mondani a fiataloknak, hogy „Amit te most választottál, az a világ egyik legszebb hivatása, gyönyörű élet, de még nagyon sokat kell tenned azért, hogy sikeres is legyél benne!”. Mert szép dolog felállni a dobogóra, ahol a nyakadba akasztják az érmet, de tudnod kell azt is, hogy ebben a díjban rengeteg szenvedés van. Ez nem az a szakma, amit padban ülve lehet elsajátítani, ezen az átkozott pályán fizikailag is szenvedni kell. Itt, ha szaltót akarsz fogni, akkor nagyon sokszor fognak fejbe rúgni és az bizony fáj, sőt, be is szakadhat a füled. Aztán, az aktív artista évek alatt is szigorú szabályok szerint kell élni, minden a szerződéseknek és az előadásoknak van alárendelve. Mégis azt gondolom, hogy ez a világ legszebb foglalkozása, még akkor is, ha szenvedsz érte; ha energiát és munkát teszel bele, érezheted azt, hogy egyik lépésről a másikra haladsz.

Rajtad múlik minden, és saját munkáddal tudsz felfelé haladni. Lehet, hogy megpróbálnak majd elgáncsolni, de a tudásodat, amiért megküzdöttél, és a hírnevet, amit megteremtettél magadnak a cirkusz világában, senki nem veheti el tőled!

Mitől lesz jó igazán egy artista? Talán az a legfontosabb, hogy nagyon akarjon artista lenni. Az kevésbé jó, ha valaki olyan kis szolid, elvonulós. Aki ezt a pályát választja, az igenis akarjon fellépni, vágyjon arra, hogy megmutathassa magát. Ha ez a fajta exhibicionista ambíció megvan a gyerekekben, akkor a többi már a tanárán múlik. Verseny van, és nem kicsi. Ráadásul a cirkuszművészeknek az egész világgal is versenyeznie kell, hiszen egy-egy zsánert nagyon sokan csinálnak, aminek van egy nemzetközi mércéje. Ezt a mércét a cirkuszi szakemberek jól ismerik, ezért nem lehet becsapni őket.

Számtalan elmélet született azzal kapcsolatban, mit hogyan lehet bemutatni. Fontos az egyéniség, a zene, a kosztüm és maga az elképzelés, az ötlet is, hogy mit akarok közvetíteni. Fontos a technikai érték. Az artista szakma nemzetközi, mégsem vagyunk olyanok, mint a színészek, akik folyamatosan játszhatnak ugyanazon a színpadon. A cirkusz más. Ha a közönség egyszer már látta a „Két Kristóf” produkciót, aztán egy másik műsorban újra ők lépnek fel, akkor ez ismétlés, és bizony az már unalmas lehet.

Mi nem leszünk híres emberek sem.

Egy dolog fontos: legyél jó abban, amit csinálsz, mert akkor szükség lesz rád és kapsz szerződést. A cirkusz világában - nemzetközi szinten - nincs meg annyira az „urambátyám” gondolkodásmód, vagyis senki nem fog szerződtetni csak azért, mert mondjuk „a te apád jó volt”. Nagyon szép dolog világhírű cirkuszokba meghívást kapni, de tudomásul kell venni, hogy ezekre a helyekre nem lehet „csak úgy” bejutni. A cirkuszban a legnehezebb körülmények között is dolgozni kell. A sátrat muszáj építeni és bontani, még akkor is, ha szakad

az eső, vagy elviselhetetlen a forróság. Jó, ha mindezekkel már az elején tisztában van az, aki artistának készül. Viszont az a gyerek, aki még ezután is motivált marad, és az artista pályán látja a jövőjét, az előtt le a kalappal, mert ő tényleg szerelmes a cirkuszba!

Amikor mi fiatalok voltunk, és bementünk a próbaterembe, azonnal nekiálltunk tréningezni, ugyanazt a produkciót, amit már évek óta csinálunk. Amelyik trükkel meggyúlt a bajunk, mert „alacsony” vagy „kicsit rendezetlen” volt, azt londzsban gyakoroltuk, újra és újra ismételtük, amíg hibátlan nem lett.

Mivel alig volt tanár az iskolában, ezért segítségül hívták a tehetségesebb, idősebb diákokat, hogy ők is oktassanak. Ez nagyon jó ötletnek bizonyult, mert a fiatalok valahogy hatásosabban tudtak rábeszélni minket. Persze ehhez kellett az is, hogy aki tanította, az csinálni is tudja azt a trükköt. Oktatni megfelelő gyakorlati tudás nélkül nem lehet, mert csak az segíthet hatékonyan, aki tudja, mire képes a tanítványa, és mit kérhet tőle. Emlékszem Balázs Kálmánra, hat vagy nyolc évvel lehetett csak idősebb nálam, ő tanított kötélre mászni. Az artistaképző igazgatója, Baross Imre bácsi mellett Szöcske barátom tartotta az akrobatika órákat, és mondhatom, hogy jobban tanított, mint egy idősebb tanár, mert ha azt mondta nekem, hogy „Mit félsz az előre szaltótól, hülye vagy? Meg tudod csinálni!”, akkor én tényleg megcsináltam.

Ha visszapörgetnénk az időt és húsz évre visszamenőleg megnéznénk milyen produkciók jöttek ki az artistaképzőből, és kik voltak az artisták mesterei, akkor látnánk például, hogy a Hunor Junior csoportot Deltai Károly tanította, vagy említhetném még a Sallai Junior csoportot is, akik több éven keresztül kint voltak a Ringlingnél és Sallai Mihály tanítványai voltak. Ez persze nem azt jelenti, hogy csak ők tanították a gyerekeket, hiszen más is bejött oktatni, de az igazán jó produkciókat, akik nemzetközi szinten tényleg elismerté váltak, artisták készítették fel. Annak idején, amikor mi

próbáltunk a Hungária telepen, ott ültek az idős, nyugdíjas artisták, a „próba felügyelők”. Ők rengeteget tudtak segíteni nekünk, többek között azzal, hogy fogták a londzsot, vagy közbeléptek, amikor a gyakorlás hevében kialakult egy-egy hangosabb szóváltás. „Mit kiabálsz Pityu? Hát te vagy a hibás!” – szólt rám ilyenkor Kardos Feri bácsi, én pedig elfogadtam az idősebb véleményét, és befogtam a számát. Feri bácsi egyébként olyanokért is szólt, hogy „Figyelj oda, hogy mész el a deszkáról! Ne kapd ki a lábad, hanem várd meg a nyomást!” – ezek a megjegyzések nekünk, fiatal artistáknak borzasztó sokat segítettek. Ilyenekért nem fog szólni egy egyetemi diplomával rendelkező edző, mert nem látja. Ez is bajom a mostani oktatással.

Artista koromban is szidtam ezt az iskolát, pedig akkor még piacképes számok jöttek ki onnan. Az én évfolyamomból például az „Öt Villám” világhírű zsonglőr szám, Vidos Éva, Balázs Kálmán, vagy a barátom, Szilágyi József (alias Szöcske), és ide sorolhatom még Baross Imre bácsi fiát, Imikét is a fliegendével, vagy a Hunor csoportunkat a nyújtószámmal, valamint a Kisfaludyt az ugródeszkával. Sajnálom a szakmánkat, mert egyre gyengébb az utánpótlás.

Most már érthető, hogy mi az én bajom? Egyszerűen nincs megfelelő utánpótlás! Mindig rossz volt ezt látni, és ezért igazgató koromban is piszkáltam az iskolát. Szidtam az akkori igazgatót, mondtam neki „Gyere el, nézd meg a moszkvai vagy az ukrán iskolát! Nézd meg, hogy kellene csinálni!”

Arra azért ügyeltem, hogy a négy fal között fogalmazzak meg kritikát, mert nyilvánosan mindig megvédtem őket, és törődtem azzal, hogy megmutassam, nekünk is van cirkusz iskolánk. Lehetőséget is adtam nekik azzal, hogy az összes fesztiválunk nyitóképét az artista tanulók csinálták. Egyszer még arra is sikerült rábeszélni Vargasi urat, hogy a fesztivál ideje alatt a Felvonulási téren felállítsunk egy cirkuszsátrat, ahol az iskolások bemutató előadást tarthattak

a nemzetközi zsűri előtt. Azt nem tudom, hogy végül ez mennyire inspirálta a gyerekeket, de talán még ennél is fontosabbnak gondoltam, hogy ez a lehetőség az igazgatót és a tanárokat ösztönözzé, hiszen rajtuk múlik, milyen szakmai tudással megy ki a végzett artista gyerek a szakmai életbe.

Az artista iskola képzési rendszere már nagyon régóta rossz. Sajátos fejlesztés, amit mi, magyarok csináltunk úgy, hogy leutánoztuk az oroszokat. Csakhogy rosszul. Az oroszoknál ugyanis nincs nyolc év iskola, és náluk nem raknak össze egy számba két gyereket csak azért, mert mindketten tizenhat évesek, vagy egy osztályba járnak.

Megjegyzem: a világon leginkább a stúdió jellegű oktatást alkalmazzák. Annak idején a fiam is ezt csinálta, ez volt a „Mester Stúdió”, amikor végzős artistákból csinált kész, versenyképes produkciókat. (Quinterion, Rolling Wheel, Demjén Natália, Kiss Kata, Almos Trio stb.) Bár a Macivának nem volt ínyére a dolog, de a fiatalok szerették, mert Krisztián ösztönözni tudta őket: „Bízz benne, csináld és jó számod lesz!” Ez a bizalom az utánpótlásképzésben nagyon fontos!

Az iskola felépítése, működtetése nagyon kötött, ezért szakmailag korlátozott. Nagyon rossznak tartom, hogy az állami támogatást fejkvóta alapján kapják. Ezért van az, hogy egyre többen vannak. Lassan válogatás nélkül veszik fel a gyerekeket, tudomásom szerint már vagy négyszázat. Gyakran hozom fel példának az élsportot, ahol ilyen elő nem fordulhat, mert kiválogatják a legjobbakat. Apró lépésekkel kellene kezdeni az utánpótlás nevelését. Ennek megvan a folyamata, amiről jó lenne beszélgetni, sőt lehetne vitatkozni is arról, ki hogyan gondolja. Aztán, az is nagy hiba, hogy senki nem ellenőrzi, hogy a kilencedik osztály után mi lett a tanuló-jából. A gyerekek nagy része jogosan érzi, hogy be lettek csapva. Miért? Mert kijött az iskolából tizennyolc-tizenkilenc évesen, de sehonnan nem kap szerződést, ezért inkább elmegy futárnak.

Egyszer az egyik nagy bevásárlóközpontban rám köszönt egy lány: „Hogy tetszik lenni Pityu bácsi?” Mondtam neki: „Hát te ki vagy?” Kiderült, hogy egy volt artista növendék. Elvégezték az iskolát, és mivel egy évig nem volt szerződésük, szétment a csoport, ő pedig elment fagyfaltot árulni. Ez így nagyon nem jó!

Nekem mondjuk eszembe nem juthatott annak idején, hogy fogom magam és elmegyek pizza futárnak. Igaz, én beleszülettem a cirkuszbba, azonnal volt is munkalehetőség: „ha nem artista leszek, akkor majd etetem az elefántot”, vagyis mindenképpen itt a helyem. Az artista gyerekek egyébként pontosan tudják, hogy mik akarnak lenni, és már egészen kiskoruktól kezdve ezért gyakorolnak. Ilyen szempontból talán szerencsésebb is az életünk, mint a „civil” gyerekeknek, hiszen nekünk, úgymond helyben van a cirkusz. Ez persze nem azt jelenti, hogy kintről reménytelen bekerülni, legfeljebb csak nehezebb. Több támogatásra és potenciális mentorálásra van szükségük. A megfelelő képzéshez alap dolgokat kellene tisztázni, például, hogy mit képeznek: társulati tagokat helyi produkciókhoz, vagy szabadúszó artistákat a világnak? Tudni kellene azt is, hogy amit éveken keresztül tanul a gyerek, azt hogyan és hol tudja majd felhasználni? Mennyire keresett a piacon az a zsáner, amit kitalált magának? És folytathatnám még a kérdések sorát.

Most azt látom, hogy elindult a szakképzés több irányba, ami nem jó, hiszen a cirkusz nem színház. Ha a színészi pályára készülök, akkor elengedhetetlen a színészmesterség, a vers- és prózamondás, a beszédtechnika gyakorlása, és hasznos, ha tudok énekelni, táncolni, mert akkor talán majd beválogatnak egy darabba. Egy teljesítményorientált artistaképzésben máshol van a hangsúly.

Véleményem szerint, a tanulót a lehető leghamarabb olyan helyzetbe kellene hozni, hogy dönteni tudjon arról, mi szeretne lenni. Az előkészítővel egyetértek, bár kicsit talán soknak találom erre a négy évet. Viszont, ezután kellene egy szigorú szakmai rosta, ahol őszin-

tén megmondják annak, akinek kell, hogy „alkalmas vagy alkalmatlan” erre a pályára. Ez lenne a korrekt hozzáállás a gyerekekkel és a szülővel szemben is, hogy a fiatal tanulhasson valami mást, amiben sikeres lehet az életben.

Ebben a szakmában szigorúak az elvárások és ennek meg kell felelni. Például, ha kemény a derekad, nem tudsz kaucsuk számot csinálni, hiába is teszed bele az energiádat, csak egy szintig fogsz eljutni, de tovább nem. Inkább csinálj valami mást, keress magadnak egy másik zsánert! Megtalálni a megfelelőt nem könnyű.

Mint ahogy már mondtam, meg kellene adni ennek a tizenkét éves gyerekeknek a lehetőséget, hogy kitalálja, mihez van kedve. Hogyan? Lásson sok cirkuszi előadást! Ezelőtt ötven évvel még probléma volt minél több előadást megnézni, hiszen nem lehetett utazgatni és internet sem volt még. Ma viszont, ha úgy tetszik, az egész világ cirkusza itt van a kezünkben. Csak beütjük a böngészőbe a megfelelő keresőszót, és bárkinek a műsorát meg lehet nézni. A gyerekeknek így alkalma lenne megfigyelni és kutatni, hogy az a zsáner, ami neki tetszik, hogy fejlődött az idők folyamán: miket csináltak húsz évvel ezelőtt, és mi lett belőle mára. Beszélhetünk az utánpótlásról, azonban tudomásul kellene venni, hogy ez nem történik csettintésre. Még akkor sem, ha artista diákokat küldünk például Kínába tanulni. És ha már itt tartunk: hangoztatják, hogy milyen nagyszerű a magyar cirkuszművészet, az első ötben is benne vagyunk, a világ legjobbjai között. Nagyszerű. Éppen ezért mondom, hogy jó tanár itthon is van. De ha már mindenáron ragaszkodnak a kínai technikához, akkor inkább az oktatót hozzák ide, hogy a magyar tanárok is tanulhassanak tőle. A kínai mester később majd hazamegy, az átadott tudás viszont itt marad.

Amit ötven évvel ezelőtt mi megteremtettünk, mert igen, az én generációm emelte a magyar cirkuszművészetet a világ legjobbjai közé, azt nem szabadna veszni hagyni! Persze, az idősek vélemé-

nye, tapasztalata ma nem kell. Ettől még a tény az tény marad: azzal, ami most van, nem maradunk benne az első ötben.

Én csak azt tudom elmondani, amit az életben átéltem. Nagyon kell akarni azt, hogy valaki mondjuk jó légtornász legyen. A „civil” ember el sem tudja képzelni azt, mennyi idő szükséges ténylegesen ahhoz, hogy valaki attrakciót csináljon. Elárulom: nyolc-tíz év kőkemény munka, napi több óra gyakorlás, aminek eredménye a fejlődés, ami az artista húsz-huszonöt éves koráig tart. És, ha ügyes, akkor felfigyel rá a cirkuszvilág. Harminc éves korban pedig az eddig megszerzett és elért tudás színvonalának megtartása a cél, mert ebben az életkorban új trükköt már nem gyakorol az akrobata, addigra már „amennyit tudok, az van”.

Jó lenne felépíteni nekik egy életpályamodellt, és azt is fontosnak tartanám, hogy produkció-centrikus legyen a képzés. Ha valaki légtornász akar lenni, akkor adják meg neki a lehetőséget, és kövessenek el mindent, hogy belőle tényleg az legyen. Adnék támogatást például a magán cirkuszoknak és átbeszelném velük annak a lehetőségét, hogy szerződtessenek fiatal magyar artistákat. Biztosítani kellene egy-két évet annak érdekében, hogy az iskolából kikerülve, mondjuk, egy csoport esetében, ne menjen azonnal szét. Kapjanak egy kis esélyt, mondván: „Ha már éveket tettetek erre az életetekből, akkor most kaptok még egy kis időt fejlődni egy utazó cirkuszban.” Kellene ennyi idő, hogy gyakorlatban is megtanulja a kezdő artista: szembe kell nézni a közönséggel, és oda kell szaladni a nézőtérre ahhoz a kisgyerekhez, aki a kezét nyújtja. És ezeket nem lehet elmagyarázni az iskolában, hanem át kell élni, meg kell tapasztalni, ehhez kellene lehetőséget biztosítani a fiataloknak. Én azt mondom, hogy minél előbb nyíljon szét nekik a függöny, mert a cirkusz jövője a tét!

Sokkal nehezebb most az artistáknak, mint a korábbi időkben, mert kevesebb lett a munkalehetőség. Nem tudom, mi lesz majd a Covid-19 járvány után, de félok, hogy ebből a kevés helyből is még kevesebb lesz. Szűkülni fog a piac. Egyetértek a fiammal, aki szerint egyre inkább a minőség lesz a fontos. És itt van az én bánatom, hogy az elmúlt nyolc-tíz évben keveset törődtek azzal, hogy milyen minőségű produkciók jönnek ki utánpótlásként az artistaképzőből, vagy a magán cirkusz világából. Akit elismernek nemzetközi szinten, az a Richter család, és még talán van egy pár, akiknek a családja cirkuszos volt, és akiről azt mondom, hogy megélnék a nemzetközi piacon. De már nem állnak sorba a magyar artistákért a nemzetközi ügynökök és igazgatók úgy, mint régen. Sajnos tudomásul kell venni, hogy az utóbbi húsz évben világszinten csökkent a cirkusz közönsége. A nézőszám fogyása pedig igen nagy probléma, mert sok mindenre hatással van. Ha kevesebb a közönség, kevesebb a bevétel, és azt a kis pénzt is a megélhetésre költik majd az artisták, nem a produkciójuk fejlesztésére.

A másik fontos dolog, ami hatással van és lesz a közönségre, ez az „állattal vagy állat nélkül” kérdése. A visszatérő nézők a hagyományos cirkuszt szerették meg, ezért vesznek jegyet újra és újra. Viszont az állatvédők tiltakozásának erősödése mindenkire hatással van. Ha holnap vagy holnapután nálunk is betiltják a vadállat számokat, akkor félok, hogy még azt a kevés nézőt is elveszítjük, aki most van. Az, hogy mivé válik az a cirkusz, amire én azt mondom, hogy örökké lesz, az nagyrészt a kultúrával foglalkozó politikusok felelőssége, akár tetszik ez nekünk, akár nem. De ugyanekkora fe-

lelőssége van a cirkuszigazgatóknak és az artistaképzéssel foglalkozó iskoláknak. Úgy kell fejlődni a cirkusznak, hogy a közönség igényeit kielégítse. Ezt pedig, ahogy korábban is elmondtam, csak a megfelelő utánpótlás tudná biztosítani.

A cirkusz egyébként mindig így dolgozott. Ha visszamegyünk az időben, mondjuk száz évet, akkor is azt látjuk, hogy az artistáknak muszáj volt a közönséghez igazodnia. Annak idején, amikor Magyarországra jött szerepelni egy Kludsky nevű cseh cirkusz, hozta magával a hús elefántját, a jegesmedvéket és a zsiráfokat, mert akkor ezt óhajtotta látni a közönség. Ezért a műsorért jöttek. Ha a jövőben nálunk is szigorítják vagy betiltják a vadállatok szereplését, akkor a megmaradt közönséget úgy kellene kiszolgálnia a cirkusznak, hogy a műsor azért továbbra is kikapcsolódást, örömet és szórakozást nyújtson. Ez nem lesz könnyű feladat!

Én azt gondolom, hogy a cirkuszosok életben fognak maradni, csak új piacok nyílnak majd. Felhozhatnám példának Ázsiát, ami ilyen szempontból még egy szűz területnek számít. Most már Kínában is nyílnak a cirkuszok, bár ott alapvetően nincs kultúrája. A kínai artistaképzés egyik része a Kínai operának, a másik része pedig az ünnepségeknek képi az artistákat. Egyetlen olyan épület volt eddig Kínában, Vuhanban, ami egy gömbölyű építmény, és amire azt mondhatjuk, hogy igen, ez cirkusz. Ehhez képest most már ők is rendeznek több városban fesztiválokat, és üzemeltetnek kőcirkuszokat, illetve sátoros cirkuszokat (leginkább szabadidő parkokban), mert a családi szórakozás iránt ott egyre nagyobb az érdeklődés.

Igazság szerint, a cirkusz európai műfaj, Angliából indult, tőlük terjeszkedett a világ többi országába. Most úgy érzem, egy kicsit elindultunk lefelé a lejtőn. Ha megfelelő a minőség, akkor az embereknek megmarad a vágya az élő műsor élvezetére, mert igenis el akarnak ámulni azon, hogy a „Franc a pofáját, mit tud ez a légtornász!” és „Hogyan lehet ilyen ügyes az a zsonglőr?” Erre egy

ideje már rájöttek a franciák, az oroszok, az ukránok, a kanadaiak, valamint most már a belgák, a svédek, és a finnek is. Hatékony iskolai rendszerben oktatják a cirkusz jövő nemzedékét.

Ugyan a végére hagytam, de nem akarom elfelejteni a bohócot, mert az egyik legfontosabb szereplő. És sajnos jó bohócból is kevés van. Régen hogy is volt? Bejött egy törpe, énekelt egy kuplét és már nevettek is az emberek. De ez az idő elmúlt! Most már nem vicces a közönségnek, hogy fenébe rúgok valakit, és az eldől. Na jó, talán a kisgyerekek még kuncognak rajta. De a gyerekek is változnak, hiszen ma többen megijednek a piros orrtól és az erősen kikent arctól. Régen nem féltek ennyire.

Talán, ha most bejönne Charlie Rivel, az igazi klasszikus bohóc, aki az első Monte-carlói Nemzetközi Cirkuszfesztiválon Arany díjat is kapott, az emberek csak néznének, hogy „mi ez?”, és lehet, hogy már nem értenék a humorát. De mondhattam volna más nevet is, például az idősebb Fumagallit, akivel én még együtt is dolgoztam, és aki még Fellini filmben is szerepelt. Fumagalli fia, Gianni Huesca egyébként ma is az egyik legjobb karakter bohóc világon.

Az én nagy kedvencem David Larible, akit azóta ismerek, amióta bohóckodni kezdett. Az elején még mindenki csúfolta a Krone Cirkusznál, én pedig bíztattam és azt mondtam neki „Ne hagyd abba, jó vagy, csináld tovább!” David egyébként a mai napig emlékszik erre és hálás érte. Amikor pár éve Szocsiban a fesztiválon, az egy személyes színházi showja végén állva tapsolta a közönség, ő szót kért: „Szeretnék mondani valamit, egy köszönetet. Mert ma itt ül az az ember, aki elindított engem, és arra bízott, hogy bohóc legyek!” Hogy mit láttam meg benne a kezdetekben? Szépséget, kedvességet. Nekem mindig is a szép bohóc tetszett, akinek talán a szeméből indul minden: ha rám néz, sugározzon belőle kedvesség. Persze, minden relatív, hiszen itt van például a Housch ma Housch, aki annak ellenére is tetszik nekem, hogy a sminkje miatt nem látom

a szemét. Mégis tetszik, mert az a fajta furcsa beszéd, amit csinál, előbb vagy utóbb, megfogja a közönséget. Engem is megfogott.

A bohóc karaktere egyébként sokat alakult az elmúlt ötven évben, de az változatlanul megmaradt, hogy a humorra szükség van a cirkuszban, ezért a bohócnak a jövőben is ugyanaz lesz a dolga: olyan legyen a repertoárja, ami tetszik a közönségnek, és amin nevetnek. Mert a cirkuszban mindig a nézők óhaja az első!

Őszintén mondom, egyáltalán nem irigylem a mai generációt, mert nekik sokkal nehezebb, mint nekünk volt. Átalakult a világ, és az az ügynöki hálózat, amely kizárólagos hatással volt a cirkuszigazgatókra, mint például a Medini, aki azt mondta egy Krone igazgatónak, hogy „Ez a szám tényleg szuper, kössük le!”, már eltűntek és helyettük ott az internet. Ma egy igazgató csak beüti azt, hogy „duó akrobatát” keres, és kijön ötven darab találat, kedvére válogathat közülük. Igaz, az egyik oldalról azt mondhatom, micsoda előny ez, de a másik oldalon viszont hátrány, mert amiből árubőség van, annak az értéke is kevesebb lesz, lemegy az ára, ezért a cirkusz világpiacon egyre csak fokozódik a verseny. Változik a világ.

És ha tetszik, ha nem, nekünk ezt sajnós tudomásul kell venni.

A Latina-i Fesztivál zsűrielnöki posztján (2018)

Leonid Kostyukkal és Urs Pizcet a közös. 70. születésnapunkon, a Nikulin porondján (2011)

Kobzon Fesztivál zsűrielnökség (2016)

Puskin-díj átvétele Vlagyimir Putyintól (2005)

Tihany Feri bácsi Noellával, Fővárosi Nagycirkusz (2005)

**ÖTÖDIK
FEJEZET**

AKKOR IS EGYEK VOLTUNK, AMIKOR NEM VOLTUNK EGYÜTT

Szerettem volna, hogy a fiam vegye át a helyemet a Fővárosi Nagycirkuszban. Az volt a vágyam, hogy legyen egy folytonosság, mert a cirkuszban nem cserélgetik az igazgatókat ötévenként úgy, mint egy színházban. Ráadásul ez a folyamatosság egyfajta összeköttetéssel is jár, olyan kölcsönös bizalomra épülő kapcsolatokkal, amit nem lehet két-három év alatt kiépíteni. És nem vehető meg pénzzel sem.

Készültem is arra, hogy Krisztián ül majd az igazgatói székbe, ezért évekkorábban elkezdtem átadni neki a cirkuszi munkával kapcsolatos terheket. Mint egy inast képeztem és bedobtam különböző helyzetekbe. Elvittem éles tárgyalásokra, magam mellé ültettem nemzetközi fesztiválok zsűrijében, hogy megvitassuk és összevessük az értékeléseinket, majd jelen volt a zsűri szakmai csatáin is. Sokszor kértem fel kommunikációs és menedzsmenti problémák megoldására. Ő lett volna a tökéletes utódom, akiről tudom, hogy megfelelően törődött volna a magyar cirkusszal, ugyanazzal a szakmai értékrenddel és a cirkusz iránti elhivatottsággal, ahogy én tettem. Tudtam, hogy úgy vigyázott volna a Fővárosi Nagycirkuszra, mint a szeme fényére, akkor is, amikor én már nem vagyok ott.

Nagyon különleges kapcsolat van közöttünk. Soha nem felejttem el azt a pillanatot, amikor a feleségem kijött az orvostól és elmondta, hogy apa leszek.

Krisztiánt nem terveztük. Fiatalok voltunk Iliével és valljuk be őszintén, mind a ketten megértük a pénzünket: szerettünk élni, szórakozni, úgyhogy másokkal ellentétben a házasságkötésünk után mi nem akartunk azonnal gyereket. Mondhatom, hogy gondtalanul éltünk, hiszen jó nevünk volt a szakmában, egyfolytában dolgoztunk és évekre előre megvoltak a szerződéseink. Sokan ingatták is a fejü-

ket a környezetünkben és mondogatták, hogy gondolnunk kellene a holnapra is, de nem hallgattunk senkire. Ha volt egy külföldi szerződésünk és kiutaztunk két bőrönddel Olaszországba, pár év múlva ugyanazzal a két bőrönddel jöttünk haza, semmi többel. Fiatalkori felelőtlenség volt ez? Nem, még a mai fejemmel sem gondolom ezt annak, hiszen nincs mit megbánni. Úgy volt jó, ahogy akkor éltünk. Így teltek szépen a közös éveink, bejártuk a fél világot; egészen addig a pillanatig, amíg ki nem derült, hogy Ili terhes.

Éppen Olaszországban voltunk, a mai napig emlékszem a kisváros nevére: Faenza. Ilikémnek fura érzései voltak, kérte, hogy vigyem el nőgyógyászhoz. Az orvos, aki megvizsgálta Ilit, a jó híren kívül mondott még mást is. (Ami abban a pillanatban keresztülhúzta minden addigi tervünket.) „Mi a foglalkozása?” - kérdezte a doktor. „Cirkuszos vagyok. Artista” - válaszolta Ili, mire az orvosnak elkerekedett a szeme és közölte a feleségemmel, hogy abba kell hagynia a munkát, mert veszélyeztetett terhes.

Nem volt kérdés, hogy azonnal befejezzük a turnét. Visszamentünk a cirkuszba és elmondtuk Liana Orfei igazgatónőnek, hogy szeretnénk, ha ez a gyerek megszületne. Szerencsénk volt, mert nagyon szerettek minket és velünk örült mindenki. Az igazgatónő egy percig nem akadékoskodott, sikerült is megállapodnunk vele abban, hogy közös megegyezéssel elenged minket. Hazautaztunk és nagyon boldogok voltunk.

A gyermekáldás mindig örömteli dolog, azonban egy artista életébe komoly változásokat hoz. 1969-ben, amikor kiderült, hogy érkezik a fiam, én huszonhat éves voltam, Ili pedig huszonhárom. A mi szakmánkban ez az időszak a legaktívabb, hiszen a mi pályánk nem tart hatvanéves korunkig, nagyon sok esetben már a harmincöt-negyven éves kor is idősnek számít. Magyarul ketyeg az óra, ezért egy év kihagyás rengeteg idő egy artista pályafutásában. Így visszagondolva, talán ez lehetett az oka annak, hogy nagyon ke-

mény voltam I-livel. Akkoriban én csak azt láttam, mennyire meghízott, hiszen majdnem húsz kilót szedett magára a terhesség alatt. Fiatal és sikeres artistaként az volt a fejemben, hogy a szülés után nekünk menni kell tovább. Igen, tudom, hogy keményen hangzik, de a mi életünk ilyen. Az artisták évekre előre terveznek és nekünk is megvolt már decemberre a szerződésünk, mégpedig a párizsi Cirque D'Hiver Bouglionhoz!

Tudtam, hogy ilyen túlsúllyal nem lehet majd fellépni. Szegény Ili-kém, egyszer rosszul is lett. A hentesnél voltunk éppen, amikor szólt, hogy fogjam meg, mert úgy érzi, el fog ájulni. Később otthon mondta csak el, hogy az éhség volt a rosszullet oka. Innentől fogva soha többet nem szóltam rá, sőt, inkább bátorítottam és mondogattam neki, hogy „Egyél csak, Életem, mert ez most a legfontosabb! A fogyással ne foglalkozz, arra majd a szülés után visszatérünk!”

Érdekes az emberi emlékezet, hogy mennyire bele tudnak vésődni pillanatok. Most is élénken él bennem az a nap, amikor Krisztián megszületett. „Pityu, mennünk kell!” - szólt Ili azon a júniusi reggelen. Annak ellenére, hogy a bőröndje össze volt már csomagolva és a kórházban is mindent jó előre leszerveztünk, én olyan ideges lettem, hogy kapkodtam össze-vissza, Ilinek kellett nyugtatnia engem. Aztán, amikor elindultunk, nála is eltört a mécses. „Mi a baj?” - kérdeztem tőle. „Korábban van, két héttel - válaszolta színpogva - biztosan lány lesz!”

Ebben az időben a Hunor csoport több tagjának is volt már gyereke és vicces módon, hasonlóan alakultak a dolgok: Szöcskének az első gyermeke fiú lett, aztán a húgom is megszülte az első gyerekét, egy fiút, és Hunfi Gabiéknek is fia lett. Ezek után következünk mi és fogalmunk sem volt, hogy fiút vagy kislányt várunk-e.

Istenem, mekkora drukkolás volt! Azt gondoltuk, ha beértünk a kórházba, minden simán megy majd. Nyugodtak voltunk, hiszen előre

leszerveztük Ilinek az orvost, nem is akárkít, egyenesen a főorvost fogadtuk fel! Aztán, amikor beértünk a Szabolcs utcai kórházba, közölték velünk, hogy a főorvos úr nincs bent. „Semmi gond! - mondtam a nővérkének - Hát hívják fel!” A dolog azonban csak nekem tűnt ennyire egyszerűnek. Kiderült, hogy a doki éppen egy vidéki előadáson van, jó messze, Debrecenben. „Nem gond, lerepülök érte a kocsimmal!” - ajánlottam fel nagy mellénnyel, elvégre volt egy háromszázas kupé Mercédeszem. „Az istenért, el ne induljon! - kiáltott fel a nővérke - Mire leér, a felesége már meg is szült!” Így került Ili végül egy fiatal doktorhoz, akinek a mai napig emlékszem a nevére: Dr. Benyó. Az emeleten volt a szülőszoba, én meg lent vártam az aulában, nem mehettem beljebb. Őszintén szólva, ezt nem is bántam, mert nem voltam oda az apás szülés gondolatáért. Vártam és vártam, aztán egyszer csak megjelent egy kicsi, csúnya ápolónő, hóna alatt egy pólyával. „Na, mit szeretett volna?” - szólt oda nekem, én meg azt sem tudtam hirtelen, mit is mondjak nagy zavaromban. „Na, itt van, fogja meg, fia van! - és azzal a lendülettel a kezembe nyomta Krisztiánt. Vannak felejthetetlen pillanatok az ember életében, nekem ez is egy ilyen volt.

Akkoriban még lehetett virágot vinni a kórházba, úgy is hívtak engem a nővérek, hogy „Itt van a száz szál rózsás apuka!” Nemrégem egy interjúban Krisztián viccelődve mesélte az újságírónak: „Apámmal ellentétben, aki egy cirkuszi kocsiban látta meg a napvilágot, én már kórházban születtem, de egy lakókocsiba mentem haza!” És ez tényleg így volt. Apám udvarán egy lakókocsiban laktunk, akkoriban ez volt az otthonunk és ide vittük haza a fiunkat a kórházból.

Aztán később sem lettünk „szokványos” szülők, emiatt pedig rövid időn belül szembe is találtuk magunkat az első komoly problémával. Mivel az artista lételeme a porond, Ili minél előbb szeretett volna visszatérni a munkába. Edzeni kezdett, gyúrni, emiatt pedig nem volt elég a teje. Jött is a gyerekorvos meg a védőnő, hogy meg-

vizsgálják, mitől sír állandóan az egyébként jól fejlett fiam. „Éhes ez a gyerek, mert nem elég táperős az anyatej” - mondták. Szerencsére, már abban az időben is volt erre megoldás, anyatejet vásároltunk Krisztiánnak. Ilyenek vagyunk mi, artisták, soha nem pihenünk. Bár született egy gyermekünk, az életünk ugyanúgy ment tovább, csak most már ő is része lett a mindennapoknak.

Miután rendeződött az anyatej probléma, helyreállt az élet. Ili kiszolgálta a kisbabát, közben pedig keményen gyakoroltunk. (Ekkor próbáltuk ki a Hunor csoporttal az új rekvizitet, a hintát.) Szorított az idő, mert hamarosan indulnunk kellett, Oroszországba és Ausztriába volt szerződésünk. Krisztián ekkor még csak öt hónapos volt, és nem vihettük magunkkal, hiszen télen Oroszország még a felnőtteknek is nagy kihívás. Pokolian nehéz volt itthon hagyni a fiunkat. Vigaszt csak az jelentett, hogy a legjobb kezekre bíztuk őt, az édesanyám vigyázott rá. Három hónapig voltunk távol és annak ellenére, hogy minden rendben volt itthon, Ili borzasztóan szenvedett távol a kisfiától.

Ahogy teltek az évek és a fiunk nagyobb lett, már könnyebbséget jelentett, hogy jöhetett velünk. A lakókocsiban, amiben a turnék alatt éltünk, még gyerekekkel is kényelmesen elfértünk. Elöl volt a kicsinek egy rácsos kiságy, mi pedig Iliel hátul aludtunk, mert ott volt a hálószobánk. Krisztián nagyon alkalmazkodó gyerek volt. Kiskorától tudta, hogy az előadás kezdése előtt egy órával már nem lehet anyuhoz odamenni azzal, hogy „éhes vagyok vagy pisilnem kell”. Tiszta volt vele, hogy amikor Ili készül, békén kell őt hagyni és nem szabad zavarni. Krisztián elég korán megtanulta a televíziót kezelni, így tudtunk a fellépésre készülni. Aztán később, amikor már nagyobbacska volt, kapott egy magnót is. Megtanítottuk neki az „Anyám tyúkját”, ezt szavalta, vagy énekelt, néha pedig azt játszotta, hogy ő a cirkuszi konferansz, aztán visszahallgatta magát a magnóról. Istennem, milyen sokat neveltünk, olyan aranyos, csiripelős hangja volt!

Még most is emlékszem, szinte a fülemben hallom, ahogy mindig felvitte a mondat végén a hangsúlyt, így utánozta, amit a cirkuszban hallott-látott. Ezek a pillanatok is az örök emlékeim közé tartoznak!

Krisztián egyébként nem volt követelőző gyerek és mindig tudta, hogy mi az, amit kérhet tőlünk. Abban a társaságban egyébként, ahol felnevelkedett, a lakókocsi előtti cirkusz udvarán, csak olyan gyerekekkel találkozott, akik hozzá hasonlóak voltak. Nekik még nem kellett a márkás cuccok, akkoriban ez még egy más világ volt.

A cirkuszban felnövő gyerekek egyébként is mások, mint a „civil” gyerekek. Véleményem szerint sokkal felelősségteljesebbek, mint a korosztálybéli társaik. Már egészen kicsi koruktól tudják és betartják a cirkusz írott és íratlan szabályait, mint például azt, ha megy az előadás, a befutó (37) tilos terület. Ha egy kisebb gyerek mégis elindulna befelé a szülei után, akkor a nagyobb elkapja, és nem engedi tovább. A cirkuszos gyerekek észre sem veszik ezeket a szabályokat, egyszerűen csak belenőnek és tudják a határokat.

Az utazó életmódunknak kezdetben az iskola sem jelentett akadályt, mert vittük magunkkal a tankönyveket és az első két osztály tananyagát Ili tanította a fiunknak. Nem is volt semmi probléma, mondhatni gördülékenyen ment minden, eltekintve attól az aprócska problémától, hogy a sok külföldi tartózkodásnak köszönhetően Krisztián nem beszélt jól magyarul. Mi hiába társalogtunk magyarul a családban, ahogy kitette a lábát a lakókocsiból, németül és olaszul beszélgetett a többi gyerekekkel. (Később nagy szerencsénk volt a Hermina úti általános iskolával, mert Inci tanár néni beszélt németül így nem okozott problémát, ha feleléskor Krisztián németül válaszolt, mert magyarul nem jutottak eszébe a szavak.)

A fiam mindig szófogadó gyerek volt. Azt is megértette, amikor néha úgy alakult egy turné, hogy otthon kellett maradnia a nagyszülőkkel. Nem kellett sokszor elmagyarázni az okát és nem hisztizett, mert megértette, miért nem jöhet velünk. Bízunk benne,

ő pedig bízott bennünk, hiszen mi akkor is egyek voltunk, amikor nem voltunk együtt. Annyira mély volt köztünk a bizalom, hogy tizenhat éves korában már hozzáférése volt a bankszámlánkhöz. Őszinteségre neveltük és a mai napig tudom, ha a fiam mond nekem valamit, akkor az úgy van. Tűzbe teszem érte a kezem!

A cirkuszos élet hamar megtanította Krisztiánt a szorgalomra is. Még csak harmadikos volt, talán nyolc éves, amikor itthon kellett hagynunk, de megbeszéltük vele, ha jól tanul, utánunk jöhet és velünk lehet egy rövid szünet erejéig. Mindennek a feltétele persze az volt, hogy jól teljesítsen az iskolában. Krisztián nagyon ki akart jönni hozzánk, úgyhogy szorgalmasan tanult. Küldtem is haza karácsonyra a repülőjegyet! A bökkenőt csak az jelentette, hogy egyedül kellett megtennie az utat. Abban az időben Szicíliába még nem volt közvetlen járat, ezért Rómában át kellett jutnia egy másik repülőgépre - az akkori nemzetközi reptérről a belföldi reptérre -, én azonban bíztam a fiamban és tudtam, hogy nem téved el. Kísérőt persze kértünk mellé a reptéren, de alapvetően végig egyedül utazott. „A maga fiának jól fel van vágva a nyelve! Reklamált nekünk, hogy az ő apukája kifizette a kísérőt, hol van?” - mesélte később az utaskísérő hölgy, én pedig büszke voltam a fiamra.

Úgy gondolom, ez az utazás önállóságra és bátorságra nevelte őt. Persze, akkoriban nem azért utaztattam egyedül a gyereket, mert annyira okos és bölcs voltam. Dehogya! Egyszerűen nem tehettem meg, hogy hazajövök érte, mert annyi pénzünk nem volt, ráadásul szabadságot sem kaptam volna, hiszen cirkuszosként karácsonykor is dolgoznunk kellett, előadásaink voltak. Krisztiánnak be kellett vállalni az egyedül utazást, hogy együtt lehessünk. Féltettem, hogyne féltettem volna! De bíztam benne, hogy meg tudja csinálni. Ennek köszönhetően korán önálló emberré vált. Húsz éves korában már egyedül utazott el dolgozni Észak és Közép-Amerikába, majd Dél-Kelet Ázsiába és éveken keresztül nem is láttuk. Prob-

léma nélkül járt-kelt a világban és mindenhol megállta a helyét. Van még egy történet, ami szintén a mi - mások számára talán különleges felfogásunkat, hozzáállásunkat példázza. 1984-ben volt egy műsor, amire felkértek minket: „Három generáció a porondon”. Még élt az apám, ő elhajlított egy vasat, utána bejöttünk mi Ilivel, megcsináltuk a deszka számot, végül pedig Krisztián következett, egy pici zsonglőr produkcióval. Ez volt egyébként az első alkalom, hogy Krisztián fellépett a Fővárosi Nagycirkuszban. Hatalmas dolog volt ez! Íratott zenéje volt és kosztümöt is varrattunk neki, nagyon komolyan készültünk a közös szereplésre. Sokat gyakoroltunk.

„Nem így kell bejönni, menj vissza!” - utasította Ili Krisztiánt, aki már majdnem elsírta magát, mert tízszer-tizenötösör is visszaküldte az anyja - Gyere be újra a függönytől!”

Szigorúan hangzik? Lehet. Viszont mi, artistaként tudjuk, mennyire fontos az a pillanat, amikor szétnyílik a függöny és be kell menni a porond közepére. Összetett dolog ez, és nem is könnyű elmagyarázni. Úgy kell bejönnie az artistának, hogy minden mozdulatából áradjon a természetesség, a közönség tisztelete és mindenkiben maradjon önmaga. Vagyis figyeljen a tartására, járására, sőt, még egyenként a lépéseire is! Mert ha akrobata vagy beszaladhatsz, viszont, ha balerinát játszol, akkor „repülj be” a manézszba. Úriemberként pedig sétálj be úgy és legyél olyan elegáns, hogy mindenki csak téged nézzen.

Krisztiánnak akkor, ott nem volt más dolga, mint bejönni a porondra. Miért nem volt jó, ahogy csinálta? Mert Ili a legjobbat akarta kihozni a fiából, ezért bánt vele kemény kézzel. Azonban ez a fajta „szakmai” szigorúság soha nem vert éket közénk, sőt, inkább jót is tett a fiunknak és a mai napig meghatározza a munkához való hozzáállását, miszerint: „Dolgozni csak szépen, ahogy csillag megy az égen”. Önálló és szorgalmas ember lett. Nagyon büszke vagyok rá! És mesélnék még valamit. Van egy levél, amit Ili őrizgetett...

1987-ben a fiunk éppen az érettségijére készült, amikor megtörtént Ili szörnyű balesete. Krisztiánt azonnal elengedték az iskolából, hogy hozzánk utazhasson, akkor ez mindenkinek nagyon fontos volt. Egy hétig voltunk együtt, aztán vissza kellett utaznia az iskolába, Ili pedig még négy és fél hónapig kórházban maradt. Nem sokkal később érkezett egy levél a fiam osztályfőnökétől. A tanárnő annyit írt, hogy büszkék lehetünk Krisztiánra, mert ebben a nehéz időszakban is tisztességesen helytáll az iskolában.

Ennyit a fiamról.

I livel mindig nagyon szerettük a gyerekeket. Amikor Krisztián nagyobb lett és az iskolai tanulmányai miatt nem volt velünk, annál a cirkusznál, ahol éppen dolgoztunk, ha voltak gyerekek, mindig volt kedvencünk. Emlékszem az egyik olaszországi turnénkon a kis Jodira, két év körüli lehetett és minden reggel jött, kopogtatott a kempingünk ajtaján: „Karamelle, karamelle!” - kérte a cukorkát, nagyon aranyos volt. Telt múlt az idő, a fiunk szépen felnőtt, én meg már hatvanéves is elmúltam és még mindig nem volt unokánk. Mondogattam is Krisztiánnak, hogy „Nekem mindegy, honnan jön, csak már legyen!”. Persze ezt csak viccnek szántam akkor, de félretéve a tréfát, én tényleg nagyon vágytam már arra, hogy nagypapa legyek.

Noellát már az anyja hasában is imádtam. Van pár nagyon szép pillanat az életemben, ami örökre megmarad és 2004-ben, Noella születése is egy ilyen volt. A fiam éppen a Karibi-térségben volt, hajón dolgozott, viszont arra a hétre, amikor ki volt írva az unokám születése, szabadságot kért és hazarepült. Teltek szépen a napok, de Noella csak nem óhajtott megszületni. Az idő meg egyre szorított, mert Krisztiánnak véges volt a szabadsága. Noelláról már akkor tudtunk, hogy különleges kislány lesz!

Aztán egyszer csak végre eljött az idő! A fiam bent volt a szülőszobában, mi meg kint szurkoltunk I livel a kórház folyosóján és telefonon tartottuk Krisztiánnal a kapcsolatot. Emlékszem, milyen rettenetesen izgatott voltam. „Miért nem szól ez a rohadt telefon?” - türelmetlenkedtem, mert egyfolytában a csörgést vártam. Gyö-

nyörű volt az első találkozásom pillanata az unokámmal. Még most is látom magam előtt, ahogy kinyílt a szülőszoba ajtaja és megjelent a fiam, kezében a bepólyázott kisbabával. Ez igazán fontos momentuma az életemnek: látni a fiamat, kezében az unokámmal.

Noellával a kezdetektől fogva nagyon különleges a kapcsolatom. Kicsi baba korában sokat volt az ölemben, mert amikor én fogtam őt, megnyugodott. Azt hiszem, én voltam az egyetlen, akinél csendben maradt. Pici korától kezdve nagyon sokat volt velünk, amikor csak tudtuk, Ilivel mindig elhoztuk magunkhoz és még külön szobát is kapott a házunkban. Természetesen ez ma is az övé és bár már nagylány, a matricái még ugyanott vannak, ahova a kis kezével felragasztotta őket.

Most is szívesen emlékszem a közös reggelikre és a jókedvű ebédekre. Mindig voltak közös játékaink, csínytevéseink, istenem mennyit nevettünk! Elmesélek egyet, de ehhez előljáróban tudni kell azt, hogy a feleségem remekül főzött. Egyszer az egyik ebéd előtt Ili viccesen odaszólt Noellának: „Gyere és kóstold meg, hogy milyen az ebéd, mert ha nem főztem jól, mehetek a háztól!” Noella picike volt még, ezért nagyon komolyan vette, amit a mama mondott neki. Megkóstolta az ételt, aztán szigorúan rám nézett: „Papa, akkor most mi lesz a mamával?” „Á” - legyintettem - Nem kell mennie a háztól, mert finom az ebéd. Maradhat!” Az ilyen párbeszédeknek mindig hatalmas közös nevetés lett a vége, nagyon sokat mókáltunk így! Szerintem Noella elfelejtette már ezeket, mert nagyon régen történtek, én viszont emlékszem mindenre, hiszen nagyon sok örömet okozott nekem már akkor is.

Még dolgozni is úgy mentünk Ilivel a Fővárosi Nagycirkuszba, hogy Noella jött velünk. Istenem, mennyit játszottunk az igazgatói irodámban! Ő volt a tigris, én meg a vadász és kúszunk-mászunk a földön. Ha Noella bemászott az íróasztalom alá, én mentem utána, hiszen vadász voltam és el kellett kapnom őt. „Ha ezt látná

valaki! Hatvanöt éves vénember négykézláb az íróasztala alatt!” - nevetett Ili, de nem törődtem én senkivel, csak az számított, hogy jó nagyokat játszottunk az unokámmal.

Talán sokszor mondogatom, de mindig különleges és bensőséges kapcsolat volt közöttünk Noellával, legalábbis én így érzem. Túlzás nélkül állítom: olyan ez, mint egy szerelem! Persze ezt mindenki csak akkor érti meg, amikor maga is nagymama vagy nagypapa lesz, és az unokája megsimogatja és azt mondja: „Én úgy szeretlek papa!” Most őszintén, hát kell ennél több egy nagyszülőnek?! Neki bármit megteszek, még akkor is, ha tisztában vagyok vele, hogy nem csinállok jól és a végén „kikapok” érte a fiamtól. Igen, tudom, hogy nem kellene, de mégis elmegyek és megveszem az unokámnak, amit szeretne, mert ha Noella rám mosolyog és látom, hogy boldog, az nekem is boldogság! És az én koromban már nagyon fontos, hogy van valaki, akit ilyen nagyon szeretek. Természetesen nagyon szeretem a fiamat is, de ő már felnőtt, önálló ember. Na de Noella... Ő egészen más!

Próbáltam már megmagyarázni a fiaméknak is ezt a dolgot, hogy megértsék, miért csinálom. „Tudom, hogy elrontom, de próbáld az én szemszögemből nézni és próbáld megérteni engem. Hagyjatok kettőnkét békén!” - kértem. Biztosan köze van ennek ahhoz is, hogy én furcsa nevelést kaptam az apámtól. Azt tanultam tőle, ha valamit adok, azért ne kérjek semmit, vagyis: azért adok valamit, mert szeretlek. És van itt még más is. Az igazság az, hogy talán azért „rontottam” el az unokámat, mert volt bennem egy olyan érzés, hogy a szülei válása miatt nekem kell megadnom neki mindazt, amit szerintem nem kapott meg. Mentségemre szolgáljon, hogy amikor olyan „butaságot” csinállok, amit mindenki más ellenez, akkor azért elmagyarázom Noellának: „Tudod, a papa most veled együtt hülyeséget csinál, úgyhogy gyorsan ki kellene találnunk valamit, hogy kisebb balhéval megússzuk ezt a dolgot.” Aztán nevetünk egy nagyot.

Hiába telnek az évek, én ugyanúgy törődök vele most is, mint kisebb korában. Amikor csak tehetem, elmegyek az iskolai ünnepségekre, és amikor sportolt, mindig ott voltam a versenyein. Fontos volt az óvodája, később az iskolája, mert azt akartam, hogy minőségi oktatást kapjon, és szerencsére ebbe lehetett beleszólásom nagypapaként. Mostanság a fogszabályozása az én feladatom, mert azt szeretném, hogy szép legyen a mosolya. Igazság szerint, amikor elkezdtem vele fogorvoshoz járni, még az volt bennem, hogy az unokám artistanő lesz, és a porondon kell a szép mosoly. Később azonban beláttam, hogy Noellából soha nem lesz artista. Miért? Mert nincs hozzá elég tehetsége és kitartása - ezek nélkül pedig felesleges csinálni és nem is érdemes, mert nem fog örömet okozni neki. Hiába volt az édesanyja, Dezamits Anette is artista, be kell látnom, Noella más típus.

Nálam ugye nem volt kérdés, hogy artista lesz belőlem, mint ahogy az is egyértelmű volt, hogy a fiam is ezt a hivatást választja, hiszen ebbe született bele, egész életében a cirkuszt látta maga körül. Noella már nem a cirkuszbba született, így aztán nem is nőtt bele. Annak ellenére sem, hogy sokat volt nálunk a Fővárosi Nagycirkuszban és szerette is a cirkuszt. Amikor kicsi volt, sokat játszottunk artistásat, még az a kis szőnyege is megvan, ami le volt terítve a nappalinkban és azon mutatott be akrobatikus koreográfiákat. Azt játszottuk, hogy én vagyok a zsűri és pontozom a mutatványát. Bevallom, nehezen fogadtam el, hogy Noella nem lesz artista. Egy időben járt művészi tornára, sokszor vittem én is és ilyenkor természetesen megnéztem, hogy mit csinál. Láttam, hogy küzd, de magának nem hazudhattam: azt is láttam, ha nem volt kimondottan sikere, akkor elment tőle a kedve és nem volt kitartó. Az unokám nem könnyű karakter, de tudom, hogy sok mindenért nem ő a hibás. Nagyon büszke vagyok rá, mert jó tanuló és anyanyelvi szinten beszél angolul! Neki más az útja az életben. Egy biztos: amíg élek,

addig drukkolok, hogy találja meg önmagát és a hivatását. Próbálok vele megértetni, hogy olyan munkája legyen, amit szeret, hiszen mi is attól voltunk boldogok, hogy azt csináltuk, amit a legjobban szeretünk. (Igaz, hogy megszenvedtünk érte, de utána mindig jó volt.) Persze, ezt az ember elmondja, mert el kell mondania egy tizenhét évesnek, aztán csak reménykedhetek, hogy évekkel később is emlékszik majd egy-két mondatra abból, amit valaha tőlem hallott. De azt azért tudom, hogy fontos neki, amit a papa mond! Most is nagyon jóban vagyunk Noellával, pedig lassan felnőtt nő. „Szeretlek papa, nagyon szeretlek! Vigyázz magadra!” - mindig ezt mondja nekem, aztán a következő pillanatban már a telefonját nyomkodja, de én ezt is megértem, hiszen emlékszem, hogy én is voltam tinédzser! Titkos szövetségben vagyunk Noellával. „Papa, te tudsz rólam mindent. Na jó, majdnem mindent...” - mondta egyszer és azt hiszem, tényleg nekem mondja el legtöbbször a titkos dolgait. Szerintem még többet is, mint az anyjának vagy az apjának. A tanácsaimat is végighallgatja, aztán persze nem mindig fogadja meg, de nem is várom el tőle. Egyetlen dolgot beszélünk meg, még pici korában, ami azóta is a legfontosabb szabály köztünk: arra kértem, hogy soha ne hazudjon nekem. „Akármilyen szart is csinálsz, azt mindig mondd el, mert ha szólsz, hogy valami baj történt, megpróbáljuk valahogy enyhíteni. Fontos, hogy bízhassak benned, és ha mondasz valamit, akkor azt el akarom hinni. De hinni én csak akkor fogok neked, ha soha nem hazudsz!” - mondtam neki. Na és akkor most jön a nagypapa bölcsessége: mivel szeretném, hogy betartsa a szabályunkat, ezért soha nem teszek fel neki „kényes” kérdést. Mert tudom, hogy vannak olyan kérdések, amikre az ő korában én is hazugsággal válaszolnék.

Nagyon örülök, hogy megszületett Noella, nagyon fontos nekem és sok szépet kapok tőle. Tudom, hogy most már nagylány, de a kocsimban, abba a kis tartóba az ajtón, a mai napig odateszem a ked-

venec cukorkáját, a Tic Tac-ot, meg azt a fehér kerek mentolosat. Amikor beül az autóba és megtalálja, mindig elneveti magát.

Nem tudom, hogy a későbbi életében és a gondolataiban mennyire fogok majd számítani. Az viszont tény, hogy amióta megszületett, boldoggá tesz engem. Egyszer valaki megjegyezte, milyen szerencsés Noella, hogy ilyen nagypapája van, mire én nevetve csak annyit válaszoltam erre: „A papa szerencsés, hogy van egy Noellája!”

Mi, cirkuszosok, nem szeretjük a szelet. Igaz, hogy elég nagy. La sátor felülete, mégis, már a legkisebb szélben is mozog és őszintén megmondom, viharos időben nem volt nagy öröm benne dolgozni. Pláne, amikor erősebb volt a szél, mert akkor még a sátorra is vigyázni kellett, nehogy baj legyen! Ilyenkor, ahol puhább volt a föld, körbeálltuk, és plusz karókat vertünk le nagy kalapácsokkal, aztán a köteleket is meghúztuk, hogy minél feszesebb legyen a sátor ponyvája. Szerencsére mostanra már nagyon sokat fejlődött a cirkusz és közel nincs akkora probléma, mint negyven vagy ötven évvel ezelőtt. Manapság már nagyon erős anyagból készülnek, és többféle formájúak a sátrak, ezért jobban állják a nagyobb, száz-százhusz kilométeres szelekkel tomboló viharokat is. Persze sokkal jobb, ha nem fúj a szél.

Évtizedekkel később, amikor már abba hagytuk az artista munkát és esni kezdett kint az eső, meg fújt a szél, egymásra néztünk lili-vel, „De jó, hogy most nem kell dolgozni! De jó, hogy nem kell a kosztümre felvenni a gumicsizmát, esőkabátot húzni és vigyázva bemenni a hátsó részbe, nehogy sáros legyen a fellépő ruhánk, aztán levenni a meleg köntöst és bepuhítani a nyirkos időben! De jó, hogy már nem kell ilyen rohadt hidegben ugrálni!”

Igaz, hogy sokat szenvedtünk és kínlódtunk, de örömünk is volt benne bőven! A cirkusz nekem soha nem volt munka. Amikor például valaki reggel hatkor kel és bemegy a gyárba autót szerelni - ez munka. Na de az, hogy reggeltől estig a cirkuszban dolgozom, vagyis pucolom az állatot, beszerzem a takarmányt, összesöpröm a fűrészport, próbálok és fellépek - ez nem munka, mert nekünk ez a csodálatos cirkuszi élet! Ez egy olyan életérzés, ami maga a szabadság!

Amikor mindenünk megvolt Ilyivel és már nem dolgoztunk artistaként, sokáig az volt a tervem, hogy veszek magamnak egy öreg lakókocsit. Volt is pár darab, ami még az államosításból megmaradt és használaton kívül állt, félig szétrohadva a Fővárosi Nagycirkusz Cinkotai telepén. Sokáig élt bennem az a vágy, hogy megveszem valamelyiket és felújítatom egy asztalossal. Nem volt különösebb tervem vele egyébként, csak annyi, hogy behúzzom az udvarba és néha benne alszom. Ili azt mondta, bolond vagyok és egyébként igaza is volt, mert én tényleg egy kicsit lökött vagyok. Viszont kevesen tudják azt, hogy milyen csodálatos érzés a lakókocsiban aludni, amikor kint esik az eső. Legszebb a fülemnek az a halk kopogás, amit ilyenkor hall az ember.

Hiányzik a Fővárosi Nagycirkusz. Mindig is hiányozni fog a siker és a taps, egész életem a cirkusz volt. Persze nem akarok panaszkodni, hiszen sok örömet kaptam az élettől. Minden okom megvan arra, hogy boldog ember legyek: van egy remek fiam, akinek - érdekes az élet- egy légtornász lett a párja. Nagyon szeretem Natit, megnyugtató, hogy ők jól megvannak, és kiegyensúlyozott életet élnek. Boldoggá tesz az unokám is, akinek azt kívánom, legyen majd sikeres az élete.

Hogy telnek most a hétköznapiak? Nyugdíjas vagyok és nagypapa, akinek megvannak már az apró szórakozásai. Tegnap például a piacon voltam és a kézműves boltban vettem Natinak és Noellának kakaós mandulát, és vittem mellé nekik cseresznyét is, mert tudom, hogy szeretik. Gyakran vagyok a fiaméknál, ilyenkor jókat főznek és nagyokat eszünk, beszélgetünk, aztán, mivel jó bor nélkül nincs vacsora, ott is alszom, még külön szobám is van náluk, másnap pedig a közös reggeli után indulok haza. Néha szinte már túlzásnak is érzem a törődésüket, mert amikor ott vagyok, úgy ugrálnak körbe, ahogy annak idején mi is csináltuk Ilyivel, amikor nálunk volt Noella. Szerencésnek érzem magam, hiszen nincsenek anyagi problé-

máim és annak ellenére, hogy megöregedtem, nem vagyok senkinek a terhére, és nem is szeretnék, azt hiszem, ezt az apámtól örököltem. Nagyon jó lenne, ha itt volna még Ili is. Jókat főzne, aztán ebéd után kártyáznánk, és mindig ő nyerne, persze csak azért, mert csal, de nem szólnék érte, mert nem bánám. Három éve már, hogy elment.

Mindent összevetve, nagyon szép életem volt. Sok minden sikerült, amit nagyon szerettem volna, és amiért dolgoztam, harcoltam, küzdöttem. Számítalan elismerést kaptam a cirkusz világában, szakmailag fontos emberek tisztelnek és odafigyelnek rám, még ma is. A baráti köröm nem olyan nagy, de ők fontosak. Például Eötvös Szandival (38) beülünk néha egy jót ebédelni, és Urs Pilz-zel (39) is több mint negyven éves a barátságunk, vele a mai napig nagyon jól érezzük magunkat együtt: whiskyzünk, szivarozunk, cirkuszi előadásokat nézünk. Van közöttünk egyfajta bizalom és szakmailag mindig megvitatjuk a gondolatainkat. Én utazom hozzá vagy ő jön Magyarországra, és ezen túl sokszor találkozunk fesztiválokon, Latinában, Moszkvában vagy éppen Kínában. Talán most, hogy túl vagyunk végre ezen a járványon, bízom benne, hogy ismét szükség lesz a szmokingomra. Mikor? Ha újra lesz fesztivál, mondjuk Latinában. Gondolom, ebből is látszik, hogy hiába vagyok már nyolcvan éves, én még most is a cirkuszban élek.

Szép a mi pályánk és sok mindennel van tele: elismeréssel, sikerrel, bukásokkal, kisebb-nagyobb tragédiákkal. Ezekkel nincs is semmi baj, hiszen mind hozzá tartoznak. Aztán egyszer eljön a nap, amikor abba kell hagynunk, de mégis örökre az életünk része marad.

Nekem is ott a ládám meg az utazótáskám a szoba sarkában, és várom a szerződést, mikor kell pakolni, mikor indulunk...

Ha százszor élhetnék, akkor sem választanék mást, csakis artista lennék. Mert ez a legszebb élet!

Noellával, Úröm (2020)

Krisztiánnal, Új-Zéland (1978)

Rendhagyó online zsűrizés Krisztiánnal a 21. Latinai Cirkuszfesztivál alkalmával (2020)

Noella 12. születésnapján (2016)

Noellával az irodában (2009)

Ilke és Noella, Üröm (2010)

Noellával a Dumbó filmbemutatóján (2019)

fotó: Urbán Ádám

Monte-carloi Cirkuszfesztiválon Nativál (2015)

Portré az irodában, Fővárosi Nagycirkusz (2010)

ARTISTA SZAKMAI ÉLETÚT – FŐBB ÁLLOMÁSOK

1958 – Sport Cirkusz (Richter) szezon - Magyarország
1959 – Globus Cirkusz szezon - Bulgária
1960 – Fővárosi Nagycirkusz „Hiller Görlök” - Magyarország
1961 – Magyar Nemzeti Cirkusz turné - Csehszlovákia
1962 – Magyar Nemzeti Cirkusz turné - Bulgária
1963 – Magyar Nemzeti Cirkusz turné:
 Bulgária, Görögország, Ciprus, Jugoszlávia
1964 – Magyar Nemzeti Cirkusz turné - Románia és Csehszlovákia
1964 – Circo Liana, Nando & Rinaldo Orfei turné - Olaszország
1965 – Circo Liana, Nando & Rinaldo Orfei turné - Olaszország
1966 – Circo Liana, Nando & Rinaldo Orfei turné - Olaszország
1967 – ATA Wien Stadthalle - Ausztria
1967 – Circus Williams szezon - NSZK
1967 – Circo Liana, Nando & Rinaldo Orfei turné - Olaszország
1968 – Circo Liana, Nando & Rinaldo Orfei turné - Olaszország
1969 – SojuzGosCirk (Penza, Kemerovo) - Szovjetunió
1970 – Elfi Althoff Jacobi „Magyar Nemzeti Cirkusz” turné
 (társulatvezető) - Ausztria
1970 – Circo Moira Orfei téli szezon - Olaszország
1971 – Circo Moira Orfei szezon - Olaszország
1971 – Benneweis Bau Cirkusz - Dánia
1971 – Kelvin Hall Circus - Skócia
1972 – Fővárosi Nagycirkusz „Gálaműsor 72” - Magyarország
1972 – Apolló Cirkusz turné - Magyarország
1973 – Fővárosi Nagycirkusz „Porond Ifjú Csillagai”
1973 – Carl Althoff Zirkus szezon - NSZK
1973 – Carl Althoff Zirkus téli szezon - Lengyelország
1974 – Gebrüder Althoff Zirkus - NSZK
1974 – Dick Bennedaik színház turné - Hollandia

1975 – Gebrüder Althoff Zirkus szezon - NSZK
1975 – Manchester International Circus téli szezon - Anglia
1976 – Gebrüder Althoff Zirkus szezon - NSZK
1976 – Michael Edgley Circus turné - Ausztrália
1977 – Michael Edgley Circus turné - Ausztrália
1977 – Scott Cirkusz szezon - Svédország
1977 – Monte-Carlo Cirkusz Fesztivál - Monaco
1978 – Fővárosi Nagycirkusz „Gála’78” - Magyarország
1978 – Krone Bau Cirkusz januári, téli műsor - NSZK
1978 – Benneweis Cirkusz szezon - Dánia
1978 – Michael Edgley Circus turné - Új-Zéland
1979 – Michael Edgley Circus turné - Fülöp-szigetek
1979 – Elfi Althoff Jacobi „Magyar Nemzeti Cirkusz”
 (művészeti vezető) - Ausztria
1979 – Circo Embell Riva szezon - Olaszország
1980 – Circo Embell Riva szezon - Olaszország
1981 – Tivoli park Koppenhága - Dánia
1981 – Circo Embell Riva turné - Jugoszlávia
1982 – Circo Embell Riva szezon - Olaszország
1983 – Circo Embell Riva szezon - Olaszország
1984 – Krone Bau Cirkusz márciusi műsor - NSZK
1984 – Elfi Althoff Jacobi Cirkusz szezon - Ausztria
1985 – Arlette Gruss Cirkusz szezon - Írország
1985 – Bobby Roberts téli „szupercirkusz” - Glasgow/Skócia
1986 – „Magyar Állami Cirkusz” turné
 (művészeti vezető) - Szovjetunió
1987 – Martin Hanson „Magyar Állami Cirkusz” turné
 (társulat vezető) - Hollandia

TITULUSOK

1958 – 1987 - A Magyar Cirkusz és Varieté artistaművésze

1985 – 1988 - A Magyar Artistaművészek
Szakszervezetének elnöke

1988 – 2012 - A Fővárosi Nagycirkusz igazgatója

1992 – 2012 - Az Állami Artistaképző Intézet
vizsgabizottságának elnöke

1996 – 2012 - A Budapesti Nemzetközi Cirkuszfesztivál elnöke
(alapítója)

DÍJAK

1977 Jászai Mari-díj

1977 Monte-carlói Nemzetközi Cirkuszfesztivál
Ezüst Bohóc-díj

1988 Magyarország Érdemes Művésze díj

1995 A Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztje

1996 Franz Czeisler Tihany-díj

1999 A Magyar Szakszervezetek Országos Szövetségének díja

2001 Az Orosz Cirkuszművészeti Akadémia örökös tagsága

2004 Maxim Nikulin „Russian Clown Award”-díj

2005 Vlagyimir Putyin orosz elnök: Puskin-díj

2005 A Magyar Köztársaság Érdemrend lovagkeresztje

2012 Kobzov-életműdíj

2012 Cirque du Soleil-életműdíj

2012 Nikulin-életműdíj

2012 MACIVA Életműdíj

Az Ezüst Bohóc-díj átvétele, Monte-Carlo (1977) - a háttérben: Cary Grant

MAGYARÁZÓ JEGYZÉK

- (1) - Eötvös Nándorné, született Picard Erzsébet Elza, az Eötvös Cirkusz alapítójának a felesége
- (2) - komikus
- (3) - a trapéz egy rövid, vízszintes rúd, amelyet kötelek vagy fém hevederek függesztenek a mennyezeti tartóhoz; ezen dolgozik az cirkuszi artista
- (4) - Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat
- (5) - egy férfi és egy nő közös, koreografált, lírai produkciója
- (6) - általában bőrből készült rekvizit, amit például a levegőszámoknál a szájukba vesznek az artisták és az állkapocs szorításának erejével tartja meg az artista a saját, vagy a partnere súlyát
- (7) - talaj-, akrobatika ugrás
- (8) - kézenállás
- (9) - kézen átfordulás hátra (flick-flack)
- (10) - ezek a rudak függőlegesen támasztják meg a cirkusz sátor külső ponyvás kerületét
- (11) - kéz a kézben akrobatika
- (12) - két nyújtó közti akrobata gyakorlat, fél csavarokkal
- (13) - a tartott, forgó vagy repülő artista (felső ember)
- (14) - előre szaltó
- (15) - kéz nélküli fejenállás
- (16) - biztonsági kötél
- (17) - talaj nyújtó
- (18) - az artisták által használt kellék
- (19) - az artisták produkciójához használt speciális eszköz
- (20) - egyensúlyban tartott rúd
- (21) - komikus
- (22) - előre szaltó
- (23) - lengőtrapéz csoport levegőszám, amikor „repülnek” az artisták
- (24) - a cirkusz sátrat tartó főárbóc
- (25) - amikor az artista elrontja a trükköt, vagyis hibázik
- (26) - tartó ember
- (27) - a közönség részére felállított tribün a nézőtéren
- (28) - spanyol bohóc, aki a Charlie nevet a barátja, Charlie Chaplin tiszteletére vette fel
- (29) - az artisták fellépéseit, szerződéseit intéző ügynök
- (30) - a statikus és lengő trapéz egy lesúlyozott variációja, amin az artista különböző fejenállás és kézenállás gyakorlatokat végez
- (31) - a légtornász-háló középmagasságában levő feszítések elosztópontja
- (32) - fellépő cipő, amit csak a porondon viselnek
- (33) - porondot karbantartó, artista rekviziteket be-ki építő, vagy állatokat kezelő személyzet
- (34) - Franz Czeisler (más néven A nagy Tihany, 1916. június 29.- 2016. március 2.) magyar származású világhírű illuzionista, majd a brazil székhelyű Tihany Cirkusz alapító igazgatója.
- (35) - Louis Knie az osztrák nemzeti cirkusz igazgatója volt, az 1806-ban alapított „Knie” cirkuszi dinasztia tagja, akik a mai napig a svájci nemzeti cirkusz vezetői és tulajdonosai.
- (36) - A Circus Roncalli egy német magántulajdonban üzemeltetett cirkusz, amelyet még 1976-ban Bernhard Paul és André Heller alapított
- (37) - a függöny mögötti rész, ahonnan a porondra lépnek a fellépők
- (38) - Eötvös Tibor („Szandi”) egykori artista, aki jelenleg a Magyar Artistaművészek és Cirkuszi Dolgozók Szakszervezetének elnökeként képviseli a cirkuszművészetben dolgozókat
- (39) - Urs Pilz a világ legnagyobb cirkuszi seregszemléje, a Monte-carloi Nemzetközi Cirkuszfesztivál művészeti vezetője

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7. OLDAL
ELSŐ FEJEZET	11. OLDAL
GYERMEKKOROM	12. OLDAL
AIDA	29. OLDAL
A LEVEGŐ NEKEM A SZERELEM	39. OLDAL
A LEGJOBB AKARTAM LENNI	46. OLDAL
HUNOR CSOPORT	49. OLDAL
MÁSODIK FEJEZET	71. OLDAL
ESKÜVŐ, KÜLÖNLEGES HELYSZÍNNEL	72. OLDAL
OLYAN VOLT Ő NEKEM, MINT A KEZEM, MEG A LÁBAM	77. OLDAL
MONTE-CARLO	92. OLDAL
EGY VÉLETLEN BALESET VOLT	98. OLDAL
HARMADIK FEJEZET	108. OLDAL
NEKEM A FŐVÁROSI NAGYCIRKUSZ EGY SZENTÉLY	108. OLDAL
KÜZDELMES ÉVEK VOLTAK	118. OLDAL
FESZTIVÁLUNK	128. OLDAL
CSAK PÁR HÓNAP HIÁNYZOTT	136. OLDAL

NEGYEDIK FEJEZET	145. OLDAL
A CIRKUSZT A NÉZŐ ÉLTETI	146. OLDAL
MINDIG KRITIKUS VAGYOK	153. OLDAL
FÉLTEM A CIRKUSZT	156. OLDAL
NYÍLJON SZÉT NEKIK A FÜGGÖNY	163. OLDAL
VÁLTOZIK A VILÁG	171. OLDAL
ÖTÖDIK FEJEZET	179. OLDAL
AKKOR IS EGYEK VOLTUNK, AMIKOR NEM VOLTUNK EGYÜTT	180. OLDAL
OLYAN EZ, MINT EGY SZERELEM	189. OLDAL
MINDIG A CIRKUSZBAN ÉLEK	195. OLDAL
SZAKMAI ÉLETÚT	202. OLDAL
TITULUSOK ÉS DÍJAK	204. OLDAL
MAGYARÁZÓ JEGYZÉK	206. OLDAL